

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂMÎ BİLİMLER ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

RİSALETÜ'S-SÜRUR ADLI ESERİ BAĞLAMINDA
SAÇAKLIZÂDE'DE RESULULLAH'IN EBEVEYNİNİN
DİNÎ DURUMU

Yakup AKTAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ

KONYA – 2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	--	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yakup AKTAŞ
	Numarası	108106071012
	Ana Bilim/Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri / KELÂM
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ
	Tezin Adı	Risaletü's-Sürur Adlı Eseri Bağlamında Saçaklızâde'de Resulullah'ın Ebeveyninin Dinî Durumu

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **“Risaletü's-Sürur Adlı Eseri Bağlamında Saçaklızâde'de Resulullah'ın Ebeveyninin Dinî Durumu”** başlıklı bu çalışma **08.05.2019** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Ramazan ALTINTAŞ	
2	Prof. Dr.	İbrahim COŞKUN	
3	Doç. Dr.	Mustafa ÖZGEN	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	--	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yakup AKTAŞ	
	Numarası	108106071012	
	Anab Bilim/Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri / KELÂM	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X
		Doktora	
Tezin Adı	Risaletü's-Sürur Adlı Eseri Bağlamında Saçaklızâde'de Resulullah'ın Ebeveyn'in in Dinî Durumu		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Yakup AKTAŞ

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yakup AKTAŞ	
	Numarası	108106071012	
	Ana Bilim/Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri / KELÂM	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X
		Doktora	
	Tez Danışmanı	Prof.Dr. Ramazan ALTINTAŞ	
	Tezin Adı	Risaletü's-Sürur Adlı Eseri Bağlamında Saçaklızâde'de Resulullah'ın Ebeveyn'in in Dinî Durumu	

Hız. Peygamber'in Ebeveyn'in in İslamiyet'ten önce vefat ettikleri tarihi bir realitedir. Tebliğ muhatap olamayan ebeveyni ve atalarının uhrevi durumu ve Müslümanların bu konuda ki duruşu önem arz etmektedir. İnsanın ailesine, atalarına ve akrabalarına ilgi göstermesi, onlarında iyiliğini düşünmesi yaratılışı gereğidir. Mesele sonsuz hayatı ilgilendiren iman konusu olunca daha da büyük bir önem kazanmaktadır. Hidayet bulan hemen herkes cibilliyeti gereği atalarının uhrevi durumunu da merak etmiştir. İşte bu noktada özelde ebeveyn- i Resül ve genelde Hız. Peygamber'in atalarının, ahiretteki durumu merak konusu olmuştur. Bu mevzuda, kültürümüzde Ebeveyn-i Resül Risaleleri geleneği ve külliyatı oluşmuştur ve lehte, aleyhte pek çok eser telif edilmiştir. Konuya ilgi duyan alimler arasında meseleyi daha kısa ve farklı açılardan ele almasıyla temayüz eden Saçaklızâde, altı bölümden oluşan kısa bir risale telif etmiştir. Semantik ve usulî yaklaşımıyla konuyu

irdelemesi, usül-ü fıkıhla, usülu'd-dini buluşturarak konuyu tahlil etmesi dikkatimizi çekmiştir. El yazma olan bu nadide eserin edisyon kritiğinin yapılıp, terceme ve tahlilinin yapılmasının ilim dünyasına bir katkısı olacağı düşünülerek eser, akademik çalışmamızın konusu olarak seçilmiştir.

Hz. Peygamber'in (sav) Ebeveyn'in in uhrevî konumunu ele alan bu çalışmamızın birinci bölümünde Saçaklızâde 'nin hayatını, ilmî kişiliğini ve eserlerini arz ettik. Daha sonra müellifin kelâmî yönünü değerlendirdik.

Allah Resül'ünün anne-babasının ahiretteki durumu hakkındaki görüşler ve değerlendirmeler ikinci bölümü teşkil etti. Sonuç bölümüyle de konunun ve eserin genel değerlendirmesini yaptık. Ekler bölümünde Saçaklızâde'nin Risâletü's-sürûr ve'l-Ferah isimli eserinin edisyon kritiği ve tercümesini yaparak eserimizi hitama erdirdik.

Anahtar Kelimeler: Ebeveyn-i Resül, Saçaklızâde, Fetret, İhya-i ebeveyn, Abdullah, Âmine,

	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
---	--	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Yakup AKTAŞ	
	Student Number	108106071012	
	Department	Fundamental Islamic Sciences/(İlm-al-) Kalam	
	Study Program	Masters Degree (MA)	X
		Doctoral Degree (Ph. D)	
	Supervisor	Assoc. Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ	
Title of the Thesis/Dissertation	Risaletü's-Sürur Adlı Eseri Bağlamında Saçaklızâde'de Resulullah'ın Ebeveyn'in in Dinî Durumu		

It is a historical reality that the Prophet's parents passed away before Islam. The eternal status of the parents and their ancestors and the attitude of Muslims on this issue are important. Man's interest in his family, ancestors and relatives, and thinking of their goodness is in his nature. The issue becomes even more important when it comes to the subject of faith, which concerns eternal life. Almost everyone who found guidance is naturally wondering the status in the hereafter of their ancestors. At this point in particular, the parents of the Messenger Muhammad peace be upon him and also situation of the Prophet's ancestors in the Hereafter has been the subject of curiosity. In this context, in our culture, the tradition and the corpus of the Parents of the Prophet Muhammad peace be upon him with pros and cons have been written and many works have been copyrighted. Among those who were interested in the subject, Saçaklızâde, who has a tendency to deal with the issue in shorter and

different ways, has written a short treatise consisting of six chapters. It has attracted our attention by examining the subject with its semantic and procedural approach and analyzing the subject by bringing together the jurisprudence, rationalism of religion.

This precious handwriting work was chosen as the subject of our academic work to contribute to the scientific world. The edition was criticized, translated and analyzed.

In the first part of this study, which deals with the hereafter position of the Prophet (pbuh) parents, we presented the life, scientific personality and works of Saçaklızâde. We then evaluated the speech aspect of the author.

The views and evaluations about the state of the Prophet Muhammad peace be upon him parents in the Hereafter constitute the second chapter. In the conclusion section, we made a general evaluation of the subject and the work. In the appendices section of Saçaklızâde's *Risâletü's-sürûr ve'l-Ferah*, we have done the edition critics and translation with which we finalized the work.

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	ii
BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	x
ÖNSÖZ	xi
I. GİRİŞ	1
1. Araştırma Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
3. Araştırmanın Yöntemi	2
4. Konuyla İlgili Çalışmalar.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	11
SAÇAKLIZÂDE’NİN HAYATI, ESERLERİ VE KELAMCILIĞI	11
1.1. Saçaklızâde’nin Hayatı	11
1.2. Saçaklızâde’nin Eserleri	12
1.2.1. Felsefe ve Mantıkla ilgili Eserleri.....	14
1.2.2. Kelâm İlmiyle ilgili Eserleri	15
1.2.3. Münâzara İlmiyle ilgili Eserleri	20
1.2.4. Eğitim, Öğretimle İlgili Eserleri	20
1.2.5. Tecvîd, Kıraat ve Belâğat İlimleriyle ilgili Eserleri	21
1.2.6. Tefsîr İlmiyle İlgili Eserleri	21
1.2.7. Fıkıh İlmiyle İlgili Eserleri	22
1.2.8. Tasavvuf ve Ahlâk İlmiyle İlgili Eserleri	23
1.2.9. Edebiyatla İlgili Eserleri	24
1.2.10. Diğer Bazı Eserleri.....	25
1.3. Saçaklızâde ’nin Kelâmî Yönü	25
İKİNCİ BÖLÜM	31
EBEVEYN-İ RESUL’ÜN ÂHİRETTEKİ DİNİ DURUMU HAKKINDA GÖRÜŞLER VE SAÇAKLIZÂDE’NİN RİSÂLETÜ’S-SURUR VE’L FERAH ADLI ESERİNİN TANITIMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ	31

2.1. Ebeveyn-i Resul'ün Âhiretteki Dini Durumuyla İlgili Görüşler	31
2.1.1. Ebeveyn-i Resul'in Ehl-i Necattan Olduğunu Söyleyenler	31
2.1.2. Ebeveyn-i Rasül'ün Ehl-i Necat Olmadığını İleri Sürenler.....	62
2.2. Saçaklızâde'nin Risâletü's-Surur Ve'l Ferah Adlı Eserinin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi.....	74
2.2.1. Hz. Peygamberin anne ve babası Fetret Ehlindedir	76
2.2.2. Saçaklızâde'nin Hz. Peygamber'in Ebeveyniyle İlgili Hadisleri Değerlendirmesi.....	82
SONUÇ	87
EK- I. SAÇAKLIZÂDE'NİN RİSÂLETÜ'S-SÜRUR VE'L FERAH ADLI ESERİNİN TAHKİKİ/EDİSYON KRİTİĞİ	99
EK-II. SAÇAKLIZÂDE'NİN RİSÂLETÜ'S-SÜRÛR İSİMLİ ESERİNİN TERCÜMESİ.....	105
BİBLİYOGRAFYA	116

KISALTMALAR

A. g. e	: Adı geçen eser.
A. g. m	: Adı geçen makale
A. g. t	: Adı geçen tez
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ans.	: Ansiklopedi
A. s	: Aleyhisselam
B.	: İbn
Bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
C. c	: Celle celalühü
Çev.	: Çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
İFAV.	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
md.	: Madde
S.	: Sayfa
S. a. v	: Sallallahu aleyhi ve sellem
Sad.	: Sadeleştiren
KSÜ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ö.	: Ölüm tarihi
Vb.	: Ve benzeri ve bunun gibi
Yay	: Yayınevi

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...

Hamdimiz Rabbimize, Salat ve selamımız Hz. Peygamber'e, ailesine ve ashabına olsun.

Hz. Peygamberi (sav) sevmek, saygı duymak, vefa ve minnet duygusuyla ona bağlanmak her Müslümanın imanının gereğidir. Çünkü o (sav), dünya ve ahiret kurtuluşunun yegâne vesilesidir. Ona iman eden ümmeti olarak Allah Resülüne karşı bu sevgi, saygı ve vefamız, o'nun ailesini, soyunu sevmemizi, onlara karşı iyi duygular beslememizi ve hayırla anmamızı gerekli kılmıştır. Zira İslam dini başta anne-baba, akraba ve atalara saygıyı, iyiliği ve itaati emretmiştir. Bununla birlikte Allah'a isyanın söz konusu olduğu durumlarda, ataların batıl inanç ve geleneklerini devam etmeye de asla izin vermemiştir. Hz. Peygamber'in Ebeveyn'i İslamiyetin zuhurundan önce vefat ettikleri tarihi bir gerçektir. Bu meyanda özellikle Resül-ü Ekrem'in (sav) ebeveyn'inin, genelde ise atalarının dini durumu öteden beri merak edilegelen meselelerden olmuş ve farklı tezler savunulmuştur. Bu dini-ahlaki konunun keyfiyeti ile ebeveyn-i Nebi'ye karşı Müslümanların nasıl bir tutum takınmaları gerektiği meselesi de önem arz etmektedir. İslâmiyet'ten önce ölmüş olan Ebeveyn-i Resulü sevip yüceltmemiz ya da onları aleyhlerindeki birkaç ahad rivayetten dolayı küfre nispet etmemiz uygun mudur? İşte bu meseleye açıklık kazandırmak üzere İslâm âlimleri, Ebeveyn-i Resul, Âbâ-i Resul, Vâlideyi'n-Nebî gibi başlıklar altında risale ve eserler telif etmişlerdir. Birçok İslâm âlimi de Hz. Peygamber'in anne-babasının uhrevî durumunu gündeme getirerek ya muhtelif eserlerinde yeri geldikçe incelemiş ya da konuya ilişkin müstakil eserler meydana getirmişlerdir. Böylece tarihi süreç içerisinde Hz. Peygamber'in ebeveyn'inin dini durumuyla alakalı bir külliyat teşekkül etmiştir. Ebeveynle alakalı edebiyata en büyük katkıda bulunan Suyutî olmakla beraber daha sonra gelen âlimler de meseleyi tez-antitez, müsbet ve menfi yargılarla değerlendirmişlerdir. Konu hakkında oluşan eserler tesbit edildiğinde bu literatürde hacminin küçüklüğüyle beraber naklî ve aklî inceleme metoduyla dikkatimizi celbeden Saçaklızâde'ye ait *Risâlet'üs-Sürur ve'l-Ferâh* isimli eser tezimize konu olmuştur. Saçaklızâde'nin eserine el yazma

nüshalardan bazılarında *Risale fî Ebeveyni'r-Resûl* isminin verildiği de görülmüştür. Şüphesiz bu risale, müellifin yaşadığı dönemin kültür yapısı ve düşünce hayatı hakkında da bizlere bilgi verecek, en azından dönemin fikrî tartışmaları ve bu tartışmaların arka planı hakkında bizleri aydınlatacaktır.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuç ilave olarak ek bölümünde ise risalenin tahkik ve tercemesiyle tamamlanacaktır. Girişte Ebeveyn-i Resulullah'la ilgili çalışmalara genel bir bakış arzedilecek ve konuyla ilgili yazılan eserler, yapılan çalışmalar ve Saçaklızâde'nin eserinin değeri incelenecektir. Birinci bölüm, 'Saçaklızâde'nin Hayatı, Eserleri Ve Kelamcılığı' olarak isimlendirilip bu bölümde müellifin yetiştiği ortama, istifade ettiği ilim adamlarına, yazdığı risalelerine ve kelamla ilgisine değinilecektir. İkinci bölümde Hz. Peygamber'in anne babasının dini konuları hakkında ortaya atılan temel görüşler ve kanıtları tasvîrî bir usulde sunulacaktır. Bu çerçevede ikinci bölüm kendi içinde 'Ebeveyn'in ehli necat olması', 'Ebeveyn'in ehli necat olmaması' ve 'Ebeveyn konusunda çekimser kalanlar' şeklinde üç ana başlığa ayrılarak incelenecektir. İlaveten bu bölümde, Ebeveyn'in âhirette kurtuluşa erenlerden olacaklarını savunanlar tarafından özellikle üzerinde durulan, Hz. Peygamber'e eziyet etmenin hükmü konusuna da değinilecektir. Çalışmamızda XVIII. yüzyılın son derece üretken bir âlimi olan Maraşlı Saçaklızâde'nin Allah Resûlü'nün anne-babasının ahirette kurtulacağı tezine tahsis ettiği küçük eseri, tarafımızdan tahkik ve tercüme edildikten sonra tanıtılacaktır. Bu vesileyle müellifin eserinin, ebeveyn literatüründeki yeri ve önemi keşfedilmeye çalışılacaktır.

Tez çalışmamın her aşamasında görüşlerinden istifade ettiğim, bana yol gösteren, fikir veren danışmanlarım Prof.Dr. Ramazan ALTINTAŞ ve Prof.Dr. Kamil GÜNEŞ hocalarıma, Kayseri Dînî Yüksek İhtisas Merkezi hocası Dr. Ahmet TEMİZKAN'a ve Mehmet Temurkaynak'a değerli katkılarından dolayı ve özellikle bütün başarılarımda hakkı olan değerli aileme içtenlikle teşekkür ve dua ederim.

Gayret bizden, muvaffakiyet Yüce Allah'tandır.

Yakup AKTAŞ

I. GİRİŞ

1. Araştırma Konusu

Yaratılışı gereği, akıl ve şuur sahibi olan insanoğlu tarih boyunca varlık nedenini, bu dünyaya geliş gayesini ve ölümden sonraki hayatı merak etmiştir. Özellikle de ölüm sonrası hayat, insan için hep merak ve ilgi alanı olmuştur. Vahye muhatap olanlar, onlardan önce yaşamış olan atalarının durumunu da aynı merak duygusuyla araştırmışlardır. Çünkü insan akıl sahibi bir varlık olduğu gibi aynı zamanda duygu yüklü bir canlıdır. Kendisinin sahip olduğu nimetlere sevdiklerinin de erişmesini isterken, kendisinin korktuğu ve korunduğu şeylerden de sevdiklerinin korunmasını ister. İşte bu meyanda Rasül-ü Ekrem (sallallahu aleyhivesellem)'in Ebeveyn'in in ahiretteki durumu, Peygamberimiz zamanından beri ümmetinin merak konularından biri olmuş ve kendisine de sorulmuştur.

Şu bir hakikat ki O'nun anne ve babası Abdullah ve Âmine peygamberliğinden önce vefat etmiş, nübüvvetin davetini duyamamışlardı. Ancak daha sonraki dönem, Ebeveyn-i Resül'ün ve diğer atalarının uhrevi durumu ile Müslümanların bu konu hakkında takınmaları gereken tavır tartışılmış ve bu çerçevede önemli bir edebiyat oluşmuştur. Ebeveyn-i Nebi ile ilgili eserler ve araştırmalar içerisinde Saçaklızâde 'ye ait *Risaletü's-Sürur* isimli eserinin incelenmesi tezimize konu olmuştur. Bu meselenin arka planında fetret ehlinin sorumluluğu, ebeveyn-i resülün ahiretteki haliyle alakalı menfi gözüken bazı rivayetlerin farklı değerlendirilmesi ve Hz.Peygamber'in (sav) pâk nesebinin, Kur'an'ın "müşriklerin necis"¹ olduğunu beyan eden bilgisine göre mülevves bir beden kanalıyla gelmeyeceği düşüncesinin ispatı yatmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bir araştırmada araştırmanın amacı ve önemi bir bütün oluşturur. Zira amacı belirleyen araştırma konusunun araştırılma önem derecesidir.² Çalışmamızın amacı Ebeveyn-i Resül'ün uhrevî durumu konusunda kelâmî, ahlakî ve tarihî verileri

¹ Tevbe 28/3

² Zeki Arslantürk & E. Hamit Arslantürk, Uygulamalı Sosyal Araştırma, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2010 s.

inceleyerek günümüze kadar bu konuda yazılmış eserler içerisinde özgün yönünü öne çıkararak, Saçaklızâde'nin yazmış olduğu risalesini incelemektir. Yine müellifini ve eserlerini kısaca tanıttıktan sonra Risaletü's-Surur ismiyle müsemma risalesini ilim dünyasına kazandırmaktır. Tezimizin özgünlüğü, özelde Ebeveyn'in dini durumunu incelerken konunun kelimeler, hadisler, tarih, usul-ü fıkıh ve ahlakla ilişkili referanslarına temas etmek olacaktır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın yöntemi o araştırma süresince takip edilen metoddur. Bilim yöntemi, genel anlamıyla uygulamalı bir araştırmada gerçeğe ulaşmak için izlenen yol veya süreci ifade eder.³ Genel olarak kelimeler ilminin yöntemi ise iki yönlüdür: Birincisi icâbi yani olumludur ki; bu da "dini akidelerin doğruluğunu kesin deliller ile kanıtlamaktır." İkincisi yöntem ise selbidir, olumsuzdur; bu da "karşı tarafın delillerini çürütmek şüphelerini gidermektir."⁴ Biz de bu çalışmamızda Ebeveyn-i Resul konusundaki karşıt fikirlerin delillerini ortaya koyarak karşılaştırmalı bir yöntemle ele alacağız. Ebeveyn-i Resul konusu tek boyutlu bir mesele olmaktan ziyade, kompleks bir özellik arz etmektedir. Meseleye derinlemesine nüfuz edildiğinde meselenin iman konusu olması itibarıyla akaid ve kelimeler, temel delillerin ayet ve hadisler olması açısından tefsir ve hadis ilimleriyle, tarihi bir mesele olduğu için İslam tarihiyle, ayrıca ahlak, ferdi ve sosyal psikolojiyle ilişkisi bulunduğu anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili kavramsal çerçeve göz önünde bulundurularak farklı görüşteki âlimlerin delil ve kanaatleri serdedilecektir. Bu çalışmamıza yön verecek sorular şunlardır; Allah Reülü'nün anne ve babasını İslamiyet gelmeden önce vefat ettikleri ve şirk koştuklarına dair bir delil de olmadığı halde sırf müşrik bir toplumda yaşadıkları için küfürle itham etmek ne kadar doğru bir davranış olur? Onların ahiretteki durumu hakkında fikir beyan ederken nelere dikkat etmeliyiz? Bir müminin Hz. Peygamber'e olan derin sevgisi ve saygısı ebeveyn hakkındaki kanaatini ne derece etkilemeli? Bu ve benzeri sorular asr-ı saadetten beri merak edilip, sorulagelmış konulardan olmuştur. Ebeveyn'in dinî

³ Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, 7.Baskı, İstanbul 1997, s.1

⁴ Hasan Hanefi, *Kelam İlminin Yöntemi* (Çev. Nadim Macit) Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık 2000, C. 3, S. 8, s. 149

durumu hakkındaki merak ve ilgi bu kadarla kalmamış, ilk dönemden itibaren birçok İslam âlimi Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî konumunu gündeme getirerek bu konuyu ya muhtelif eserlerinin içerisinde yeri geldikçe incelemiş ya da konuya ilişkin müstakil risâleler telif etmişlerdir. Böylece tarihî süreç içinde Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî konumuna ilişkin bir “Ebeveyn-i Resûl, Ebeveyn-i Nebi Risaleleri” geleneği ve külliyyâtı oluşmuştur.⁵

4. Konuyla İlgili Çalışmalar

Kronolojik açıdan eğer nisbeti doğru ise Gazali'nin (ö.505/1111) *Kitab-u fi ahvâli vâlideyi'r-Resûl* adlı risalesi ve Ebu Bekir İbnü'l-Arabi'ye (ö.543/1148) ait olduğu belirtilen *Lübbü'l-ukûl fi ebeveyi'r-Resûl* isimli risale, ebeveyn konusunda tesbit edilen ilk müstakil risaleler olma özelliğine haizdir. Mezkûr iki risale elde mevcut olmadığı için İbnu'l-Cezerî'ye(ö.833/1429) ait *er-Risâletü'l-Beyâniyye fi hakki ebeveyi'n-Nebî* adıyla meşhur eser bu konuda yazılan ve günümüze ulaşan ilk müstakil eser olarak gözükmektedir.⁶

Ebeveyn-i resûl konusunda en meşhur isim bu konuda birden çok risale kaleme alan Celaleddin es-Suyutî(d.849/ö.911)dir. Konuya tahsis ettiği altı risalesi ile Suyutî kronolojik açıdan ikinci; şöhretiyle ve sonraki hemen hemen bütün ebeveyn risalelerinin müelliflerini, yaklaşım, metod, delil ve kaynak bakımından etkileyip yönlendirmesi bakımından birinci sırada gelmektedir. Suyutî sonrası müellifler kaynaklara ulaşma bakımından onu geçememişlerdir. Kaynak zenginliği ve muhteva açısından Suyutî'ye ulaşamamışlardır.

Suyutî'nin ilgili altı risalesinin ana teması Ebeveyn'in ehl-i necat olmasıdır. O eserlerinde genellikle tasviri bir üslup kullanmış, konularla ilgili rivayetleri naklederek akabinde kendi kanaatini ifade etmiştir. Bununla beraber bazı risalelerinde cedel üslubunu tercih etmiştir. Yeri geldikçe iddialarıyla ilgili gerek kendisine ait gerekse başka şairlere ait şiirlerden sıkça istidlallerde bulunmuştur.

⁵ Mustafa, Akçay, “Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının Dini Konumuna dair Ebu Hanefî'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar”, Sakarya üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19/2009,s.1-27

⁶ Bu risale, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa, 603, nesih, 25b -38b 'de kayıtlıdır.

Ebeveyn meselesi kendi döneminde tartışma konusu durumuna gelmiş olmasına rağmen Suyutî risalelerinde karşıt görüşte olanların ismini vermemesi mânidardır. Bu konuda pek çok risale kaleme alan Suyutî bu polemikli meselede Ebeveyn'in necatını savunan grubun en önemli referans kaynağı gözükmetedir. Bütün bu açıklamalardan sonra Suyutî'nin söz konusu risalelerini şöyle sıralayabiliriz:⁷

- a) Mesâlikü'l-hunefâ fi vâlideyi'l-Mustafâ,
- b) et-Ta'zîm ve'l-minne fi enne ebeveyy- Resûlillâh fi'l-cenne,
- c) el-Makametü's-sündüsiyye fi'n-nisbeti'l-Mustafaviyye
- d) Neşrü'l-alemeyni'l-münîfeyn fi ihyâi'l-ebeveyni's-şerîfeyn,
- e) ed-Dürücü'l-münîfe fi'l-âbâi's-şerîfe,
- f) es-Sübülü'l-celîle fi'l-âbâi'l-aliyye

Suyutî'den başka çeşitli İslâm âlimleri tarafından da Hz. Peygamber'in ebeveyn'inin âhiret hayatında kurtuluşa ereceklerini ispat sadedinde pek çok müstakil eser kaleme alınmıştır.⁸ Bunlardan ulaşabildiğimiz on beş eseri kısaca takdim ederek alimlerin konuya ne derece eğildiğini ve gündem ettiğini göstermeyi temenni ediyoruz.⁹

1-Zeynî Çelebî el-Fenârî'nin *Risâle fi ebeveyi'n-nebî* (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5401/4; Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 494/1

2-Kemalpaşazâde'nin *Risâle fi hâkkı ebeveyi'n-nebî 'aleyhi's-şalâtü ve's-selâm* (Resâ'il-i İbn Kemâl içinde, İstanbul 1316, s. 87-91);

3-Abdullah Bosnevî'nin *Me'tâli'u'n-nûri's-senî el-münbi'ü 'an tahâreti nesebi'n-nebiyyi'l-'Arabî* (Keşfü'z-zunûn, II, 1718; Hediyyetü'l-'ârifin, I, 477);

⁷ Mustafa, Akçay, "Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının Dini Konumu", Birinci Basım, Araştırma Yay. Ankara, 2012 s.187

⁸ Metin, Yurdagür, "Fetret", DİA, İstanbul, 1994, XII, 475.

⁹ Mustafa, Akçay, age. s.180-243

4-Berzencî'nin Sedûdü'l-din ve sidâdü'd-deyn *fî işbâti'n-necât ve 'd-derecât li'l-vâlidîn* (DÎA, V, s.526);

5-Saçaklızâde Mehmed'in *Risâletü's-sürûr ve'l-ferah* (Risâle fî hâkkı vâlideyi'n-nebî) (Süleymaniye ktp Kasidecizade, 726/2, vr.41b-48a'da kayıtlıdır. İSAM Ktp., nr. 22464); Tezimize konu olan risaledir.

6-Deyrebî'nin *Tuhfetü's-şafâ' fîmâ yete 'allağ bi-ebeveyi'l-Muştafâ* (el-Kavlü'l-muhtâr fîmâ yete 'allağ bi-ebeveyi'n-nebiyyi'l-muhtâr) (bk. Cebertî, I, 240; İzâhu'l-meknûn, I, 252; II, 253);

7-Ahmed el-Menîni'nin *Maṭla'u'n-neyyireyn fî işbâti'n-necât ve 'd-derecât li-vâlidî (li-vâlideyi) seyyidî'l-kevneyn* (İzâhu'l-meknûn, II, 500);

8-Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb el-İsbîrî'nin *Zührü'l-âbidîn ve irgâmu'l-mu'ânidîn fî necâti vâlideyi'l-mükerremîn li-seyyidî'l-mürselîn* (İzâhu'l-meknûn, I, 540);

9-Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin *Risâle fî hâkkı îmâni ebeveyni'r-Resûl* (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5451/1)

10-Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî'nin (ö.1205/1790) *el-İntişâr li-vâlideyi'n-nebiyyi'l-muhtâr* (Akdu'l cevheri's-Semin adlı risaleler mecmuası içinde, s.158-162, İSAM. Ktp. no:11496'da matbu olarak kayıtlıdır.)

11-Bekir b. Ali el-Üsküdârî'nin *er-Risalet'r-Rüsüliyye* (Süleymaniye ktp.Hacı Mahmut ef. 4426,v.1b-9a'da kayıtlıdır.)

12-Cemaleddin Ebu Ömer Seyyid Mahmud b. Ali el-Kadiri'ye ait *Birru Valideyi Hayri'l-Verâ* adıyla Süleymaniye ktp. Pertev Paşa 626, vr.406b-414a. kayıtlı bulunmaktadır. Risale toplam sekiz varak olup üç bölüm ve bir hatimeden oluşuyor.

13-Muhammed b. Kasım el-Âmasi (Hatip Kasımoğlu)'na ait *Enbâu'l-istifa fî hâkkı Âbâi'l-Mustafa* adıyla Süleymaniye ktb. Çelebi Abdullah, (405, vr. 79b-

109bArp.)’da kayıtlı bulunmaktadır. Risale iki mukaddime, iki fasıl ve bir hatimedden oluşmaktadır.

14-Necmeddin b. Salih et-Timurtâşî el-Gazzî’ye (1055/1645) ait *el-Cevheratü’l-mudiyye fi ebeveyi hayri’l-beriyye* isimli on varaktan oluşan eser Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah, 198,(vr. 1-10, Arp. nesih) de kayıtlıdır.

15-Muhammed b. Ömer el-Bâlî’nin *Sübülü’s-selâm fi hükmi âbâ’i seyyidi’l-enâm* (İstanbul 1287) adlı 143 sayfalık eseri bir mukaddime, altı fasıl ve bir hatimedden oluşmaktadır.

Bu mezkûr arapça risalelerden başka Vecdi Ahmed Efendi’ye ait 27 varaktan ibaret *Ravzatü’s-Safâ fi valideyi’l-Mustafa* ve Mustakimzâde’ye (ö.1202/1787) ait *Risale fi imani ebevey-i Resülillah* gibi bazı osmanlıca eserler de bu literatürün önemli örnekleri arasında yer alır.

Türkiye’de bu konuya tahsis edilen çalışmalar içerisinde önemli bir yer tutan Mustafa Akçağ’a ait ‘*Hz. Peygamberin Anne ve Babasının Dini Konumu*’ isimli çalışması içeriğinin genişliği, literatür araştırması ve meseleye objektif bakışıyla istifadeye şayandır. Ülkemizde Ebeveyn-i Resûl Risalelerini ele alan ilk müstakil eser olması sebebiyle sahasında önemli bir boşluğu doldurmuştur. İkiyüz yetmiş dört sayfadan oluşan bu eserde Hz. Peygamber’in anne-babasının dinî durumu hakkındaki temel görüşlerin üç ana temayülden oluştuğunu ifade eden araştırmacı, bunların; Ebeveyn’in ahirette kurtuluşa erenlerden olacağını (ehl-necat); ahirette kurtuluşa erenlerden olmayağını iddia edenler ile onlar hakkında müspet-menfi herhangi bir hüküm vermektan kaçınarak çekimser kalanlar şeklinde olduğunu belirtir. Meseleyi tarihî sürecine göre de ele alan yazar, Hz. Peygamber ve Ashap zamanında gündeme gelen Ebeveyn’in dinî durumu meselesinin, tarihî seyir içinde çeşitli vesilelerle mezhepler arası ve mezhepler içi bir tartışma konusu olarak gündemde kalmaya devam ettiğini dile getirir. Yazara göre ebeveyn konusu, en erken olarak hicrî II. asrın ortalarında Sünnî-İslamî literatüre girmiş, ayrıca Ehl-i beyt taraftarları arasında da ilgi çeken bir konu olarak yer almış ve o tarihten itibaren günümüze dek süre gelmiştir. Şia’nın Ebeveyn konusundaki tutumunun, Hz. Peygamber’in atalarının Hz.

Âdem'den babası Abdullah'a dek muvahhid ve mümin oldukları, annesi Âmine'nin de muvahhid olduğu konusunda ittifak ettikleri şeklinde olduğu ifade edilmiş; buna bağlı olarak Ebeveyn konusunun bütün Şii gruplar için olmasa bile en azından İmâmiyye için üzerinde durulması ve inanılması gereken bir konu olduğu dile getirilmiştir. Yine Akçağ'ın belirttiğine göre Ebeveyn'in dinî durumu sünnî dünyaya Ebû Hanife ile girmiş, bu konuda ona nispet edilen "Hz. Peygamber'in anne-babası küfür üzere ölmüşlerdir" sözü Fıkhu'l-Ekber'in bazı nushalarında yer alarak en önemli sünnî akaid eserlerinde görülmüştür. Suyûtî'den sonra Ebeveyn hakkında risale kaleme alma geleneğinin özellikle Osmanlı uleması ve tasavvuf çevrelerinde devam ettiğini ifade eden yazar, Ebeveyn'in dinî durumunun, sultanlar da dâhil olmak üzere devlet ricali arasında büyük ilgi uyandırdığını; Kadızâdeliler hareketi gibi tasavvuf ve medrese çevreleri arasında çıkan ve halk arasında fiilî çatışmalara kadar varan olayların tartışma konularından birini oluşturduğunu belirtir. Bu konuda eserlerinde görüş beyan eden veya özel risaleler telif eden âlimlerin bu meseleyi doğrudan Hz. Peygamber'in şahsiyetiyle ilişkilendirdiklerini; bu yüzden de Ebeveyn'in Ehl-i Necat ve mümin olmaması durumunda Hz. Peygamber'e bir noksanlık akla gelebileceğini, Allah Resül'ünün bu durumdan rahatsız olacağı, Müslümanlar nazarında Hz. Peygamber'e karşı bir itibar kaybı olabileceği riskini dile getirmiştir.

Akçağ'a göre taraftarların kendi görüşlerini ispat sadedinde sundukları nasların genel nitelikleri göz önünde bulundurulunca, konuya ilişkin ileri sürülen ayetlerin delaletlerinin zannî olduğu; hadis ve rivayetlerinin çoğunun ise sübut ve delâlet açısından zaafı taşıdığı dile getirilmiştir. Yazara göre, Ebeveyn'in Ehl-i Necat olup olmaması meselesinin bir polemik konusu olarak çözümsüz kalmasında en önemli etken kullanılan delillerin bu nitelikleri taşımasıdır. Ayrıca, meselenin ahiretle alakalı gaybî keyfiyetlerden olması, Allah'ın ilim, irade, adalet ve rahmet gibi sıfatlarla ilişkisi bulunması ve siyasî-dinî polemik konusuna dönüşmesi konunun çözümsüz kalmasında da önemli bir etken olmaktadır. Hz. Peygamber'in anne-babasının İslam gelmeden önce Cahiliye döneminde yaşayıp öldükleri ve fetret ehlinden olduklarına dikkat çeken yazara göre, Ebeveyn'in bu konumu onların Ehl-i Necat olması için yeter sebeptir. Ayrıca Ebeveyn'in müşrik olduğuna dair kesin tarihi belgelerin

bulunmaması; Mekke toplumunda Haniflerin mevcudiyeti; isimlerinin Âmine ve Abdullah şeklinde olması; kendilerinin mümin olduklarını gösterecek şekilde onlara bazı şiirler nispet edilmesi; Hz. Peygamber'in kendisinin de nübüvvetten önce Haniflerden olması; Hz. İbrahim'in kendi nesli için özel duada bulunmasına yönelik ayetler; Hz. Peygamber'in atalarının seçilmiş ve buldukları dönemin hayırlı salih insanlardan olmasına ilişkin rivayetler gibi hususlar Ebeveyn'in haniflerden olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.¹⁰

Tezimizin mihverinde olan Saçaklızâde'nin söz konusu risalesinde de aynı yaklaşımları görebiliyoruz. Suyûtî'den istifade etmekle beraber bu kısa risalesinde meseleyi bir kelamcı bakışıyla irdelemesi Saçaklızâde'yi özgün kılmaktadır. Saçaklızâde'nin risalesinin kütüphanelerimizde pek çok yazma nüshaları vardır. Biz araştırmamızda Saçaklızâde'nin risalesini Konya, Ahmedpaşa ve Kasidecizade gibi nüshaları esas almakla beraber, Dersaadet 1306 tarihli matbu bir nüsha ile de mukabele ederek inceledik. Matbu nüsha toplam 13 sayfadan oluşup, kendi içinde altı fasıldan meydana gelmektedir. Saçaklızâde, risalesine "Hz.Peygamberin nübüvvetinden önce vefat eden vâlide-i Resûlillah -ki onlar Abdullah ve Amine'dir. Hakkında ne dersiniz?" şeklindeki bir soruyla başlamıştır. Yazarımız, ilk bölümde, eb ile vâlid kelimelerine dikkat çekerek bu kelimelerin mana açısından farklar barındırdığını belirtmiştir. İki, üç ve dördüncü bölümlerde Hz. Peygamberin anne ve babasının Fetret Ehli olduklarını izah etmiştir. Hem Eş'arî hem de Mâtürîdî ekollerinin görüşleri doğrultusunda bu düşüncesini ortaya koymuş ve Hz. Peygamberin anne ve babasının kurtuluşa erdiği hususunda bu iki ekolün görüş birliği içerisinde olduğunu açıklamıştır. Son iki bölümde ise risalede ele aldığı konuları özetleyerek kendi kanaatini açıklamıştır.¹¹

Saçaklızâde'nin böylesine ihtilafli bir konuyu seçmesi ve bir risale yazmasının ictimaî ve fikrî arka planında bu konunun dönemin tartışmalı aktüel konularından olduğu gözükmektedir. Tarihsel süreçte Ebeveyn-i Resul edebiyatına baktığımızda; ilk eser Suyûtî ile başlamış, Kemal Paşazade (ö.941/1534), Ali el-Kârî (ö.1014/1606)

¹⁰ Mustafa, AKÇAY, "Hz. Peygamber'in Anne-Babasının Dinî Konumu" Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIV, Sayı: 25 (2012/1), s. 285-289, Özetleyen: Esra Koç

¹¹ Halil İbrahim Bulut, , "Osmanlı Müelliflerinden Maraşlı Saçaklızâde ve Ebeveyn-i Resûl Konusundaki Görüşleri", I. Kahramanmaraş Sempozyumu, 2005, s.70.

ve Berzencî (0.1103/ 1691) gibi âlimlerle devam etmiştir. Bu alimlerin birbirine yakın süreçlerde bu konuda eser yazmaları meselenin ulema ve avam arasında revaç bulduğunun da bir göstergesidir. Saçaklızâde'nin bu konuda eser vermesinin bize ve bazı araştırmacılara göre bir başka sebebi de, kendisi gibi Hanefî-Mâtürîdî olan Ali el-Kârî'nin Fıkhü'l-Ekber'deki ibareden yola çıkarak Allah Resülü'nün anne-babasının muazzep oldukları şeklindeki savının ve bu meyanda yazdığı eserinin menfi etkilerini gidermek ve Hz. Peygamber hakkında oluşabilecek olumsuz bir düşüncenin önüne geçmektir. Bundan dolayı müellif, risaleyi, Ali el-Kârî'nin hatalı olduğuna vurgu yaparak sona erdirmiştir.¹²

Hanefî ulemasından, Herat'ta doğup Mekke'de vefat eden, başta fıkıh, hadis tefsir, kelam, dil ve edebiyat alanlarında döneminin önde gelen âlimlerinden olan kıraat ilminde ki vukufundan dolayı 'el-Kârî' olarak meşhur olmuş Nurettin Ali b. Sultan el-Herevi ebeveyn konusuna özel, bir risale yazmıştır. Ali el-Kari, Ebeveyn'in küfür üzere öldüklerini savunduğu *Edilletü'l-mu'takadi Ebi Hanife fi ebeveyi'r-Resül* isimli eserinde, Ebu Hanife'nin (ö.150) el-Fıkhul Ekber isimli küçük risalesinde ebeveyn konusunda ki olumsuz düşüncelerin olduğu nüshayı sahih kabul ederek, kendisine delil almış ve bu konuyu akaid meselesi olarak görmüştür. Eserinde tamamıyla cedel uslubunu kullanmış, her hangi bir giriş, bölüm ve hatime gibi sınıflandırma yapmamıştır. Suyutî'nin hemen her deliline karşı bir itiraz yönelttiği bu risalesini sanki anti-tez olarak kaleme almıştır. Mezkûr risale "Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik, 1736/444, vr.13a-36a"da kayıtlıdır.

Bu mesele Osmanlı döneminde de aktüel bir tartışma konusu olmuş, kimi zaman devlet ricalinin ve halkın da katıldığı bir hale bürünmüştür. XVII. yüzyılda Osmanlı toplumunun en önemli dini ve sosyal hareketliliği olan Kâdızadeliler-Sivasiler çekişmesinde bu konu iki grubun tartıştığı meseleler arasında yer almıştır. Kâdızadeliler hareketi çoğu kez düşüncede yaşanan daralmanın bir ifadesi olarak görülmektedir. Halvetilerle aralarındaki ihtilafli konulardan biri olan Hz. Peygamberin anne ve babası (ebeveyn-i resul) tartışması önemlidir. Kâdızadeliler, ebeveyn-i resulün küfür üzere öldüğünü, Halvetiler ise iman üzere olduğunu

¹² Bulut, age., s.71

savunmaktadır. Kâtip Çelebi'nin de kaydettiği üzere bu mesele marifetullahın aklen mi yoksa naklen mi vacip olduğu yönünde Eşarilerle Maturidiler arasındaki kadim tartışmanın bir devamıdır. Kâdızadeliler aklen vacip olmasından hareketle, ebeveyn-i resulün risalet gelmeden önce de teklifle muhatap olduklarını, bunu yerine getirmediikleri için de küfür üzere öldüklerini ileri sürmektedirler. Buna karşın Halvetiler, naklen vacip olmasını esas almakta ve risalet gelmeden ebeyn-i resulün teklifle muhatap olamayacağını savunmaktadırlar.¹³ Kâdızadeliler hareketinin üçüncü dönem lideri olarak tanımlayabileceğimiz Vanî Mehmed Efendi (ö. 1096/1685) , bu konulara müstakil bir risalede değinmeyip yalnızca Kur'an kıssalarına dair yazdığı 'Arâisu'l-Kur'an' adlı eserinde Hz. İbrahim'in kıssaları ile ilgili bölümlerden birinde değinmektedir. Burada gerek Hz.İbrahim'in babasının Âzer olup olmadığı meselesine gerekse de Hz. Peygamber'in Ebeveyn'in in durumuna genel olarak kaynak olarak benimsediği Razi, İbn Kesir (ö. 774/1373) ve Nisâburi' (ö. 405/1014) den nakiller yapmak suretiyle temas eder.¹⁴

İşte biz de, bu konuda yazılan risaleler silsilesinde meseleyi sistematik ve özetle işlemeden dolayı ve Maturidi ve Eşarî bakışı sergilemesi açısından Saçaklızâde'ye ait *Risaletü's-Sürûr ve'l-Ferah* isimli eserini ele almayı arzu ettik. Bu araştırmamızda konuyla alakalı lehte vealeyhteki görüşleri ve delillerini mukayeseli bir şekilde değerlendireceğiz. Dini-ahlakî olan bu meseleye inanç perspektifinden bakarak konunun bir itikad meselesi mi yoksa kelâmî bir tartışma mı olduğunu ortaya koymaya çalışacağız. İlim dünyasına katkıda bulunma düşüncesi ile yola çıktığımız bu çalışmayla Ruh-u Rasûlüllah'ın memnuniyetini, aynı zamanda da ecdadımıza ait bir eserin yeni nesile ulaşmasında köprü vazifesi görmeyi hedeflemekteyiz.

¹³ Mehmet Kalaycı, "Osmanlı'da Eşarilik- Maturidilik İlişkisine Genel Bir Bakış", Uluslararası Maturidilik Sempozyumu, 2015,s.118

¹⁴ Kadir Gömbeyaz, "Vani Mehmed Efendi'nin Hz. İbrahim'in Babası ve Ebeveyn-i Resul Hakkındaki Görüşleri" Ulusal Vâni Mehmed Efendi Sempozyumu, 7-8 Kasım 2009, Kestel-Bursa, Emin Yayınları: 92, 2011, s.229

BİRİNCİ BÖLÜM

SAÇAKLIZÂDE’NİN HAYATI, ESERLERİ VE KELAMCILIĞI

1.1. Saçaklızâde’nin Hayatı

Osmanlı âlimleri arasında ilmi yelpazesinin genişliği ile tanınan ve "Saçaklızâde" lakabıyla bilinen, Muhammed ibn Ebi Bekr el-Mar' aşî 'nin yaşamı hakkında bilinenler oldukça azdır. Saçaklı ailesi-ataları hakkında Ebubekir, Osman, Hasan Ebubekir, Mehmet adları geçmektedir. Bosna'da, Bulgaristan 'da, Azerbaycan 'da ve Trabzon'da Maraşlı adlı köyler mevcuttur. Herhalde, bu bölge Osmanlı devletine katıldıktan sonra bir kısım Maraşlılar bu bölgeye gelmişlerdir.¹⁵ İlmî müktesabatının genişliği ve bıraktığı eserlerin çeşitliliği bakımından önemli bir konuma sahip olan Saçaklızâde bugünkü Kahramanmaraş şehrinde, 1679 yılında dünyaya geldi. Doğum yerine nisbetle Mer'âşî denildi. Yöresindeki Hasan Efendi gibi âlimlerden ilim tahsiline başlayan Saçaklızâde (ö.1145/1732), buradaki tahsilini tamamladıktan sonra, Tıbyan tefsîri yazarı Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin (v.1111/1699) ve Dârendeli Hamza Efendi'nin (v.1105/1694) derslerine devam etti. Bir müddet Maraş'ta kaldıktan sonra Şam'a gitti. Orada büyük âlim Abdülganî Nablüsî'den (v.1143/1731) tefsîr ve hadîs ilimlerini tahsille beraber, tasavvufun inceliklerini de öğrendi. Saçaklızâde ayrıca tasavvufî yönden Kâdiriyye ve Nakşibendi'ye tarikatlarından istifade etti. Abdülganî Nablüsî'den icâzet alarak memleketine döndü. Saçaklızâde'nin Şam'da eğitim aldıktan ne kadar sonra memleketi Maraş'a dönüş yaptığına dair elimizde kesin bir veri olmamakla birlikte eserlerinin başında yer verdiği bilgiler üzerinden bazı değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. O, *Hâşiye 'alâ Şerhi 'Akâidi'n-Nesefiyye'* nin başında hayatına ilişkin şu ifadeler yer vermektedir: “Hicretten sonra 1100 senesinde Halep Şa'bâniyye [Medresesi]'nde tedaris vazife bana tevdi edildiğinde daha öncesinde tedaris etmediğim *Hayâlî* ve Kul Ahmed'in *Şerh-i Akâid* hâşiyeleri üzerine müsveddeler yazmışım. Sonrasında memleketime dönünce yeniden tedaris etmek nasib olunca onların üzerine başka müsveddeler kaleme aldım”. Saçaklızâde'nin aktardıklarına göre Şam'daki

¹⁵ Rafet Yinaç-Mesut Elibüyük, Maraş Tahrir Defteri (1563) c. 1, Ankara 1988, s.14

eğitimi sonrasında doğrudan Maraş'a dđnmek yerine 1688-1689 yılı içerisinde bir muddet Halep'te mudderrislik vazifesi deruhte etmiştir. Saçaklızâde'nin sonrasında yer verdiği ifadelerden, müssveddenin yazılışı ile yeniden tertibi arasında yirmi yıla yakın bir süre bulunmaktadır ki bu da 1710 yılı civarına tekabül etmektedir.¹⁶ Bkz. Saçaklızâde, Hâşiye 'alâ şerhi 'Akâidi'n-Nesefiyye, Süleymaniye Kütüphanesi, Râgıb Paşa, nr. 734, 1b.

Maraş'ta yerleşip, bir taraftan öğrenci yetiştirirken, diğer taraftan irşad hizmetleriyle beraber pek çok ilimde irili ufaklı eserler kaleme aldı. Tefsîr, kelâm, mantık, ferâiz, me'ânî ve münâzara ilimlerine dâir eserler yazdı. Saçaklızâde'nin, Maraş'ta imamlık yaptığı caminin bitişiğindeki medresede ders verdiği, Gaziantep şer'iyye Sicilleri'nde yer alan bir kayıttan (Defter, nr. 67, s. 364) anlaşılmaktadır. Saçaklızâde'nin Maraş'ta 1145 (1732) yılında vefat ettiği, kabrinin de şehrin şeyh Âdil (halk arasında şahadil) Mezarlığı'nda bulunduğu kabul edilse de¹⁷ ilim öğrenip öğretmek, bildikleriyle amel etmekle meřđül olup, irşat sahası içine aldığı Antep'den Kilis taraflarına giderken, yolda 1145/1732 senesinde öldüğüne kaynaklar birleşir. şâirler, "Eş-şeyh Saçaklı", "Tacü'l-Mürşidin" ve "Saçaklızâde dünyâdan bekâya irtihâl etti" sözleriyle de vefâtına târih düşürdüler.¹⁸ ilehânesi ve mezarı Gaziantep'te, Saçaklı Mahallesi'ndedir.¹⁹

1.2. Saçaklızâde'nin Eserleri

Kaynaklarda Hanefi mezhebine bağlı ve edebiyat, felsefe, fıkıh, hadis, mantık, tefsir âlimi olarak anılan Saçaklızâde döneminin üretken bir bilginidir. Yazdığı değişik nüshaları ile irili ufaklı ikiyüz on beş eseri olan bu âlimimiz değişik sosyal olaylara ve devrin ilim anlayışına göre İstanbul dışında, küçük bir şehirde cevap arayan, düşünen ve yazan bir ilim adamıdır.²⁰ Saçaklızâde mantık, münazara, kelâm edebiyat, tefsîr, fıkıh, tecvîd, kıraat, gibi pek çok alanda eser meydana getirmiştir.

¹⁶ Yasin Apaydın, "Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin İlimlere Bakışı: Tertübü'l-'Ulûm Bağlamında Bir İnceleme", Bilimname, XXXVI, 2018/2, 189-211

¹⁷ Tahsin Özcan, "Saçaklızâde Mehmed Efendi" md., DİA, Ankara, XXXV, 2008, 368-370.

¹⁸ Bağdâdî, İsmail Paşa, Hayreddin ez-Zirikli, A'lâm c.6, s.60.

¹⁹ Besim Atalay, Maraş Tarihi ve Coğrafyası İstanbul 1339, s.129.

²⁰ Kadir Özdamarlar, "Türk Tasavvuf ve Düşünce Dünyasında Saçaklızâde Mehmet Efendi ve Eserleri Üzerine Bir Deneme", Kahramanmaraş Sempozyumu, s.46

Cühdi'l-Mukıl'in muhakkiki Sâlim Kuddûrî, Saçaklızâde'nin eserlerinin sayısını altmış beşe çıkarmaktadır.²¹ Bu konuda bir makale yayınlayan Kadir Özdamarlar iki yüz on beş eser tesbit etmiş ve otuz'a yakını Kayseri Raşit Efendi Yazma Eserler Kütüphanesi'nde incelediğinden bahsetmiştir.²² Bu kadar farklı alanda eser vücuda getiren Saçaklızâde aslen çoğu günümüzdeki makale ayarında olan risalelerinde döneminin tartışılan meselelerinde reddiye veya şerh tarzı çalışmalar yapmıştır. Yazdığı değişik nüshaları ile 215 çalışması olan bu âlimimiz değişik sosyal olaylara ve devrin ilim anlayışına göre İstanbul dışında, bir küçük şehirde cevap arayan, düşünen ve yazan bir ilim adamıdır.

Saçaklızâde'nin dikkat çeken orijinal yönlerinden bir tanesi de, onun edebiyatla ilgili ortaya koyduğu eserlerinde doğa figürleri ve hayvanları konuşurmasıdır. Bu manada müellifin, manzûm olarak kaleme aldığı eserlerinin pek çoğunda arı *Hikâyetü'n-Nahl*, dağ *Meriyyetü'l-Cebel*, gölet *Sübhatü'l-Ğadîr*, ağaç *Mersiyyetü'l-Ebhel*, kale *Hikâyetü'l-Kalea* ve daha başka birçok haşarâtı *Hitâbu'l-Haşarât* gibi küçük hacimli risalelerinde konuştuğu görülmektedir. İlgili eserlerde bu hayvanlar ve doğa figürleri yaşam hikayeleri anlatmakta, özelliklerini tasvir etmekte veya Allâh'ı zikretmektedirler. Bilindiği gibi daha ziyade hayvanların konuşturulmasını esas alan ve fable olarak isimlendirilen bu tür edebiyat eserlerinin kurucusu olarak Fransız edebiyatçı La Fontaine (1621-1695) gösterilir. Bu edebiyatçının bu tür eserlerini ortaya koyarken, yine bu türün öncülerinden olan Hintli bilgin Beydebâ veya Mevlânâ'dan etkilenip etkilenmediği meselesi ayrı bir araştırma konusu, ancak Saçaklızâde'nin yaklaşık aynı zaman dilimleri içerisinde yaşadığı La Fontaine ile aynı türden eserler ortaya koyması oldukça ilginçtir. Çünkü bu husus, hem dünya hem de Türk-İslâm edebiyatı için son derece önemlidir. Ayrıca müellifimiz, konuştuğu figürler içerisine hayvanlarla birlikte kale, köprü, dağ ve ağaç gibi diğer doğa figürlerini de dâhil ederek, konuşan doğa unsurlarının kadrosunu daha da genişletmektedir.²³ Saçaklızâde'nin yaşadığı dönemin ilmî yapısını göz önüne alarak söyleyecek olursak dikkat çeken bu husus, şer'î ilimlerin

²¹ Çetintaş, İbrahim, Saçaklızade ve İlimleri Sınıflandırması, doktora Tezi, , Ankara-2006, s.34

²² Çetintaş, age., s.47

²³ Çetintaş, age., s.76

pek çok dalında eser yazan bir âlimin, edebiyat, şiir gibi farklı alanlarda da kalem oynatması onun ilmi yelpazesini ve zevkini göstermesi açısından yeterlidir.

Saçaklızâde, kelâma dair neredeyse yirmiye yakın eser yazmış bir kalamcı olmasına rağmen ahir ömrüne doğru, özellikle tasavvufa yönelmesinden sonra bu ilme mesafeli durması da mânidardır. Öyleki kelama dair yazdığı bir şerh olan *Neşru't-Tevâlî*'ye pişman olduğunu, bir vakit bu eseri yakmayı bile düşündüğünü belirtmiştir. Ancak yine de kelâm ve akaid ilmiyle alakalı irili ufaklı yazdığı eserlerinin çokluğu dikkat çekicidir. Bu durum, en azından bu ilimden tümüyle rücû ettiğini söylediği zamana kadar, müellifin zihin dünyasında kelâm ilminin oldukça önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Buradan onun, aynı zamanda kelâm ilmine ziyadesiyle ilgi duyduğu ve bir kalamcı olduğunu çıkarmamız mümkün gözükmektedir. Eserlerden sadece ikisi müellif hattıdır. *Risâleti'l-Gaybiyye* ile *Risâle-i Teşehhüf* 'tür. Bir tanesinin dili de Farsça dır: *Risale fi İbahatı Katl* 'dir.²⁴

Saçaklızâde'ye ait bütün eserler tesbit, tahlil ve tahkiki yapılmadığından şimdilik her ne kadar kütüphanelerdeki katalog düzeni yeterince sağlıklı olmasa da, yapılan araştırmalar sonucunda ulaşılabilen verilere göre Saçaklızâde'ye nisbet edilen eserler ilim dallarına göre şu şekilde gözükmektedir:²⁵

1.2.1. Felsefe ve Mantıkla ilgili Eserleri

a. Risâle fi'l-Felsefe

Saçaklızâde genek olarak Felsefeye karşı gösterdiği menfî tavrını bu risalesinde ortaya koyduğu görülmektedir. Eserin yazma bir nüshası; Süleymaniye Ktp., Abdullah Çelebi, nr: 408'de, vr. 117-119 olarak kayıtlıdır.

b. Risâle fi't-Ta'n fi'l-Felsefe ve Kütübi'l-Hikme

Saçaklızâde bu risâlesinde de isminden anlaşılacağı üzere, felsefeye ve filozoflarla tenkit etmektedir. Bu risâlenin yazma bir nüshası; Süleymaniye Ktp., Sehade Mehmed, nr: 110/15'de, vr. 231-235 şeklinde kayıtlıdır.

²⁴ Özdamarlar, age., s.47

²⁵ Çetintaş, age., s.34.

c. Şerhu'l İsağoji

Eser mantıkla ilgili olup, İsağoji üzerine yazılmış bir şerhtir ve bunun yazma bir nüshası; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr: 3233'de, vr. 14-18 olarak kayıtlıdır.

d. Şerhu'r-Risâleti'l-Kıyâs fi'l-Mantık

Yine Mantığa dair bu eser, el-Behlivânî'nin (ö.1113/1701) risâlesinin şerhidir.

e. İsmetü'l-Ezhân fi İlmi'l-Mîzân

Mantık ilmiyle ilgili olan bu risalenin pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlar; izmir Millî Ktp, Yazmalar Kataloğu, nr: 430, vr. 104a-105b; aynı kütüphanede, nr:959, vr. 41b-44a; Kayseri Rasid Efendi Ktp., nr: 26907/15, vr. 72b-75a, olarak kayıtlıdır.

f. Ta'lîk alâ İsağocî li Esîriddîni'l-Ebherî

Saçaklızâde'nin, İsağoji üzerine yazdığı bir ta'liktir.

g. Tehzîbu'l-Mantık

Serlevhasından da anlaşılacağı üzere bu risale de mantık ilmininin özetlendiği bir eserdir. Yazma bir nüshası; Süleymaniye Ktp., Harput, nr: 271'de, 269 vr. olarak kayıtlıdır.²⁶

1.2.2. Kelâm İlmiyle ilgili Eserleri

Pek çok ilimde eser veren Saçaklızade'nin kelâmî yönüne ışık tutacağı düşüncesiyle kelamla ilgili eserlerini kısaca tanıtmakta fayda mütala ediyoruz.

²⁶ Özdamarlar, age., s.45-50

a) Neşru't-Tevâlî

Kelâm ilmine dâir bu eser hakkında Saçaklızâde, Tertîbu'l-Ulûm'da, bu eseri telif ettikten sonra Gazâlî gibi kendisinin de kelâm ilminden rucû ettiğini, bütün nüshalarını dahi yakmayı denediğini, ancak buna güç yetiremediğini ve bundan dolayı Allâh'a tövbe ettiğini ifade eder. Hayreddin Zirikli bu eserle ilgili, Beydâvî'nin, Tevâlî'sinin şerhi olduğunu belirtir. Eser, Mısır'da (Mektebetü'l-Ulûmi'l-Asriyye-m.1924) basılmış olup, bunun bir nüshası A.Ü. ilahiyat Fak. Ktp., nr: 10355'te kayıtlıdır.²⁷

b) Tahkîku'l-Îmân

Eserde îman, küfür ve tasdik kavramlarının incelendikten sonra, küfrün hangi durumda oluşacağını, akabinde tövbenin nasıl yapılacağı gibi meseleler ele alınmaktadır. Risalenin mahtut nüshası, Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmaları, nr: 3577'de, vr. 87a-89a olarak kayıtlıdır.

c) Risâletü'l-Îman

Saçaklızâde bu eserinde, tahkîki ve taklîdi îman, küfür, dil ile ikrâr kalb ile tasdik gibi terimleri analiz eder. Risalenin mahtut bir nüshası; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr: 314/1'de, vr. 1b-5b olarak kayıtlıdır.

d) Reddü'l-Celâl

Müellif, bu eserinin mukaddimesinde, bu risaleyi kaleme alma sebebini şöyle açıklar: Celâl'in Şerhu'l-Akâidi'l-Akâdiyye adlı eseri ile, Hocazade'nin Şerhu't-Tarîka adlı eserinde bazı kelime hataları bularak bu eseri yazdım. Bu eserin bir yazma nüshası; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr:1115'de, vr. 76-97²⁸

²⁷ Çetintaş, age., s.36

²⁸ Çetintaş, age., s.38

e) Hâşiyetü alâ Şerh-i Dibâceti't-Tarîkati'l-Muhammediyye

Saçaklızâde'nin reddiyeler silsilesinden bir eserdir. Hocazâde'nin Tarîkat-ı Muhammediyye şerhinde ele aldığı bazı mevzulara karşı söylem olarak kaleme alınmıştır.

f) Risâletü irâdei Cüziyye

Saçaklızâde, üç bölüme ayırdığı bu eserinde önce “mukaddime, sonra maksad ve neticede hâtıme ile eserini tamamlar. Mukaddimenin sekiz faslı olup, birinci fasılda, Allâh'ın her şeyi yarattığı meselesi, ikinci fasılda, varlık, araz ve cevher kavramları... gibi konular bölümler halinde ele alınır. Bu eserin yazma olarak bir nüshası; Süleymaniye Ktp., Pertev Pasa, nr: 648'de, vr. 1a-3a olarak kayıtlıdır.

g) Risâle fî Kelimeti't-Tevhîd

Esmâ-i Hüsna üzerine yazılmış Türkçe bir risaledir. Allâh'ın on sekiz bin isminin olduğunu ve bunların tecellilerinin on sekiz bin âleme denk geldiğini netice de bunlara karşılık evrenin bütün özelliklerini taşıyanın insan olduğundan bahsedilir. İnsanın varlık sebebi, “Tevhîdullâh” olup, bu da on sekiz bin tecelliyi ifade eder. Böylelikle her bir insan on sekiz bin âleme mündemiç olur. Bu yaklaşımıyla eserde “insan-âlem” ilişkisi, Farâbî'nin “âlem büyük insan, insan küçük âlem” fikrini hatırlatır. Eserin yazma bir nüshası; Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Pasa, nr: 1194'de, vr. 56-68 şeklinde kayıtlıdır.

h) Risâletü'l-gayb

Müellif nüshalarından günümüze ulaşan bu nadide eserde, İslâm'a göre gayb konusu incelenmektedir. Saçaklızâde, gaybı yalnız Allâh'ın bilebileceğini, ancak sihir yapanlar da, bu konuda bazen isabet ettirseler bile, onların tamamen yalan söylediklerini ifade eder. Ayrıca ilham kavramı üzerinde de duran müellif, ilhâmın mü'min ile birlikte kâfire de gelebileceğini, ancak onun ilhâmının din dışı, gerçeği yansıtmayan bir ilham olduğu için kayda değer olmayacağını ifade eder. Eserin mahtut bir nüshası; Süleymaniye Ktp., Laleli, nr: 3659'da, vr. 113-137 olarak kayıtlıdır.

i) Hâşiyetün alâ Şerhi's-Sa'd li'l-Akâidi'n-Nesefiyye

Nesefî'nin Akâid'i üzerine yazılan Taftazânî'nin Şerhi Üzerine bir haşiyedir. Eserin bir nüshası, Kayseri Raşid Efendi Ktp., nr: 531, 55 vr. olarak kayıtlıdır.

j) Hâşiyetün alâ Şerh-i Metâlî

Kelâm ilmine ait olan bu eserden Bursalı Mehmed Tâhir'in Osmanlı Müellifleri'nde söz edilir.

k) Hâşiyet-ü alâ Şerhi Mevlâ Hayâlî ve Kul Ahmed alâ Şerh'i Akâidi'n-Nesefiyye ve'Taftazaniyye

Kelâm ilmine dâir bu eserin bir yazma nüshası, Konya Bölge Yazma Eserler Kataloğu, nr: 179; Koca Râgıp Pasa Ktp., nr: 734 bulunmaktadır.²⁹

l) Risâle fî İsbât-ı Azâbi'l-Kabr

Eserde, adında da anlaşılaçağı üzere kabir azâbının varlığı meselesi tartışılmakta olup, muhtelif yazma nüshaları vardır. Birisi, Kayseri Raşid efendi Ktp.,nr: 29907'de, vr. 63b-64b. bulunmaktadır.

m) Risâle-i Teşehhüd

Bu risâlenin yazma bir nüshası; Adana il Halk Ktp., nr: 143'de, vr. 131a-134b olarak kayıtlıdır.

n) Risâletü't-Tekbîr

Eserin yazma bir nüshası; Adana il Halk Ktp., nr: 774'de, vr. 134b-138a olarak kayıtlıdır.

o) Risâle fî Tecdü'di'l-Îman

Cühdü'l-Mukıl'i tahkîk eden Sâlim Kaddûrî'nin beyanına göre bu risaleyi, Saçaklızâde muâsırı Harpûtî için kaleme almıştır.

²⁹ Çetintaş, age., s.40

p) Risâle fî şerh Kavli'l-Birgivî “varlığı kendindedir...”

Saçaklızâde, bu eseri Birgivî'nin, *Risâletü't-Türkiyye*'sinde geçen, “Allâh'ın varlığı kendindedir, gayrından değil varlığının evveli ve âhiri yoktur” ifadesini izahı sadedinde kaleme aldığını söyler. Eserde, Allâh'ın varlığının, muallel olmadığını yani âlemin var olmasıyla bir ilgisinin olmadığı, dolayısıyla kadîm olduğu anlatılır.

q) Risâle-i Sıfatı Hüdâ

r) Risâletü's-Simâr fî İlmi'l-Akâid

s) Risâletün fî ilmi'l-Kelâm:

Kelâm ilmine dâir olan bu risâlenin Kayseri Raşid Efendi Ktp., nr: 26907/18'de, vr. 89b-98b şeklinde yazma bir nüshası vardır.³⁰

t) Risâletü'l-imkan

Bu risâlenin mahtut bir nüshası; Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr: 6326, 8 vr. olarak kayıtlıdır.

u) Hâşiye alâ Risâleti't-Tenzîhat:

Saçaklızâde, Risalesine vacibul vucud mevzusıyla başlar. Müellif, Seyyid Şerîf Cürçânî'nin Şerhu'l-Mevâkîf'ına atıfta bulunarak, Allâh'ın sıfatlarını zâtî ve fiilî olarak ikiye taksim eder; O'nun zatî sıfatlarının, yani zatının tamamen zaman dışı olduğunu, ancak fiilî sıfatlarının ise zamanla olduğunu ifade eder. Eserin yazma nüshası, Süleymaniye Ktp., Atıf Efendi, nr: 1268'de, vr. 43-90 bulunmaktadır.

v) Büğyetü'l-Mürted li Tashîh-i'l-Ezdâd

w) Risâletün fî'l-Âyâti'l-Müteşâbihât

Saçaklızâde'nin bu risâlesi hem tefsir hem de kelam ilmiyle alakalı olmasıyla ayrı bir öneme haizdir. Eserine, Kur'an'da müteşâbih konusunu ele alarak başlayan

³⁰ Çetintaş, age., s.42

müellif, sonra Allâh'ın zatıyla ilgili bilgiler vermektedir. “Allâh, zâtı ile kâim, maddeden mücerred bir varlıktır. O halde Allâh'ın, bir cisim veya bölünemeyen bir cüz olması ya da herhangi bir mekânda ve cihette bulunması düşünülemez. Bu nedenle Allâh, âlemin ne içinde ne de dışındadır.” diyerek Kur'an'da geçen müteşâbih âyetlerin de bu şekilde mecâzi anlamda ele alınması gerektiğini ifade eder. Bu risâlenin yazma bir nüshası; Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr: 411/12'de, vr. 110b-111 olarak kayıtlıdır.³¹

1.2.3. Münâzara İlmiyle ilgili Eserleri

- 1-Takrîru'l-Kavânîni'l-Mütêdâvile fî İlmi'l-Münâzara
- 2-Tahrîru't-Takrîr fî'l Münâzara
- 3-Hâşiyetün alâ Şerh-i Risâleti'l-Âdab li-Tasköprüzâde
- 4-Risâle fî Âdâbi'l-Münâzara
- 5-Risâletü'l-Velediye
- 6-Zübdetü'l-Münâzara
- 7-Şerhu Zübdeti'l-Münâzara
- 8-Şerhü'r-Risâleti's-Semerkandiyye
- 10-Andelîbü'l-Münâzara
- 11-Şerhu Andelîbu'l-Münâzara³²

1.2.4. Eğitim, Öğretimle İlgili Eserleri

- 1-Tertîbu'l-Ulûm
- 2-Risâletü'l-Cevâb an i'tirazi Ahmed el-Âlemî

³¹ Çetintaş, age., s.50

³² Özdamarlar, age., s.49-50

3-Risâle fî mâ Yüftetahu bihi'd-Ders ve Yahtetimü

4-Nasîhatu'l-Ulemâ ³³

1.2.5. Tecvîd, Kıraat ve Belâğat İlimleriyle ilgili Eserleri

1-Cühdi'l-Mukıl

2-Beyânü Cühdi'l-Mukıl

3-Tehzîbu'l-Kırâat

4-Risâle fî Mehârici'l-Hurûf

5-Risâletü't-Tecvîd

6-Risâletü Tavzîhi'l-Hurûfi'l-Mu'cemât

7-Risâle fî Keyfiyyeti Edâi'd-Dâd

8-Selsebîlü'l-Meânî ³⁴

1.2.6. Tefsîr İlmiyle İlgili Eserleri

1-Risâletün fî'l-Âyâti'l-Müteşâbihât

2-Risâle fî'r-Reddi bi-ba'zı Müddeiyyâti'l-Beydâvî

3-Risâle fî Beyân'in-Nâsîh ve'l-Mensûh

4-Risâle fî Kavlihî Teâlâ fî'l-Enfâl (Enfâl Sûresi 23. Âyetinin Tefsîrine Dâir Risâle)

5-Risâle alâ mâ Ketebehu's-Sa'duddîn alâ Kavlihî Teâlâ "Uğrikû feudhilû nâran" (Taftazânî'nin Nuh Sûresi 25. Âyetiyle ilgili Yazısı Üzerine Risâle)

³³ Özdamarlar, age., s.46-48

³⁴ Özdamarlar, age., s.48-50.

6-Tefsîru Kavlihî Teâlâ: hel Etâke Hadîsu Mûsâ...ilâ Kavlihî Eyyâne Mürsâhâ (Beydâvî'nin Nâziât Sûresi 15-42. Âyetleriyle ilgili Görüşlerine Dair Risâle)

7-Hâsiye li-Tefsîri'l-Keşşâf alâ Sûreti'l-Bakara 8-Hâsiye alâ Tefsîr-i Kavlihî Teâlâ “Mâ kâne li'n-Nebiyi ve'Ilezîne Âmenû” (Tevbe Sûresi 113. Âyetinin Tefsîri Üzerine Hâsiye)

9-Hâsiye alâ Tefsîri Kavlihî Teâlâ “Zâlike bi-mâ Kaddemet Eydûkum”

10-Tefsîru Sûreti'l-Kehf

11-Tefsîru'Âyat-ı “Kul lâ Ya'lemü men fi's-Semâvâti ve'l-Arz” (Neml Sûresi, 65. Âyetininin Tefsîri)

12-Aynü'l-Hayât-i fi Beyâni'l-Münâsebât-i fi Sûreti'l-Fâtiha

13-Gâyetü'l-Burhân fi Beyân-i Â'zam-i Âyat-i fi'l-Kur'ân-i fi Tefsîr-i Âyati'l-Kursî:³⁵

1.2.7. Fıkıh İlmiyle İlgili Eserleri

1-Risâle fi ibâhati Katli'l-Kilâb

2-Risâle fi Tafsîli Mesâili Zevi'l-Erhâm

3-Teshîlu'l-Ferâiz

4-el-Eshel

5-Hâşiyetü alâ Serhi'l-Vikâye

6-Risâletü't-Teğannî ve'l-Lahn

7-Hâşiyetü alâ Serhi'l-Hidâye

8-Kitabu'l-Ferâid

³⁵ Özdamarlar, age., s.50-53.

9-Risâle fî Zemmi'd-Dühân

Tütün tiryakiliğinin dîni hükmünün ele alındığı bu risâlenin muhtelif yazma nüshaları vardır. Bu nüshalardan biri de Kayseri Raşid Efendi Ktp., nr: 27936'da, vr. 73a-73a; Risâle fî Hükmi'd-Dühân adıyla, Bağdatlı Vehbi, nr: 2165'de, 215 vr. olarak kayıtlıdır.

10-Risâle fî'l-Fetâvâ

11-Risâletü't-Tasarruf fî'l- Arâzil'il-Harâciyye ve'l-Emfîriyye

12-Risâletü'l-Adliyye

13-Risâletü'z-Zımmiyye

14-Risâletü'n-Niyye

15-Şerhu's-Şâfiye

16-Hâşiyetü'l-Ayniye ³⁶

1.2.8. Tasavvuf ve Ahlâk İlmiyle İlgili Eserleri

1-Risâle fî Raksı'z-Zikr

2-Risâle fî'd-Düâ li Taleb'il-ilm ve'r-Rızk ve Kazâi'd-Deyn

3-Risâletü's-Sebbi'r-Rasûl

4-Risâletü'l-Ahlâk

5-Risâlei Necâtiyye

6-Risâletün fî Muhâlefeti'z-Zâhir

7-Mecmûat-ü Ezkâr-i ve Ed'ıye

8-Şerhu'l-Evrâd ve Ezkâr ³⁷

³⁶ Özdamarlar, age., s.53-57

1.2.9. Edebiyatla İlgili Eserleri

- 1-Subhatü'l-Ġâdir fî Medhi Mülki'l-Kâdir
- 2-İstiğâsetü'l-Cisr
- 3-Ebyâtün ve Hıkâyâtün alâ Lisâni'l-Haşarât
- 4-Şerhu Letâifi Latîfe
- 5-Şerhu'l-Ebyât
- 6-Mecmuatu'l-Eş'ar
- 7-Kasîde
- 8-Mektûbât
- 9-Mersiyyetü'l-Cebel
- 10-Mersiyyetü'l-Ebhel
- 11-Hitâbu'l-Haşarât
- 12-Mevizâtü'l-Meyyit
- 13-Hikâyetü'l-Kal'âti
- 14-Mevâizu'n-Nahl
- 15-Mevizâtü'l-Manzûme
- 16-Şerhu'l-Ebyât ³⁸

³⁷ Özdamarlar, age., s.57-58

³⁸ Özdamarlar, age., s.59

1.2.10. Diğer Bazı Eserleri

1-Ta'lik alâ Ta'rîfi'l-İmkâni'l-âm fi't-Ta'rîfât: Eserin yazma bir nüshası, Köprülü Ktp., nr: 720'de, 41 vr. olarak kayıtlıdır.

2-Varakatü's-Şikâye

3-Câmiu'l-Kunûz

4-Hâsiyetün ale'r-Risâleti'l-Fethiye

5-Risâletü's-Suâlât

6-Nehru'n-Necât-i fi Tafsîl-i Ayni'l-Hayât

7-Risâletü'l-Bahâiyye³⁹

1.3. Saçaklızâde 'nin Kelâmî Yönü

Saçaklızâde, kalemi ve kelâmî yönü güçlü, çok yazan, eleştiren, çözümler üreten, muhtelif ilim dallarında eserler meydana getirmiş bir Anadolu âlimidir. Eserlerini tanıttığımız bölümde de görüldüğü üzere tecvid, münazara, kelim ve felsefeden, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvufa varana kadar oldukça geniş bir ilmi yelpaze ile meşgul olmuştur. İlgilendiği konular üzerinde kafa yormuş ve netice de küçük küçük büyüklü te'lif, şerh, haşiye ve ta'lik şeklinde pek çok eser ve risale meydana getirmiştir.⁴⁰ Müellifimiz Saçaklızâde pek çok sahada yazdığı eserleri kendisinin geniş ilmini gösterirken kelâmî konuda da eser vermiş bir ilim adamıdır. Tertîbü'l-Ulûm adlı eserinde Gazali çizgisinde ilimleri yararlı ve zararlı olarak sınıflandırdıktan sonra, genel olarak ilimleri dinî ve dinî olmayan ilimler olmak üzere ikiye taksim etmektedir. Yine ilimleri farz-ı ayn, farz-ı kifaye, haram, mekruh ve mubah olan ilimler diyerek taksim eder. İlimlerin en önemlisi, her şeyden önce mükellefe farz-ı ayn olandır. Bu da, tevhid ilmi ve marifetullahtır.⁴¹ Çünkü ilim

³⁹ Özdamarlar, age., s.62.

⁴⁰ İbrahim Çetintaş, "Yaşadığı Dönemin İlmî Anlayışı Bağlamında Saçaklızade'nin İlmî Kişiliği", KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi 16 (2010) s. 91-118

⁴¹ Ahmet Kayacık, "Saçaklızade'nin İlimleri Sınıflamasına Dair Görüşleri", I. Kahramanmaraş Sempozyumu, Kahramanmaraş 2005, C. I, s.82.

maluma tabiidir diyerek akaid ve kelama dair pek nefis eserler kaleme almış ve bu konudaki yetkinliğini ibraz etmiştir. Saçaklızâde'ye göre akli ilimler sınıfına dâhil olan kelâm ilmi ilimlerin temelidir. İlimleri faydalı ve zararlı ilimler olarak ayıran müellifimiz mîzân (mantık), münâzara, kelâm ilminin ilkeleri gibi ilimleri aklî ilimler kategorisine koymaktadır.⁴² Saçaklızâde kelâm ilmi hakkında söze, önce bu ilmin hedefi bakımından tarifini yaparak başlar. Ona göre, “din usûlü” olarak da tesmiye edilen kelâm ilmi, “delil getirmek ve üzerinden şüpheleri izâle etmek sûretiyle dîni akîdeleri ispat etme gücünü kazandıran bir ilim dalıdır.”⁴³ Müellifimiz, Beydavi'nin Tevali isimli eserine şerh olarak yazdığı “Neşru't-Tevâlî” adlı eserinde de kelim ilmini; “kelâm ile isimlendirilen bu ilim, deliller getirmek sûretiyle dîni akîdeleri ispat etme ve üzerideki şüpheleri kaldırma gücü elde edilen bir ilimdir. Akâidle, amellerden ayrı olarak bizzat îtikâdın kendisi kastedilir” şeklinde tanımlar. Yine “kelam ilminin gâyesi” der Saçaklızâde, “inatlananları yola getirmek, hidâyet isteyenlere yol göstermek ve taklidden yakîne terakkî ettirmektir.”⁴⁴ Demek ki kelâm ilminin amacı ehlisünnetin akidesini savunmak, bid'at ehlinin karışık ve çarpık görüşlerine cevap vermek, ihtiyaç duyana yol göstermek ve îman mevzusunda kişinin, taklidden yakîne ulaşmasını sağlamak olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵

Müellifimiz yaşadığı XVI. asrın sonları ile XVII. yüzyılın başlarında, içinde bulunduğu zaman diliminde Osmanlı medreselerindeki gerilemeden ve yozlaşmadan haberdar olduğu, bunlara karşı eleştirel bir tutum takındığı ve çözüm önerileri getirdiği görülmektedir. Bu manada, yaşadığı çağın tutucu karakteristiği dikkate alınırsa, onun oldukça yenilikçi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun aksine bireysel anlamda ise Saçaklızâde 'nin düşünce yapısının felsefeye ve felsefi ilimlere mesafeli duruşunu, geleneksel hadis ve fıkıh çizgisinde seyreden selefi görüşe daha yakın olduğu göstermektedir. Bu da, İslam düşünce geleneğinde Gazali sonrası felsefeye karşı oluşan menfi duruşun farklı bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Kelam ilmini, Müellifimiz akli ilimler içerisine koyarak faydalı ilimlerden saymakla beraber felsefi yönü ağır basan çeşidini ise haram ilimler sınıfına dâhil

⁴² Tertîbu'l-Ulûm, s. 84.

⁴³ Tertîbu'l-Ulûm, s. 143

⁴⁴ Saçaklızâde, Neşru't-Tevâlî, Mektebet'ül-ULûmi'l-Asriyye, Mısır 1924, s. 4

⁴⁵ Çetintaş, age. s.117

ederken görmekteyiz. Saçaklızâde, kelim ilmini öğrenmeyi farz-ı kifaye olarak görse de burada kastettiği iktisad düzeyinde bir kelimdir. O'nun düşünce dünyasında kelâm ilmi, “ilkeler” ve “maksatlar” olmak üzere iki kısma ayrılır. “İlkeler” kısmında cevher, âraz, idrâk, unsur ve feleklerin genel durumları ve nazarla ilgili konular incelenirken; “makâsıd (maksatlar)” kısmında ise, aklî ve naklî deliller ile muhalif gruplar arasındaki mücadeleler, ilâhiyat, nübüvvet ve ahiretle ilgili konular ele alınmaktadır.⁴⁶

Ehl-i sünnet'in üzerinde ittifak ettiği hususların öğrenilmesine dikkat çeken Saçaklızâde, Mâtürîdî ve Eş'ariler'in ihtilaf ettiği hususlarda ise Mâtürîdî'lerin görüşlerinin tercih edilmesinin daha uygun olacağı düşüncesindedir. Sapkın fırkalar ve filozoflarla mücadele konularını bilmenin farz-ı kifaye olmaktan öte zararlı olduğunu Gazzali'yi takip ederek ifade eden müellif, herkesin kelim ilmiyle meşgul olmasına karşıdır. Ona göre kelim öğrenmek, sadece dalalette olan fırkalarla mücadele etmek amacı güdüldüğünde caizdir.⁴⁷

Osmanlı dönemi kelâmcı ve mutasavvıfî olan Saçaklızâde'nin hedefinde *Şerhü'l-Makasıd* ve *Şerhu'l-Mevâkıf* hariç Osmanlı medreselerinde okutulan müteahhirûn dönemi Kelâm eserleri ve müellifleri vardır.⁴⁸ Müellif, Osmanlı medreselerinde de bir ders kitabı olarak okutulan Celâleddin ed-Devvânî'nin (ö. 908/1502) *İsbat-ı Vacib* adlı eseriyle meşguliyeti kesin olarak haram saymakta, Tecrîdü'l-Kelâm'ın müellifi Nasîruddîn et-Tûsî'yi (ö. 672/1274) de Şîî kimliği üzerinden eleştirmektedir.

Müellifin hedefindeki bir diğer önemli isim ise eserleri Osmanlı medreselerinde okutulmakta olan Kâdi Beyzâvî'dir (ö. 685/1286). “*el-Makâsıd*” ve “*el-Mevâkıf*” gibi müteahhirûn dönemi Kelâm kitaplarının öncülüğünü yapan Osmanlı medrese müfredatının en önemli Kelâm ders kitaplarından Tavâli'ye yazdığı şerhte dahi talebenin felsefeyle meşgul olmasını engellemek amacını güden Müellif, Beyzâvî tefsirini eleştirdiği *Desîsâtü'l-Beyzâvî* isimli risalesinde de yer yer bu

⁴⁶ Tertîbu'l-Ulûm, s. 149.

⁴⁷ Osman Demirci, “Osmanlı'da Kelâm İlminin Meşruiyeti Sorunu - Saçaklızade Örneği-“, s.530,

⁴⁸ Saçaklızâde. Tertîbü'l-Ulûm, çev. Zekeriya Pak, M. Akif Özdoğan, (Ukde Yayınları, Aralık-2009), s. 124-156

eleştirileri, Beyzâvî'nin Tavâli'si üzerinden yapacaktır. Müellif, *Neseî'nin* (ö. 537/1142) Akâid'i ve Adûduddin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) *el-Akâidü'l-Adûdiyye*'sinin şerhleriyle ilgilenen talebeyi düşeceği mânevî tehlikelere karşı uyarmakla, Kelâm konusunda medreselerin ders kitapları olan Tefâtânî'nin (ö. 792/1390) *Şerhü'l-Akâid*'i ile Celâleddin ed-Devvânî'nin *Molla Celal*'i ve bu eserler üzerine yazılmış birçok Kelâm eserini de mahkûm edecektir. Müellif, Sultan Bayezid'in hocası Selahuddin'in *Hâşiyetü Şerhi'l-Akâid*'inden nakille Kelâm ilminin detaylarıyla meşgul olmanın kalbi karartacağı ve bu yüzden Kelâm talebesinin çoğunun namazı terk edip büyük günah işledikleri, kendilerini ilgilendirmeyen şeylerle hayatlarını tükettiklerini söyleyecektir.⁴⁹ Aslında müellifin eleştiri okları Râzi ve Beyzâvî'yle sınırlı değildir. Onun eleştirileri dönem itibariyle medreselerde okutulmakta olan kelâm eserlerine ve müelliflerinedir. Saçaklızâde, akaid ilmini şer"i ilimlerden; kelâm ilmini ele aldığı konular açısından akli ilimlerden saymaktadır.

Saçaklızâde genel olarak felsefeye menfi bakışıyla beraber islam felsefecilerini de ağır ithamlarla eleştirmiştir. Bu eleştirilerinde bazı haklı yönleri olmasıyla beraber keskin uslubu, onları tekfiri kanaatimizce bazı önyargı ve anlayışlamamaktan kaynaklanmaktadır. Saçaklızâde Mehmed Efendi, *Desîsâtü'l-Beyzâvî* adlı risâlesinde, Beyzâvî'nin tefsirinde ve *Tavâli*' adlı kelâm kitabında bulunan felsefî görüşler üzerinden onu aşırı bir şekilde eleştirmesi peşin hüküm, genelleme ve Beyzavi'nin metinleri üzerinden felsefecilere bir yüklenme olarak gözükmektedir. Evet geç dönem kelâm kitaplarının felsefeden fazlaca etkilenmesiyle ilgili olarak eleştirilerinde haklıdır; fakat bu durum, o dönemdeki fikrî ihtiyaçların bunu zorunlu kılması sonucu ortaya çıkmış olabilir.⁵⁰

Kelama karşı bu tepkisi kendi kişisel dönüşümüyle alakalı olup temelinde tasavvufi saikler ve Gazzali hayranlığı vardır. İlim öğrenmek için gittiği Şam dönüşü kendisinden tasavvufi yönden istifade ettiği hocası Şeyh Nablusi'nin de etkisiyle kelâma mesafeli durduğu ve kelâmcılara ağır eleştiriler yönelttiği bilinmektedir.

⁴⁹ Osman Demirci, "Medrese Geleneğinde Kelâm İlminin Meşrûiyeti Sorunu", Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, s.19

⁵⁰ Celil Kiraz, "Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin Beyzâvî'ye Yönelik Eleştirileri", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 15, Sayı: 1, 2006, s. 319-367

⁵¹Ehl-i tarik olmak Osmanlı uleması arasında oldukça yaygın olmakla ve hatta birçok müderris bir tarikate müntesip olmakla beraber Saçaklızâde 'nin tasavvufa olan meyli, kalam ilmine karşı aldığı cephenin saiklerinden olsa gerektir.

Müellifin zihin dünyasında kalam ilminin sorunlu ilimlerden olmasına rağmen bu ilmin medrese müfredatından kaldırılmasını değil bilakis İmam Gazzali'nin Makâsîdü'l-felasife'si gibi eserlerin okutulmasını tavsiye eder. Amacı felsefileşmiş kalam eserlerindeki tehlikelere dikkat çekmektir. İlke olarak bu eserlerin müfredattan kaldırılmasını teklif etmez.⁵² Ancak ahir ömründe ilm-i kelâma mesafeli davranan müellifimiz kelâmla meşguliyetten pişmanlığını dile getirir. Neşrü't Tevâlî'in nüshalarını toplayıp yakmak istediğini, arkasında kelâmla ilgili tek bir eserinin kalmamasını çok arzuladığını, ancak bunu gerçekleştiremediğini ifade etmektedir. ⁵³Saçaklızâde her ne kadar kelama yönelik olumsuz tavırlar sergilese ve reddiyeler yazsa da, kelamla ilgili olarak azımsanmayacak düzeyde eser vermiş Osmanlı müellifleri arasında gözükmektedir.

Kelâma dair yazdığı pek çok eser arasında özellikle üç eseri dikkat çekmektedir. Bunlar:

1. *Neşrü't Tevalî*; Felsefileşmiş kelamın önemli temsilcilerinden biri olan Kâdi Beydavî'ye ait *Tavâli 'ul Envâr* isimli eserin şerhlerinden yararlanılarak yapılmış bir haşiyedir. Haşiyeye eserin orijinali kadar değerlidir. Müellif, Neşrü't Tevalî'nin muhtevasında akla ve nakle dengeli bir şekilde değer verdiği gözükmektedir. Saçaklızâde bu risâlesinde, Beyzâvî'nin bazı yorumlarından hareketle İslâm Felsefesi'ni ve ondan kısmen etkilenmiş olan Kelâm ve Tasavvuf disiplinlerini bazı noktalardan eleştiriye tâbi tutmaktadır. *Tavâli'* adlı kelâm kitabında bulunan felsefî görüşleri tespit etmeyi ve bu görüşleri tefsirine almasından dolayı onu eleştirmeyi amaç edinmiştir. O, İslâm filozofları ve onlardan etkilenen kelâmcılar ve sûfiler hakkında keskin bir dil kullanmakta, özellikle İslâm filozoflarını küfür ve şirkle

⁵¹ Saçaklızade, Tertîbü'l-'ulûm, s. 214

⁵² Osman Demirci, age. s.22

⁵³ Saçaklızade, Tertîbü'l-ulum (thk. Muhammed b. ismail es-Seyyid Ahmed), 214.

itham etmekte ve Beyzâvî'yi de onların görüşlerini eleştirmeksizin eserlerine aldığı için büyük bir hataya düşmekle suçlamaktadır..⁵⁴

2. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akaidi'n-Nesefiyye*; Nesefi'nin risâlesine Teftâzânî'nin yazdığı şerhe Hayâlî ve Kul Ahmed tarafından yapılmış hâşiyelerden de yararlanılarak hazırlanan bu hâşiyenin müsveddelerini müellifin öğrencilerinden Abdurrahman b. Ali Ayıntâbî'nin düzenleyerek kitap haline getirdiği kaydedilmektedir (Keşfü'z zunûn, II, 1147). Eser Hâşiyetü Sacaklîzâde alâ Şerhi'l-Akaid li't-Teftâzânî adıyla basılmıştır (Kahire 1329).

3. Risâletün fi Hakîkati'l-insân (insanın Hakîkatı Hakkında Bir Risâle)

Saçaklîzâde bu risâlede insanın hakîkatinin, “cismi kesîf, cismi latîf ve ruh” olmak üzere üç şeyden mürekkebe olduğunu ifade eder. Buna göre cismi kesîf insanın fiziksel yönünü, cismi latîf uyku halinde bedeni terk eden fakat bedene bağlı olan yönü, ruh ise cismi kesîf ile cismi latîf arasında irtibatı sağlayan ve emir âleminden gelen boyutunu oluşturur. Cesed, hastalık veya başkaca bir şeyle ölürse, cismi latîf ruha döner. Cismi kesîfin yok olması, mü'min ya da kâfirda aynı kevnî kanunlara tâbidir. Ancak, evliyâ ve şehidler gibi Allah'a yakın olan bazı kişiler için bu kanun işlemeyebilir. Müellif bu risalesinde de aklî ve naklî delilleri ortak kullanarak kelâmî yönünü göstermiştir.

Kendisine yüz yirmi civarında eser nisbet edilen Saçaklîzâde'nin kelâm ilmiyle ilgili eserleri başlığında arz ettiğimiz yirmi üç eseri onun kelamcı yönüne ışık tutmakta ve kendisini Türk kelamcıları arasında görmemizi mümkün kılmaktadır.⁵⁵

⁵⁴ Celil Kiraz, age. s.361

⁵⁵ Tahsin Özcan, “Saçaklîzâde Mehmed Efendi” mad., *DİA*, İstanbul 2003, XXXV, s. 369.

İKİNCİ BÖLÜM

EBEVEYN-İ RESUL'ÜN ÂHİRETTEKİ DİNİ DURUMU HAKKINDA GÖRÜŞLER VE SAÇAKLIZÂDE'NİN RİSÂLETÜ'S-SURUR VE'L FERAH ADLI ESERİN TANITIMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Ebeveyn-i Resul'ün Âhiretteki Dini Durumuyla İlgili Görüşler

Hz. Peygamber'in anne-babasının ahiretteki durumu hakkında değerlendirme yapan görüş sahipleri, delilleri ve metodlarının farklı olması hasebiyle ihtilaf etmişlerdir. Mezkûr ihtilaf neticesinde âlimler bu konuda Ebeveyn-i Resul'in Ehl-i Necattan Olduğunu Söyleyenler, Ehl-i Necat Olmadığını ileri sürenler ve tarafsız kalıp, tevakkuf edenler şeklinde üç tavır sergilemektedir:

2.1.1. Ebeveyn-i Resul'in Ehl-i Necattan Olduğunu Söyleyenler

Allah Resul'ünün anne ve babasının ahirette kurtulanlardan olduğunu ifade eden âlimler genellikle meseleyi üç cihetle ele almıştır ve delillendirmişlerdir:

a- Peygamberimizin (sav) nebevî davetiyle karşılaşmadıkları, dolayısıyla fetret ehli oldukları için her hangi bir azap mevzu bahis değildir. Bu grupta yer alan bazı âlimleri zikrederim: Ebu Bekir el-Bağdadi (ö.463/1071), Kurtubî (ö.671/1273), İbnu'l Cezeri (ö.833/1429)⁵⁶, İmam Suyutî (ö.911/1505)⁵⁷, es-Sindî (1872-1944)⁵⁸, Abdulahad Nuri (ö.1061/1651)⁵⁹, İbn-i Hacer Heytemi(974/1567), Süheyli (ö.581/1186)⁶⁰, muasır ulemadan Muhammed Gazali (ö.1996) gelmektedir⁶¹.

b- Ebeveyn-i Resul, İbrahim (AS) dini olan tevhid üzerindydiler yani hanifdiler. Ebeveyn'i haniflerden kabul edenlere göre Cahiliye döneminde öteden beri Allah'ın birliğine inanıp O'na ibadet eden bir grubun ve Haniflerin varlığı,

⁵⁶ İbnu'l Cezeri, er-Risâletü'l- Beyâniyye, vr.10a-b

⁵⁷ İleride geleceği gibi ebeveyni resul literatürünün başını çeken Suyuti bu konuda altı risale yazmıştır.

⁵⁸ Es-Sindî, Ubeydullah b. İslâm, Haşiyetu's-Sundi ala süneni'n-Nesaî, c:4, s:395. Hintli âlim ve siyaset adamı.

⁵⁹ Abdulahad Nuri, Te'dübü'l-Mütemerridîn, Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 5293. Vr.303a-304a

⁶⁰ Süheyli, er-Ravdü'l-Ünf, II, s.187

⁶¹ Muhammed Gazali, Düstur-u'l Vahdetü's Sekafiyetu beynel Müslimin, s:28, 1997

Ebeveyn'in ehl-i necat olduğuna delalet etmektedir. Zira Hz. Muhammed'in (sav) anne-babasının bu haniflerin içerisinde olması mümkündür. Üstelik onların küfrünü gösteren herhangi bir tarihi bilgi de mevcut değildir. Kadı Ebu'l-Hasan el-Maverdi (ö.450/1058), Süheyli (ö.581/1185), Çağdaş âlimlerden Said Nursi(ö.1960), Tahir b. Aşur (ö.1973), Abdurrahman Cezairi⁶² gibi alimler bu meyanda fikir beyan ettiler.

İbni Aşur tefsirinde; "*Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle denemişti. O da (istenenleri) tam olarak yerine getirmişti. (O zaman Allah İbrahim'e): "Seni şüphesiz insanlara imam kılacağım" dedi. (İbrahim) "Ya soyumdan olanlar?" deyince (Allah:) "Zalimler benim ahdimе erişemez" dedi.*"⁶³ ayeti hakkında İbrahim (AS)'ın bu duası ve ricasının Hz. Peygamber'in nesebinde kabuliyeti umulur. Ancak onlar kavimlerinden çekindiklerinden dinlerini gizlediler."⁶⁴ demiş ve bu konuda "*Tahâratu nesebi'n Nebevi mine'n Nekais*" isimli bir de risale kaleme almıştır.

c- Resul-i ekrem'in vefatına yakın Ebeveyn'in in diriltildiğini ve O'na iman edip tekrar vefat ettirildiğini savunanlar.

İbn-i Şahin'in (ö.h.385), Hatib-i Bağdadi'nin (ö.463/1070)⁶⁵, Süheyli'nin (ö.581/1185)⁶⁶, Ebu Abdullah Kurtubi'nin (ö.671/1273)⁶⁷, İbn Asâkir(ö.571/1176) el-Muhıb et-Taberî (610/694) ⁶⁸, Nasruddin ibnu'l Münir'in⁶⁹, Übbî'nin (ö.828/1425)⁷⁰, İbn-i Hacer Heytemi(974/1567)'nin de içerisinde olduğu nice hadisçiler bu rivayeti savunmuştur.⁷¹

Ebeveyn'in necatını savunan âlimlerinin çoğunluğu her üç yöntemden de istifade etmekle beraber; fetret döneminde doğup büyüyen ve genç yaşta vefat eden Resûl-i Ekrem'in ebeveyni herhangi bir ilâhî tebliğe muhatap olmadığını, bu sebeple

⁶² Mustafa, Akçay, "Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının Dini Konumu", araştırma yay. Ankara,2012, s.45,

⁶³ Bakara/124

⁶⁴ Muhammed Tâhir b. Muhammed *Et-Tahrir ve't Tenvir*, c:25/s:240, Müessesetu't Tarih, Beyrut, ⁶⁵ Suyuti; İbni Şahin'nin de, Bağdadi'nin de görüşlerini *Mesaliku'l Hunefa*'sın da 2/399 naklediyor.

⁶⁶ Süheyli, age., 1/299

⁶⁷ Kurtubi, Et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Ahire, Mektebetu'l-Minhâc, Betrut, s:20

⁶⁸ Muhıb et-Taberî, Zehâiru'l Ukba, s:259

⁶⁹ Mesaliku'l Hunefa'sın da 2/399

⁷⁰ Ebû Abdillâh el-Veştâtî el-Übbî (ö. 828/1425) İkmalu ikmalu'l mu'lim fi şerhi sahihul müslim, 1/217. Tunuslu muhaddis ve müfessir, Mâlikî kadısı.

⁷¹ Bu rivayetle alakalı görüşler ilerde, "ihya hadisinin değerlendirilmesi" başlığında verilecektir.

de sorumlu tutulacak bir konuma gelmediği üzerinde yoğunlaşmışlardır. Âlimlerin ekserisi Ebeveyn'in ehl-i necât olduğunu ya savunmakta veya bu konuda sukutu tercih etmektedir. Bu grupta sahabe, tabiun, müçtehit imamlar, müfessir, muhaddis gibi her kuşaktan ve disiplinden çok sayıda âlim yer almaktadır. Bazıları şunlardır: Hz. Ali (ö.40/661), Abdullah b. Abbas (ö.68/688), Abdullah b. Mesud (ö.32/652-53), Enes b. Malik (ö.93/711-12), Aişe (ö.58/678), İkrime (ö.13/634), Ömer b. Abdülaziz (ö.101/720), Mücahid (ö.103/721), Cafer es-Sadık (ö.148/765), Ata (ö. 114/732), Taberî (ö.310/923), Taberânî (ö.360/971), İbn Şahîn (ö.385/996), Ebû Nu'aym (ö.430/1038), Pezdevî (ö.482/1089), Serahsî (ö.483/1090), Kadihân (ö.592/1196), Kâdî İyaz (ö. 544/1149), Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210), Kurtubî (ö.671/1273), Kastallânî (ö.686/1287), Takiyyuddîn es-Subkî (ö.756/1355), Suyutî (ö.911/1505), İbn Hacer el-Heysemî (ö.974/1567), Şa'rânî (ö.973/1565), Kemal Paşazâde (ö.940/1534), Saçaklızâde (ö.1145/1732).⁷² Ebeveyn'in necatını savunanların delillerini tahlil ederken muarızların delillerini ve onlara verilen cevapları da kısmen bu bölümde işleyeceğimiz için Ebeveyn'in cehennemlik olduğunu savunan alimlerin görüş ve dayanakları bölümünü uzatmayacağız.

Öncelikle dini sorumluluk için ilahi mesajla, peygamberin davetiyle buluşmak ve onu anlamak gerekmektedir. Tebliğ öncesi teklifin caiz olmadığını vurgulayan ve Allah Resül'ünün Ebeveyn'in in ahirette kurtulacaklarını savunan âlimler şu ayetlerle istidlal etmektedirler: “Eğer biz, bundan (Kur'an'dan) önce onları bir azapla helak etseydik, muhakkak ki şöyle diyeceklerdi: ‘Ya Rabbi! Ne olurdu, bize bir elçi gönderseydin de, şu aşağılığa ve rüsvaylığa düşmeden önce ayetlerine uysaydık!’⁷³ “Bizzat kendi yaptıklarından dolayı başlarına bir musibet geldiğinde: Rabbimiz! Ne olurdu bize bir peygamber gönderseydin de ayetlerine uysak ve müminlerden olsaydık! Diyecek olmasalardı (seni göndermezdik).”⁷⁴ Kulların her hangi bir mazereti kalmasın diye Allah Teâlâ pek çok peygamber göndermiştir.

⁷² İhsan, Şenocak, “Allah Resulü'nün Ebeveyni”, “İnkışaf” dergisi, 10.sayı,2008, s.24

⁷³ وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِن قَبْلِ أَنْ نُنزِلَ وَنَحْزَىٰ *Tâhâ(20): 134*

⁷⁴ وَلَوْلَا أَن تُصِيبَهُمْ مُّصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ *Kasas(28): 47*

Yine Kur'an-ı Kerim'de “Biz bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz.”⁷⁵ Bundan dolayı kendilerine Allah Teâla'nın elçisine ve emirlerine muhatap olamayan kişiler azap görmeyeceklerdir. Nitekim Kuran-ı Kerim de bu gerçeği şöyle ifade etmektedir: “Gerçek şu ki: Halkı habersizken, Rabbin haksızlık ile ülkeleri helak edici değildir.”⁷⁶

“Biz hiçbir memleketi, öğüt vermek üzere gönderdiğimiz uyarıcıları (peygamberleri) olmadan yok etmedik. Biz zalim değiliz.”⁷⁷ Bütün bu ayetlerden çıkarılan sonuca göre Allah Teâla peygamber göndermeden, öğüt veren kitaplar indirmeden hiçbir halkı cezalandırmayacaktır. Bu durum insanların Ona karşı “hüccet” bulma, mazeret sunma yollarını da kapatmaktadır.

Teklif ve dinî sorumluluk için tebliğin şart olduğunu gösteren hadisler de Yüce Allah'ın bu konuda ki kanununu bize öğretmektedir. Ebu Hureyre'nin Hz. Peygamber'den (SAV) rivayetle naklettiği hadiste; “Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki bu ümmetten Yahudi olsun Hristiyan olsun kim benim peygamberliğimi duyar da benim getirdiğime iman etmeden ölürse mutlaka cehennemliklerden olur.”⁷⁸

Nitekim bu rivayetten yola çıkan Kurtubî (h.656) şu değerlendirmede bulunur: Bu hadiste Allah Resul'ünün davet ve tebliğinin ulaşmadığı kimse için her hangi bir azap ve sorumluluk yoktur. Kime Resulün daveti veya mucizesi ulaşmamışsa sanki ona bir peygamber gönderilmemiş gibidir.⁷⁹ Dolayısıyla sorumluluk, mesajın ulaştığı kimselerdir.

Allah Resul'ünün Ebeveyn'in in ehl-i necât olduğunu inanan âlimler buna zıt gözüken delillerin izaha muhtaç olup yoruma da açık olduğunu ifade etmişlerdir. Yine, aksi görüş sahiplerinin ilmi usullere yabancı olduklarından farklı kanaat izhar ettiklerini söylemektedirler. Suyutî başta olmak üzere, Gazâlî ve Eşarîlerin çoğu, Abdulahad Nuri (ö.1061/1651), İbni Kemal Paşa (ö.875/1470) , Malikilerden Ebû

⁷⁵ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا Isrâ(17): 15

⁷⁶ ذَلِكَ أَن لَّمْ يَكُن رَّبُّكَ مُهْلِكَ الْفَرَىٰ بظلم وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ Enâm(6): 131

⁷⁷ وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْنٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ. ذِكْرَىٰ وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ Şuarâ(26): 208-209.

⁷⁸ Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, Sahihul Müslim Kitabul İman, 153

⁷⁹ Ali el-Kârî, Edilletu mu'tekadi Ebi Hanife, s:64

Ya'lâ Ahmed el-Mevsilî (ö. 307/919), Ebü'l-Hasen Ali b. Bündâr es-Sayrâfî (ö.359/969), Ebü'l-Velîd Süleymân el-Bâcî (ö. 474/1081), Zeyni Çelebi el-Fenari (ö.926/1520) gibi âlimler, ebeveyni Resul'un (sav) fetret ehli olmasından dolayı ehli necat olduklarını kanaatindedirler.⁸⁰

Bu mevzuda Suyutî, Allah Resül'ünün anne-babası hakkında olumsuz kanaat belirten âlimlerin istidlal usulüne irdeleyerek onları bu neticeye ulaştıran metodlarını eleştirmiştir. Suyutî, örnek olarak Sahih-i Müslim'de geçen ve Ebeveyn'in cehennemde olduğunu hissettiren rivayeti izah ederken dört farklı mezhepten dört ayrı muâriz tasavvur eder ve her birini karşısına alıp ilzâmî sorularla onları ikna eder. Bu çerçevede önce Şafî olan muarızı karşısına alır ve ona mezhebine ait bir kısım hükümlerin bazı sahih hadislere muhalif olduğunu temsilen gösterir. Sırayla Hanefî, Malikî ve Hanbelî mezheplerine müntesip fakihlere de aynı yöntemle sorular tevcih ederek meseleyi analiz eder. Onlara da Sahihayn'de yer alan bazı hadislerin mezheplerinin bir kısım fetvalarıyla çeliştiğini gösterir. Böylece Suyuti bir rivayetin sadece senedinin sahih olmasının amele ve kabule yeterli olmayacağını belirtmek istemiştir.

Yine verdiği örneklerden biri de: “Diri diri toprağa gömülen kız çocuğu da, onu gömen de ateştedir”⁸¹, rivayeti sahih olmasına rağmen “Diri diri toprağa gömülen kıza, sorulduğunda, "Hangi günah sebebiyle öldürüldü? diye.” (Tekvir,81/8,9) ayetleriyle çeliştiği için ya tevil edilir veya tevakkuf edilir. Müşriklerin çocuklarının dini durumuyla alakalı hadiste de durum böyledir. Özellikle mesele akaidle ilgiliyse âlimlerin genel tavrı daha hassas olmuştur. Suyutî, yine cedel uslubuyla muhaliflerine; “her mezhepten fakihlere sormuş olsak; nice sahih hadisler var ki mezhebinizde tercih olunan fetvaya aykırıdır. Diyecek ki; ilgili hadise aykırı başka delillerimiz vardır. Farklı gerekçelerden dolayı bunları tercih ettim. Buna göre de fetva verdim. Bu aynı zamanda kendileri için de bir cevap niteliğindedir. Bu perspektiften bakıldığında Müslim'de mezkûr olan ve rivayetin zahiri ebeveyn-i Resül'ün cehennemlik olduğunu hissettiren hadis ya kendilerine elçi gönderilmeyen

⁸⁰ Cemil el-Kararaah, “*Mesıru Ehli'l Fetre fi'l âhire*”, Mecelletu Câmiatu Ummu'l Kura, , c:18, sayı:38, hicri 1427, s.305

⁸¹ Ebu Davud, 4717. Müsned-i Ahmed, 15493

bir topluma azap olmayacağını bildiren ayetle veya müslim hadisinden daha sahih veya sıhhatte ona denk rivayetlerden dolayı ya terk edilmiş veya tevakkuf edilmiştir.

Suyûtî, hükümde sadece rivayetin sıhhati değil dirayetinde önemini vurgulayarak şöyle demektedir: “Selef-i salihin fıkıh bilmeyen âlimi, doktor olmayan aktara benzetir. İlaçlar, aktarın yanında durur fakat neye yaradıklarını bilmez. Hadis bilmeyen âlim de aktar olmayan doktor gibidir. İlaçların hangi hastalıkları tedavi ettiğini bilir fakat yanında olmadığından hiçbir fayda temin edemez.”⁸²

İmam Sâvî (ö. 1241/1825), *Cevheretu't-Tevhid* isimli manzum eşarî akaidine yazdığı şerhte fetretle alakalı şunları söylemektedir: “Bil ki, fetret ehli her ne kadar dinlerini tebdil edip değiştirseler ve putlara ibadet etseler de sahih görüşe göre, kurtuluş ehlidirler. Allah cc şöyle buyurmaktadır: ‘Bir peygamber göndermedikçe azap etmeyiz.’(isra,15) Şayet İmrü'l-Kays, Hatem-i Tâi ve diğer bazı fetret ehlinin ateşe gireceklerine ve azap göreceklerine dair haklarında hadis varid olmuştur dersin, buna da şöyle cevap verilmiştir: Bu konu ile ilgili hadisler ahad hadislerdir. Ahad hadisler kat’i delillerin yerine geçmez. Şayet bu hadisler ahad hadis değillerse onların ateşe girmeleri Allah’ın bildiği bir hikmete binaendir.⁸³ Yine Savi sözlerinin devamında ebeveyn-i Resül’ün de (sav) fetret ehli olduklarına belirterek sonlandırmaktadır.

El yazma kütüphanelerde İmam Azam Ebû Hanîfe’ye nisbet edilen Fıkhü'l-Ekber isminde pek çok nüsha var. Bu nüshalardan bazısına göre Hz. Muhammed’in (sav) anne-babası fitrat üzere ölmüştür. Her ne kadar bazı nüshalarda küfür üzerine, cahiliye döneminde tarzında ifadelerde mevcut olup Ebû Hanîfe’ye nisbet edilmişse de⁸⁴ bunun müstensih hatasından kaynaklandığı tesbit edilmiştir.⁸⁵ Belki de bu hatalı nüshayı göz önünde bulunduran Molla Ali el-Kârî, bu görüşünde Ebû Hanîfe’ye ait olduğu savıyla benimsemiş ve “*Edilletü mu'tekadi Ebî Hanîfe fi[hakkı] ebeveyi'r-*

⁸² Suyûtî, Mesâlik, s. 84.

⁸³ Sâvî, Ahmet b. Muhammed, *Cevheretu't-Tevhid* şerhi, Çevirmen: Mithat Acat ve Beytullah Acat Nida yay., 2013, s.53

⁸⁴ Beyâzîzâde, el-Uşûlü'l-münife, Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 2007. s. 116

⁸⁵ Muhammed Bâli Efendi, age. s. 102; Vehbî Süleyman Gâvcî, Ebu Hanife en-Nu'man, Dimeşk 1407/1987, s. 257-258; Ysuf Şevki Yavuz, “Ebu Hanife”, DİA, X, s.141

Resûl” adıyla bir eser kaleme almıştır.⁸⁶ Bu risalesinde Hz. Peygamber’in ebeveyni; Abdullah ve Âmine’nin cehennemlik olduğunu ileri sürmüş, bu yüzden de bazı eleştirilere hedef olmuştur.

Hız. Resûl-ü Ekrem’in Ebeveyn’in in cehenneme gireceğini tez olarak sunanların dayandığı delillerin ilki Tevbe suresinin 113. ayetidir. Şöyle ki: “*Cehennemlik oldukları belli olduktan sonra, akraba bile olsalar Allah'a ortak koşanlar için mağfiret dilemek Peygambere ve mü'minlere yaraşmaz.*”⁸⁷ Mealindeki ayet ile sebep-i nüzülüyle ilgili rivayetlerdir. Muhtelif nuzul sebepleriyle⁸⁸ beraber ayetin Hz.Peygamber’in annesi veya Ebû Talib⁸⁹ hakkında indiğiyle ilgili de bazı rivayetler vardır. Ebeveyn’le ilişkilendirilmeye çalışılan bu ayetin iniş sebebiyle ilgili sahîh rivayetler, söz konusu iddiayı çürütmektedir. Nitekim Hz. Ali, bir bedevinin müşrik olan Ebeveyn’in e dua ettiğine duyunca, ona: “Müşrik olarak ölen anne-baban için mi Allah’tan af diliyorsun?” diye sorunca, bu adam: “Hz. İbrahim de müşrik olan babasına istiğfar etti. (Ben niçin etmeyeyim?)” deyince Hz. Ali hemen durumu Hz.Peygamber’e (sav) arz eder. Bu olay üzerine, yukarıdaki ayet indi.⁹⁰

Yine bu grupta bulunan alimlerin ileri sürdükleri ikinci delil ise; “Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin.”⁹¹ ayeti ve bu ayetin nüzul sebebi olarak düşünülen, Allah Resulü’nün (sav) “Keşke anam-babam ne yaptılar bilebilseydim.” ifadesidir.⁹² Buharî’nin rivayet ettiği hadiste ise ayetin nüzul sebebinde Ebû Talib olduğu belirtilmektedir.⁹³ Nitekim Zeccac da müfessirlerin bu ayetin Ebû Talib hakkında indiği hususunda icma ettiklerini bildirmektedir.⁹⁴

Suyutî, Ebeveyn’in aleyhinde gösterilen ve sebep-i nüzul olarak zikredilen söz konusu hadîsi muteber hadis kitaplarının rivayet etmediğini, sadece hadisin bazı

⁸⁶ Ali el-Kârî’ye ait *Edilletü mu’tekadi Ebî Hanîfe fi[hakkı] ebeveyi’r-Resûl* isimli eser Süleymaniye Ktp. Damad İbrâhim Paşa, nr. 298/4; diğer nüshaları ve baskısı için bkz. Kutluay, age., s. 120

⁸⁷ Tevbe, 9/113.

⁸⁸ *Suyutî, Lübâbu’n-Nukûl fi Esbâbi’n-Nuzûl*, Beyrut, 1997, s. 164-165.

⁸⁹ Buharî, Cenâiz, 80

⁹⁰ Nesâî, Cenâiz, 102; Tirmizî, Tefsîr, 10.

⁹¹ Bakara, 2/119.

⁹² “ ليت شعري ما فعل أبوي ”

Mürsel olan bu rivayete Buhari ve Ebu Hatim, münkeru’l hadis dediler. Çünkü senesinde Musa b. Ubeyde var ve o zayıf görüldü. Taberi tefsiri Bakara 119.ayetin tefsirine bakınız.

⁹³ Buharî, Cenâiz, 80; Diğer rivayetler için bkz. Suyutî, *Esbâbu’n-Nuzûl*, s. 164.

⁹⁴ Bedruddin Ahmed Aynî, *Umdetu’l-Kârî*, Beyrut, 2001, VIII, 262.

tefsirlerde munkatı' senetle yer aldığını, böyle bir hadisle de istidlal edilemeyeceğini belirtmektedir.⁹⁵ Mezkûr rivayet kabul edilse bile Ashabu'l-cehim'in ebeveyni kastetmediğini, bilakis daveti duyan ama icabet etmeyen ya Ebu Tâlip gibi akrabalarını veya ehl-i kitaptan olan kâfirleri kastettiğini belirtmiştir.⁹⁶ Abdülkâhir el-Cürçânî'nin (ö. 471/1078) naklettiğine göre muhakkik âlimlerin görüşü şöyledir: Bir hususta muhtelif rivayetler bulunduğu mümkün oldukça onların arasının telif edilmesi gerekir. Ayet bir şahıs hakkında nazil olsa bile anlamının umumi olduğunda ittifak vardır. Muteber olan nuzül sebebinin hususi oluşu değil, lazfın umumi oluşudur. Binaenaleyh ayette geçen 'müşrikler' ve 'ulü'l-kurbâ' lafızları başkalarını da kapsar.⁹⁷ Dolayısıyla ayeti ebeveyne tahsis etmek doğru değildir.

Abdulahad Nuri(ö.1061/1651) Bakara suresi, 119. Ayetin nüzul sebebine ilişkin getirilen "Keşke anam-babam ne yaptılar bilebilseydim." şeklindeki menfi rivayete itiraz ederek Suyutî, Ebüssuud Efendi (ö.1574) gibi söz konusu rivayetin mudal⁹⁸ ve isnadının zayıf olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu ayetler Ebeveyn hakkında olsa bile bu onların kâfir olduğuna delalet etmez. Bu itibarla Ebeveyn'in cehennemde olması imansızlık günahı dışındaki günahlar sebebiyle olması muhtemeldir.⁹⁹

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö.745/1344); ayetin öncesine bakıldığı zaman "cehennemlikler"le muradın Abdullah ve Âmine değil, Hz. Peygamber'in risaletini inkâr eden Yahudi, Hristiyan ve Müşrik Araplar olduğu belirtmektedir.¹⁰⁰ Nitekim Ebu's-Suud'un da içerisinde olduğu pek çok müfessir bu ayetin nazımının, Nebi'nin anne-babasının durumunu bilmek istemekten yasaklanması şeklindeki yorumu desteklemediğini ifade etmektedir.¹⁰¹

⁹⁵ Ali Arslan, Büyük Kur'an Tefsiri, Arslan Yayınları: 1/473-477.

⁹⁶ Suyûtî, Mesâlik, s. 50-51.

⁹⁷ Akçay, Mustafa, "Hz. Peygamber'in Anne ve Babasının Dini Konumu", s.124, araştırma yay. Ankara, 2012

⁹⁸ Mu'dal Hadis: Senedinden biribiri peşine iki veya daha fazla râvînin düştüğü hadîstir; [589] munkatı hadîsten daha kapalı ve mübhemdir. Bkz.Subhi Salih, Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları, (trc. M.Yaşar Kandemir), s.141, DİP. Yay. Ank. 1973

⁹⁹ Abdulahad Nuri, age., vr.303

¹⁰⁰ Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyan, el-Bahru'l-Muhît, Beyrut, 1993, I, 538.

¹⁰¹ Ebüssuud, İrşadu'l-Akli's-Selîm, Beyrut, 1999, I, 189.

Allah Resülü'nün anne ve babasının ehl-i necât olmadığını iddia edenler kütüb-ü sitte'de de geçen ve onların aleyhinde görünen bazı hadisleri delil olarak getirmektedirler. Bu rivayetler, Ebeveyn'in ehl-i necat olduğunu benimseyenler tarafından hem senet ve metin hem de hadis usulü açısından değerlendirilerek eleştirilmiştir. Ebeveyn'in ehl-i necât olmadığını iddia edenlerin delil olarak ileri sürdükleri hadislerin özellikle sebab-i nüzullerle ilgili rivayetlerin önemli bir bölümü zayıftır. Bu yüzden hususan sahih olduğu düşünülen hadislerle yetinecek ve âlimlerin onlarla ilgili görüşlerini tahlil edeceğiz.

Evveleminde Ebeveyn'in ehl-i necât olmadığını savunan âlimleri bu düşünceye sevk eden Allah Resülü'nün babasının dini konumu ile ilgili Müslim hadisini ele alalım. İmam Müslim'in (ö. 261/874) Enes b. Malik (ö.93/711) kanalıyla rivayetinde geçen "benim ve senin baban cehennemdedir." lafzında raviler ittifak etmemişlerdir. Hammad b. Seleme(ö.167) - Sabit b. Eslam - Enes b. Malik silsilesiyle rivayet edilen Müslim hadisinde Allah Resülü'nün (sav), babasının durumunu soran sahabiye; "Benim babam da senin baban da cehennemdedir."¹⁰² dediği yer alırken; Ma'mer(ö.152/769)-Sabit-Enes tarikiyle gelen hadiste ise; "Benim babam da cehennemdedir." ifadesi yoktur. Yine Ebu Davud'un rivayet ettiği habere göre bir adam Hz. Peygamber'e 'Ya Resülallah, benim babam nerede?' diye sormuş, Hz Peygamber de ' cehennemdedir.' diye cevap vermiş, adam dönüp giderken Hz. Resul (sav) onu çağırarak 'Benim babam da senin baban da cehennemdedir.' buyurmuştur.¹⁰³

Muhammed Ali Sabuni yazdığı Müslim şerhinde bu hadisin iki şekilde yorumlanabileceğini söylemiştir.

Birincisi; bu rivayet, 'Biz bir peygamber göndermedikçe azap etmeyiz.'(İsra,15) ayetinden önce varid olmuştur. Yüce Allah, Kıyamet gününde kullarının Allah'a karşı bir mazereti olmasın diye uyarıcı ve müjdeleyici olarak davetçisi ulaşmadan kullarından hiç kimseye azap etmeyeceğini bildirmiştir. Bu

¹⁰² Müslim, İman, 88.

¹⁰³ Ebu Davud, Sünne,17.

yönden Peygamberimizin anne-babası da, fetret ehli de cehennemden kurtulacaklardır.

İkincisi; Hadisteki ‘babam cehennemdedir’ ibaresindeki babadan kastolunan amcası Ebu Taliptir. Çünkü araplarda, amca baba gibiydi ve (أب) kelimesi amca ve dede için kullanılırdı. Ebu Talip’e davet ulaşmıştı ancak o atalarının dini üzerine inat etti ve inkârla öldü. Sabuni’ni birinci görüşü daha isabetli bulmaktadır.¹⁰⁴ Hz.Peygamber bu usulüla umumi musibet cihetiyle bakarak muhatabı rahatlatmak istemiş olabilir. Arapça’da ebeveyn kelimesinin tekili olan eb (çoğulu âbâ, übüvvün), baba, dede, ata, bir şeyi icad eden, ıslah eden, “çocuk kendisinden olan erkek (vâlid)” anlamlarına gelir. Kur’an’da “Vâlid” kelimesi çocuğun biyolojik varlık sebebi için kullanılırken yine baba manasında “eb” kelimesi daha genel manada “herhangi bir şeyin meydana gelmesine veya yetiştirilmesi ve eğitilmesine sebep olan kişi” anlamında kullanılır. Bu cihetle aralarında mantık ıstılahıyla umum-husus min vech bir ilişki vardır. Yani her “Vâlid”, “eb” olurken tersi pek kullanılmamaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de “و والد وما ولد”¹⁰⁵, “babaya ve çocuğa yemin olsun ki....” Yine “Rabbim beni ve ebeveynimi bağışla...”¹⁰⁶ ifadeleri gösteriyor ki insan için tek vâlid vardır. Ancak kişinin beslenmesinde, gelişiminde, yetişmesinde etkisi, katkısı olan kimseler içinde kullanılan “eb” kelimesi nasslarda da genellikle babadan başka kimseler içinde kullanılmıştır. Bundan dolayı “ebeveyn” ise ana babayı, ayrıca dede ile baba veya amca ile babayı birlikte ifade eder. “eb” kelimesi müfret olarak Kuran’da 46 defa geçmiştir. Bir yer hariç diğerlerinde hep izafetle gelmiştir.

Kuran’daki kullanımları dikkate alındığında her iki kelimenin arasında şu nüanslar dikkat çekmektedir:

1-Her iki kelime pek çok ayette aynı manada kullanılmıştır.¹⁰⁷

2-“Eb” yakın ve uzak dede için kullanılmıştır.¹⁰⁸ Lakin “vâlid kelimesi babanın haricinde amca ve dede için kullanıldığı görülmemiştir.

¹⁰⁴ Sabuni, M.Ali, *Fethu’l İlahi’l-Münim fi şerhi Sahihi’l Müslim*, Kalkan matbacılık, c.1, s.207,208

¹⁰⁵ Beled,3

¹⁰⁶ İbrahim,41

¹⁰⁷ Yusuf,4

3-“Eb” Kur’an’da müfred, tesniye ve cemi kullanılmışken; “valid” ise sadece müfred ve tesniye kullanılmıştır.¹⁰⁹

4-“Eb” ve çoğulu”âbâ” neseb babası için de kullanılmıştır.¹¹⁰

5- Cenab-ı Hak anne-babaya iyiliği tavsiye ettiği yerlerde kullandığı kelime valideyn olarak gelmiştir.¹¹¹

6-Miras ve vasiyyet gibi malî işlerde valid ve eb kelimeleri ortaklaşa kullanılmıştır.¹¹²

Manadaki bu ince farkların Kur’an dikkatle kullanılmış olması da onun kelâmî ilâhi olduğunun başka bir göstergesidir.

Ümm kelimesi ise Arapça’da, “çocuğun kendisinden doğduğu kadın (Vâlide) şeklindeki yaygın anlamı yanında daha genel olarak bir şeyin başlangıcında veya varlığında, yetiştirilmesinde ve iyileştirilmesindeki temel unsuru ifade eder. Halil bin Ahmed’e göre herhangi bir konuda daha sonra gelenlerin kendisine bağlı bulunduğu her şeye ümm denilmektedir. Nitekim bütün bilgilerin kaynağı olan levh-i mahfuz için “ümmü’l-kitâb”¹¹³ tabiri kullanılmıştır.¹¹⁴

Müslim hadisini senet ve metin açısından inceleyen İmam Suyutî, çok önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Suyutî’ye göre bu hadisin isnad ve metin açısından iki illeti vardır. Senetteki illete gelince buna göre bu hadisin üç farklı rivayet yolu bulunmaktadır.

Birinci rivayet, Hammad b. Seleme (ö.167/784), Sabit’ten O da, Enes b. Malik silsilesiyle gelen Müslim’in rivayetidir. Bu hadiste Müslim, Buhari’den ayrı kalarak teferrüd etmiştir. Müslim’in münferid hadisleri hakkında eleştiriler yapılmıştır. Bu

¹⁰⁸ Hac,78

¹⁰⁹ Nisa,7

¹¹⁰ Ahzab,5

¹¹¹ İsrâ,23

¹¹² Nisa,11

¹¹³ Zuhruf: 4.

¹¹⁴ Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, I.Baskı, Daru’l Kalem, 1412, "ümm" md.

hadis onlardan biridir. Senetteki Hammad hakkında Buhari sükut etmiştir. Ayrıca Suyutî, Hammad'ı eleştiren hadis âlimlerinden bazı örnekler vermiştir.

Buhârî, Hammâd'ın yalnız bir rivayetini sadece istişhâd için kullanırken (bkz. "Rikak", 10) diğer Kütüb-i Sitte müellifleri onun rivayetlerine yer vermişlerdir. Ahmed b. Hanbel, Buhârî'nin bu tutumunu Hammâd'ın yaşlılığı ve bu sebeple hâfızasının zayıflaması ile açıklamış, Müslim'in de hâfıza bozukluğundan önce sadece Sâbit b. Eslem'den gelen rivayetlerini aldığını, onun dışındaki on iki rivayetini istişhâd için kullandığını, sika râvilere muhalefet ettiği noktalarda ihtiyaten ona güvenmemek gerektiğini söylemiştir. İbn Hibbân ise bu konuda Buhârî'yi tenkit etmiş, Abdurrahman b. Dînâr ve Şu'be b. Ayyâş gibi kişilerden hadis rivayet edip Hammâd'ı ihmal etmesini doğru bulmamıştır.¹¹⁵

İkinci rivayet; Mamer b. Raşid (ö.153/770), Sabit'ten O da, Enes kanalıyla gelen rivayetinde Müslim'in Hammad rivayetindeki 'benim babamda senin babanda cehennemdedir' cümlesi bulunmamakta aksine burada Hz. Peygamberin '*ne zaman bir kâfirin kabrine rastlarsan onu cehennemle müjdele*' dediği kaydedilmektedir. Bu ifade umumi bir beyan olduğu için Resülüllah'ın babasını kapsamaz. Suyutî'ye göre Mamer'in rivayeti Hammad'ın rivayetinden daha güçlü ve ihticaca daha elverişlidir. Hammad'a göre Mamer'in hıfzı ve zabtı övülmüş, rivayetlerinin hiç biri muhaddisler tarafından red ve inkâr edilmemiştir. Ayrıca Hammad'ın üvey kızının kendi fikirlerini gizlice Hammad'ın kitaplarına yazdığı ithamıyla eleştirilmiştir.¹¹⁶

Üçüncü rivayet ise; İsnadı Şeyhayn şartlarına göre sahih olan Sa'd b. Ebi Vakkas 'tan gelen rivayettir. Bu rivayet Mamer rivayetindeki aynı lafızla nakledilmiştir. Dikkati çeken bir başka husus ise bu hadisin Taberani(ö.360) ve Beyhaki(ö.458) rivayetlerinde babası hakkında soru sorulan bu kişinin daha sonra Müslüman olduğu ve Müslüman olduktan sonra 'Resülüllah bana öyle meşakkatli bir iş yükledi ki her kâfirin kabrine uğradıkça onu ancak cehennemle müjdelemek zorunda kaldım.' dediği kaydedilir.¹¹⁷ Böylece mezkûr rivayette Hz. Peygamberin (sav) babası hakkında olumsuz bir yargı gözükmemektedir. Suyutî'nin beyanına göre

¹¹⁵ T.D.V. İslam Ansiklopedisi, 'Hammad b. Seleme' mad. Tayyar Altunkulaç. 1997 c.15, s.488-489

¹¹⁶ Akçay, Mustafa, Hz.Peygamber'in Anne ve Babasının Dinî Konumu, s.134

¹¹⁷ İbn-i Mace, Sünen, "Cenaiz", 48

ya soru soranın irtidatından çekindiği için teselli etmek üzere veya da ‘eb’ baba kelimesiyle Ebu Leheb ya da Ebu Talip kastedilmiştir. Nitekim Ebeveyn’in necatını düşünen âlimlere göre menfi gözükten rivayetler ‘Biz bir peygamber göndermedikçe azap etmeyiz.’¹¹⁸ ayetiyle mensuhtur, diyerek kanaatlerini beyan etmişlerdir.

Metin ve mefhum açısından ise; Kuran’da vahye mazhar olmayan, bir peygamberin davetini sağlıklı bir şekilde duyamayan kişilere azap olunmayacağı bildirilmişken zannî bazı delillerle bir kişinin hem de Hz. Peygamber’in sav Ebeveyn’in in cehennemlik olduğuna hükmetmek pek sağlıklı bir yargı olarak gözükmemektedir.

Tevbe suresi (9/113-114) “Ne peygamber ne de müminler cehennem ehli olduklarının bilinmesinden sonra müşrikler için af talebinde bulunamazlar. İsterlerse o müşrikler onların en yakın akrabaları olsunlar.” ayetleriyle Allah Resülü’nün annesinin ilişkilendirilmesini Suyuti doğru bulmamaktadır. Ayrıca Allah Resülü, annesinin kabrini ziyaret etmesi ve istiğfar etmek isteyince izin verilmemesiyle ilgili Ebu Hureyre, İbn-i Abbas, İbn-i Mesud ve Büreyde’den yapılan rivayetleri¹¹⁹ inceyen Suyutî, ayetin sebab-i nüzulünde Ebu Talib’in olduğunu haber veren Buhari hadisine bu rivayetlerin muhalif olduklarını belirterek muarızları için delil olamayacağını söylemiştir.

İbn-i Büreyde rivayetinde özet olarak Hz.Peygamber Mekke’ye geldiğinde bir mezarın yanında oturmuş, ağlamış ve orada olanlara annem için istiğfara izin verilmedi, dediğini nakleder.¹²⁰ İbni Sa’d, İbn-i Büreyde’in babasından naklettiği haberin yanlış olduğunu çünkü Hz.Peygamber’in annesinin mezarının Mekke’de değil, Ebvâ’da olduğunu açıklamıştır.¹²¹

Süheyli(ö.581/1185), Suyutî, İbnü’l-Hatîp (ö.1375) ve İbnü’l-Cezzâr (ö. 984/1576) gibi âlimler ebeveyn aleyhinde görülen mezkûr hadislerin fetret ehlinin

¹¹⁸ İsra,15

¹¹⁹ Müslim, Cenaiz, 106; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 77; Nesai, Cenaiz, 101; İbnu Mâce, Cenâiz, 48; Müsned, 2/44

«اسْتَأْذَنْتُ رَبِّي فِي أَنْ أَسْتَعْفِرَ لَهَا فَلَمْ يُؤْذَنْ لِي، وَاسْتَأْذَنْتُهُ فِي أَنْ أُرْوَرَ قَبْرَهَا فَأَذِنَ لِي، فَرَوَرُوا الْقُبُورَ فَإِنَّهَا تُذَكَّرُ الْمَوْتِ»

¹²⁰ İbn-i Kesir, Tefsiru’l Kur’ani’l-azim, II, s.393

¹²¹ İbn Sad, Tabakât, Darul Kutubil İlmîyye, Beyrut 1990. 1/116-117

dini durumuyla ilgili ayet ve hadislerle mensuh olduğuna hükmetmişlerdir.¹²² Suyutî'ye göre, aleyhte gözükten rivayetlerin çoğu sened açısından zayıf veya illetli olduğunu tesbit etmiştir. Onlardan sahih olanların ise ya mensuh veya tevili olduğunu beyan etmiştir.

Kâmil Miras, Hz. Peygamber'e istiğfar için izin verilmemesinin annesinin kâfir olarak öldüğü anlamına gelmediğini, Hz. Peygamber'in anne ve babasının peygamberlik dönemine yetişemeyen fetret ehlinde olduklarını belirtir.¹²³

Mezkûr hadisle alakalı, Muhammed b. Bahâuddin (ö.956/1549) Fıkhu'l-ekber şerhi *el-Kavlu'l-Fasl*'da Hz. Peygamber, bu ifadeyle dönüp gelen bedevinin "kalbini hoşnut etmek ve öfkesini gidermek istemiştir."¹²⁴ demektedir. Sanki Hz. Peygamber bedevinin irtidatından çekinerek teselli etmek istemiştir.

İmam Gazalî "Faysalâtü't-Tefrika"adlı kitabında şöyle yazmaktadır: Kaçınılması gereken şeylerden biri de mümkün mertebe "tekfir"den kaçınmandır. Zira namaz kılıp tevhide ikrar edenlerin kanını dökmeyi helal görmek yanlıştır, yanlışıyla bin kâfiri yaşatmak, bir Müslümanın kanını dökmekten daha iyidir.

Usul bilginleri bir kişinin tekfiri konusunda kesin ve apaçık delillerin olması gerektiğini beyan ederek te'vil varsa tekfir yoktur derler. El-Fetâvâ's-suğra'dan naklen el-Bahr'da mürted bölümünde şunlar kayıtlıdır: "Küfür çok büyük bir şeydir. Bir Müslümanın kâfir olmayacağıyla ilgili bir rivayet bulduğum sürece hiçbir mü'mini tekfir etmem. Zayıf bir rivayetle de olsa sözün güzelce yorumlanabilme imkânı olduğu sürece veya küfründe ihtilaf olduğu sürece bir müslümanın kafir olduğuna fetva verilmez."¹²⁵ Yüce Allah, Nisa suresi 94. Ayette Savaşa çıkıldığı zaman size selam veren, ben Müslümanım diyen kimselerle karşılaşırsanız sen mümin değilsin demeyin, iyi araştırın buyurarak insanlar hakkında hüküm verirken daha ihtiyatlı olmayı tavsiye etmiştir. İslam daveti kendilerine ulaşmayan Ebeveyn hakkında kanaat bildirirken bu ihtiyat daha da önemlidir.

¹²² Mustafa, Akçay, age, s.132

¹²³ Kamil Miras, Tecrid Tercemesi, IV, 536

¹²⁴ Muhammed b. Bahâuddin, el-Kavlu'l-Fasl, Beyrut, 1998, s. 424

¹²⁵ İbn-i Âbidin, Şerhu ukûdi resmi'l-Müftî, (Tahkik, terceme, notlandıran: Sırrı Fuat Ateş), s.156 Çimke Basın yayın.1.baskı, Nisan 2017, Konya, İbn-i Nüceym, el-Bahru'r-râik, VI, s. 454

İhya hadisi hakkında âlimler arasında farklı değerlendirmeler olmuştur. Ebeveyn'in necatını savunan âlimlerin bir kısmı, Abdullah ve Âmine'nin Allah Resülü'nün hatırına ve duası hürmetiyle diriltiip ona iman ettikten sonra tekrar vefat ettirildiklerini bildiren rivayetleri, davalarının ispatı için kullanmışlardır. İçlerinde bazı muhaddislerin de bulunduğu bu âlimler, meseleyi hem Allah'ın kudreti hem de Hz. Peygamberin bu ihsana layık olması açısından mümkün görmüşler; önceki peygamberlere verilen mucizelerin bir benzerinin Hz. Peygamber'e de verilmesinin bir örneği olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca ihya olayının imkânını, Ashab-ı Kehf, Ehl-i Araf'ın durumuna ve Hz. Peygamber'e ait bir mucize olarak zikredilen güneşin rücuu olayına benzeterek aklen ve naklen böyle bir şeyin olabileceğine kâif olmuşlardır.¹²⁶

Suyutî selef-halef birçok hadis âlimlerinin Abdullah ve Âmine'nin diriltiip iman etmelerini Resûlullah'a özgü hasais, mucize, menakıb cümlesinden kabul ettiklerini; bu konudaki rivayetlerin zayıf olmakla birlikte bu tip menâkıb, fedâil konularında hoş görülebileceğini ve hadis imamlarının menâkıb konularında bundan daha zayıf rivayetleri naklettiklerini belirtmiştir.¹²⁷

İhya hadisi olarak bize ulaşan rivayetlerden birisi sadece annesinin diriltilmesiyle, diğeri ise Ebeveyn'in her ikisinin diriltilmesiyle alâkalıdır. İki rivayette senedindeki meçhul ravilerden dolayı çoğunluk ehl-i hadis tarafından zayıf veya metruk kabul edilmiştir.

Hz.Peygamberin sadece annesinin diriltiip iman etiğine dair gelen çeşitli rivayet kanallarının hepside Hz. Aişe'ye dayanmaktadır. İlgili rivayetlerin ilki Ebu Hafs b. Şahin'in (ö. 385/996) *en-Nâsîh ve'l-mensuh*'da, Hatib el-Bağdadi'nin (ö. 463/1071) *es-Sâbık ve'l-Lâhik*'de, Dârekutnî ile İbn Asakir'in *Garâibu Malik* adlı eserlerinde zayıf isnadla Hz.Âişe'den (r.anha) nakledilen şu rivayettir.

Veda haccında Resûlullah (sav) bizimle birlikte haccetti. Sonra Hacun tepesinde iken yanımıza gelmişti. Hazret-i Resûl, dertli ve kederli ağlıyordu. Bu halde iken bineğinden inmiş ve orada Rabbinin dilediği kadar uzun bir süre kaldıktan

¹²⁶ Mustafa Akçay, age, s.82

¹²⁷ Suyuti, el-Mekâmâtü's-Sündüsiyye, s.5

sonra yanıma geri dönmüştü. Bu defa sevinçli ve mütebessimdi. Ben şaşkınlık içinde ‘Ya Resûlallah, Hacun’da üzüntülü bir halde ağlayarak indiniz. Allah’ın dilediği kadar kaldıktan sonra sevinçle geri döndünüz!’ diye sormuş; Hz. Peygamber de bu halinin sebebini açıklar mahiyette şöyle buyurmuştu: “Annemin kabrine gittim. Cenâb-ı Hakk’tan annemi ihya buyurmasını diledim. O da benim için annemi diriltti, annem de bana iman etti, sonra tekrar eski haline iade etti.”¹²⁸

Benzer diğer rivayet yine zayıf bir senet ile ki şöyle; Abdulvehhab b. Musa ez-Zühri’den itibaren -Abdurrahman b. Ebi’z-Zinad-Hişam b. Urve-Hişam’ın babası-Hz. Aişe’den olmak üzere aynı manada gelmiştir.¹²⁹

Konuyla ilgili üçüncü rivayet ise Abdulvehhab b. Musa’dan itibaren senedi Malik b. Enes-Ebu’z-zinad –Hişam b. Urve-Hişam’ın babası –Hz. Aişe şeklinde olan rivayettir.¹³⁰ Bu haberde Hz. Aişe şöyle demiştir: Veda haccında Resûlullah (sav) bizimle birlikte haccetti. Sonra Hacun tepesine uğradı. Hazret-i Resûl, dertli ve kederli ağlıyordu. O’nun ağlamasına ben de ağladım. Sonra Hz. Peygamber bineğinden inmiş ve bana ey Humeyra ‘yerinde kal’ demiş, ben de devenin yanında onu beklemiştim. Resûlullah (sav) Orada uzunca bir zaman kaldıktan sonra benim yanıma geldi, bu defa sevinçli ve mütebessimdi. Ben, hâlinde gördüğüm bu değişikliğin sebebini sorduğumda: “Annemin kabrine gittim. Cenâb-ı Hakk’tan annemi ihya buyurmasını diledim. Kabul buyurup annemi diriltti. Ve bana iman ettikten sonra tekrar eski haline iade etti.”¹³¹

Bu birkaç senetle gelen rivayetler hakkında senet metin açısından hadis âlimleri tarafından farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Dârekutni (ö. 385/995), İbn Nasır, İbü’l Cevzi, İbn-i Dihye gibi muhaddisler, Hz. Aişe rivayetinin mevzu olduğunu söylerken, Hadis hafızı İbn Şahin, Hafız Hatip el-Bağdadi, İbn Asakir,

¹²⁸ Ebu Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman b. Şahin, *en-Nâsîh ve’l-mensuh*, nşr. Ali Muhammed Muavviz, s.284, Beyrut,1412/1992

¹²⁹ Nebhânî, Yûsuf b. İsmâil, *Hüccetüllâh ‘ale’l-‘âlemîn fî mu‘cizâti seyyidi’l-mürselîn*, c.I, s.412

¹³⁰ Suyuti, *et-Ta’zîm ve’l-Minne*, s.4, Haydarabad, 1381/1961

¹³¹ Süheylî, *er-Ravdu’l-ünf*, II; 187-188

Süheyli, Kurtubi, Muhibbuddin et-Taberi, İbn Seyyidinnas gibi âlimler ise mevzu değil, sadece zayıf olduğuna hükmetmişlerdir.¹³²

Âlimlerin bir kısmına göre bu hadîs mevzu değil, zayıftır.¹³³ Hâfiz Şemsüddîn b. Nâsiriddîn Dîmeşkî (ö.842/1438) hadîsi hasen kabûl eder. Eseri *Mevridü's-Sâdi fi Mevlidi'l-Hâdi*'de,¹³⁴ bu hadîsi zikrettikten sonra karşıt görüştekilere şöyle cevap verir: "Allah Teâlâ annesini ve babasını, O'na î mân etmesi için bir ikram ve lütf olarak diriltmiştir. Gerçi bu hadîs zayıftır; ama hadîsin senedi zayıfsa da uydurma değildir." Bu tesbitte bulunan Dîmeşkî hadîs hâfızları tabakasından sayılmaktadır. Fakîh İbn-i Hacer el-Heytemi de bu hadisin sahih olduğunu söyler¹³⁵ ancak gerek allâme Zerkânî gerekse de Ali el-Kârî kendisini bu konuda tenkit eder.¹³⁶

Suyûtî itikad konusunda neshin caiz olmayacağını belirtmiştir. Ancak tezat şöyle giderilebilir: Önceden annesi için istiğfar etmiştir fakat izin verilmemiş daha sonra ise ihya hadisinde olduğu gibi izin verilmiş olabilir.¹³⁷

Bir diğer rivayet ise Abdullah b. Mesud'dan (ö.32/653) nakledilen Makam-ı Mahmûd veya Melike'nin kızları rivayetidir. İbn-i Mesud'dan mervi olan hadis şöyle aktarılmıştır: Melike isminde bir kadın vardı. Onun iki kızı cahiliye döneminde ölen annelerinin durumunu öğrenmek için Hz. Peygamber'e gelerek annelerinin misafire ikram ettiğini, fakat cahiliyye döneminde bir kız çocuğunu diri diri gömdüğünü söyleyerek annelerinin ahiretteki durumunun ne olacağını sormuşlar, Allah Resûl'ü de: "anneniz cehennemdedir." diyerek cevap vermiştir. Resulullah'ın bu olumsuz cevabından rahatsız olan söz konusu iki kadın, üzgün bir halde kalkıp giderlerken Resulullah (s.a.v) onları çağırmış ve kendilerine: "Şüphesiz benim annem sizin

¹³² Suyuti, et-Ta'zim ve'l-Minne, s.19-20

¹³³ İbn-i Nasiruddin Dimeşkî, İhyâ hadisini zayıf görmekle beraber ebeveyn'in necatını bildiren şu beyitleri irad etmiştir.

حبا الله النبي مزيد فضل = على فضل وكان به رءوفا

فأحيا أمه وكذا أباه = لإيمان به فضلا لطيفا

فسلم فالقديم بدأ قدير = وإن كان الحديث به ضعيفا

¹³⁴ Şerhu-z Zerkânî ala Mevahibu'l Ledünniye, 1/348, Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkî'de iki nüshası var. (Sîre, nr. 38/2, 52/2)

¹³⁵ Şerhu-z Zerkânî ala Mevahibu'l Ledünniye, 1/204

¹³⁶ Ali el-Kârî, Edilletü mu'tekadi Ebî Hanîfe, s.87

¹³⁷ Suyuti, Neşru'l-Alemeyni'l- Münifeyn, s.4-5

annenizle beraberdir."¹³⁸ veya " şüphesiz benim annem de ikinizin annesiyle birlikte cehennemdedir." demiştir. Âmine ile ilgili olumsuz gözükken bir diğer haber de Ebu Rüzeyn el-Ukayli rivayetidir. Cahiliyye döneminde ölen annesinin durumunu merak eden Ebu Ruzeyn: 'Ey Allah'ın Peygamber'i, annem nerededir?' diye sormuş, Hz.Peygamber de ona: "Senin annen cehennemdedir." diye cevap vermiştir. Ebu Rüzeyn: 'Öyleyse senin göçüp gitmiş olan ehlin nerededir?' diye sorunca Resulullah (s.a.v): "Yoksa sen, annenin benim annemle birlikte olmasına razı değil misin?" buyurmuştur.¹³⁹

Suyutî bu rivayetleri şöyle yorumunda; Hz.Peygamber'in "Şüphesiz benim annem sizin annenizle beraberdir." sözü İhya hadisiyle mensuttur, diyerek kendisiyle çelişse de meseleyi Allah'ın kudretine bağlayarak bu harikulade olayın makul ve mümkün bir şey olduğunu belirtmektedir. Yine Suyutî, Fahrettin Râzi'den (ö.606/1210) nakille, Allah Teâlâ genel kaidenin hilafına Resülullah'a ikramda bulunmak için Ebeveyn'in i öldükten sonra diriltmiş, onlar da imanla faydalanmışlardır. Nitekim İsrailoğullarından faili meçhul cinayette ölünün katilini haber vermesi için peygamberlerinin eliyle diriltilmesi ve Hz. İsa'nın Allah'nizniyle ölüleri diriltmesi gibi, Allah Teâlâ'nın Hz.Peygamber'in eliyle, ölmüş olan Ebeveyn'in i de diriltmesi aklen ve naklen mümkündür, demektedir.¹⁴⁰ Kâfir olarak ölen kimseye diriltilip iman etmeleri fayda vermez şeklindeki eleştirilere Suyutî, Hz Peygamber ikinci namazını iade etmesi için güneş, battıktan sonra geri yükselmesi ve Hz. Yunus'un kavminin azap bulutlarını gördükten sonra iman etmelerinin onlara nasıl fayda verdiğini misal getirerek cevap verir.¹⁴¹ Hem Ebeveyn'in küfrüne ve şirkine kesin delil de yoktur. Olumsuz gözükken rivayetlerinde hüsnü tevili mümkün gözükmektedir.

Hâfız Fethüddîn b. Seyyidi'n-Nâs (ö. 734/1333), birbirine ters gözükken bu rivâyetlerin arasının cem ve telifinin mümkün olduğunu söylemiştir. Şöyle ki; Hz.Peygamber her an manevi terfi ile kutlu makamlara yükselmiş, yüce derecelere ulaşmıştır. Allah o'nun temiz rûhunu kabzedinceye kadar sürekli kendisine

¹³⁸ Suyuti, et-Ta'zim ve'l-Minne, s. 43, Haydarabad, 1381/1961

¹³⁹ Ahmed b. Hanbel, a.g.e., IV

¹⁴⁰ Suyûtî, Mesâlik, s. 41

¹⁴¹ Şa'rânî, el-Yevakit ve'l-Cevâhir, Kahire 1307/1959, II, s.57

yaklaştırmıştır. Eğer diriltme ve sonradan îmân etme şeklindeki mucizesi olmasaydı bile bu böyledir. Hadîsler arasında zıtlık yoktur.¹⁴²

Şeyhülislâm İbn-i Kemâl (ö.875/1470) bu konuyla alakalı yazdığı risalesinde şunları kaydetmektedir: “Hz. Resûl’ün anne ve babasının cehennemden kurtuluşu görüşünde olanlardan biri de İmâm Kurtubî’dir. O şöyle diyor: “Şüphesiz ki Allah Teâlâ, Resûl Aleyhisselâm hürmetine annesini ve babasını diriltti ve O’na îmân ettiler.” Bu konuda ayrıntılı bilgi isteyenler, bu yoldaki değerlendirmeler için Kurtubî’nin *‘Tezkire bi Ahvâli’l-Mevtâ ve Umûri’l-Ahire’* adlı eserine baksınlar. Ben derim ki, bu hadîs doğru değildir; onların diriltilmesiyle ilgili olarak uydurulmuştur.”¹⁴³ Görülen o ki İbn-i Kemal Ebeveyn’in hanif olduklarını veya fetret ehli oldukları dolayısıyla uhrevî sorumluluğun olmadığı için ihya hadisi gibi zayıf rivayetlerle meseleyi temellendirmeyi doğru bulmamaktadır.

Ebeveyn’in necatını savunan tarafın, İhya hadisini destekleme babında getirdiği argümanlardan birisi de Ashab-ı Kehf’in ahir zamanda diriltilip Mehdi’ye yardımcı kılınacağına dair haberdir. İbn-i Asâkir *Târîh*’inde¹⁴⁴ şöyle tahric etmiştir: İbn-i Merdeveyh¹⁴⁵ *Tefsîr*’inde; İbn-i Abbas’dan merfû olarak rivayet ettiği hadiste: “Ashâb-ı Kehf Mehdî’nin yardımcılarıdır.”¹⁴⁶ diyerek ebevenin ihyasına emsal getirmektedir. Yüce Allah Peygamber’inin ebeveyni için de bir ömür biçmiş, sonra onların rûhunu îâdeden önce kabzetmiştir. Daha sonra ikisini de geri döndürmek için, kaldıkları kabirden yeryüzüne îade etmiş ve onlar da orada îmân etmişlerdir. İbn Abidin de ihya olayının daha sonra meydana geldiğini belirtmekte ve “Bir şeyi görüp iman etmek fayda vermezken Ebeveyn’in ölümden sonra dirilip iman etmeleri onlara nasıl fayda verir?” şeklindeki akla gelebilecek bir soruya: “Bu durum Allah Teala’nın Hz.Peygamber’e ikram ettiği hususiyetler cümlesindedir.”¹⁴⁷ şeklinde

¹⁴² Suyûtî, Mesâlik, s. 65

¹⁴³ Kemal, Paşazâde, Fi hakkı ebeveyni’n-Nebi (nşr. Ahmed Cevdet, Resail-i İbn-iKemal), İkdâm matbası, İst. 1971, s.88

¹⁴⁴ İbn-i Asâkir ed-Dimaşkî (ö. 571/1175), Târîhu Dimaşk, (Keşf-I, 284).

¹⁴⁵ el-Hâfız Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ el-İsfahânî (ö. 410/1019),Tefsîru İbn Merdeveyh, (Keşf-I, 439).

¹⁴⁶ *Suyuti, Durrul Mensur*, İbn Merdeveyh tefsirinde İbn-i Abbas’dan (ra) nakille. 4.cilt, 215.sayfa, İbni Hacer, Fethu’l Bârî, 6/581; İbni Mâce, Cenaiz, (أصحاب الكهف أعوان المهدي) , zayıf bir senedle nakledilmiştir.

¹⁴⁷ Muhammed Emin İbn Abidin, Reddu’l-muhtar ala’d-Durri’l-muhtâr, (tahk. Hüsameddin Farfur), Dimaşk, 2000, VIII, s.615

cevap vermektedir. Muhammed Bahauddin (ö. 952/1545) de konuyu hasais-i nebi olarak görmüş ve ihya hadisini buna dayandırmıştır. Allah Resulü'nün (sav) şahsıyla ilgili ayrıcalıklı olduğu dini konular olduğunu başkaları için caiz olmayan şeylerin O'nun için mümkün ve caiz olduğu belirtmiştir. Ebeveyn'in diriltirilip iman etmelerinin de bu cümleden kabul edilebileceğini açıklamıştır.¹⁴⁸

Yukarıda da işaret edildiği gibi, ebeveyn'in ehl-i necât olduğunu savunan ilim adamları bu mevzuyu isbat etmede temelde iki farklı usul benimsemişlerdir. Ya ebeveyn'i Nebi'nin fetret ehlinden olduğunu veya hanif olduğunu ifade etmiş ve davalarını buna bina etmişlerdir. Evet, Hz. Peygamber (sav) ve Hz. İsa (as) arasında 600 seneye yakın bir müddet geçmiş ve bu arada bir peygamberin gönderilmediğini sahih kaynaklar bize haber vermektedir. Her ne kadar Hz. İbrahim'den kalma bazı istisnaî hanif insanlar ve vahyin bilgi kırıntıları varsa da bu sorumluluk için yeterli ve açık bir tebliğ değildi. Suriye bölgesine, özellikle de batıya doğru yayılan İseviliğin putperest Arapların yaşadığı Arap yarımadasına girememesi fetretin uzun süreli olmasında etkili olmuştur. Yarımadaadaki atalar geleneği putperest yapıyı kuşaklar boyu koruyan bir kalkan işlevi görmüştür. Nitekim Medine'de bir ölçüde etkin olan Yahudiliğin Mekke'ye sirayet edememesinin arka planında bu gelenek taassubu vardır. Bu Tutuculuğun etkisiyle olsa gerek Musevilik ve İsevilikle irtibat kuramayan Mekke, fetretin en yoğun yaşandığı bölgeler arasında yer almıştır. Şirk koşmayı içselleştiren Mekke halkı, ilahî dinlere yabancılaşmıştı. İslam davetini duyduklarında hayret etmiş, tevhidi anlamakta güçlük çekmişti: “Allah insanlardan peygamber göndersin bu çok acaip bir şey...” demişlerdi. “insandan peygamber olduğunu atalarımızdan işitmedik” dediler. Eğer risaletle ilgili bilgileri olsaydı bu derece derin bir şaşkınlık yaşamayacaklardı.

Sadece Ebeveyn'in dini durumu değil, İslâmiyet'in doğuşundan sonra bu dinden haberdar olamayan veya yeterli düzeyde doğru bilgi edilemeyen hatta yanlış bilgilendirilen insanların ehl-i fetret sayılıp sayılamayacağı ihtilafli bir mevzu olarak karşımızda durmaktadır. “Hak geldi, bâtil yıkılıp gitti” (el-isrâ 17/81) meâlindeki âyete ve diğer bazı âyetlere dayanarak Hz. Muhammed'in kıyamete kadar

¹⁴⁸ Muhammed b. Bahâuddin, *el-Kavlü'l-Fasl fi şerhi Fıkhu'l ekber*, s. 426.

geçerli ve yeterli mesajının tamamlandığı bir gerçektir. Ancak bu evrensel mesajın yayılışından sonra hak din mevzuunda kimsenin mazeretinin kalmadığını ileri sürmek teoride mümkün olmakla birlikte dünyanın çeşitli yerlerinde insanların yaşadığı sosyal çevre ve özellikle günümüzde sanal yönlendirmelerin olumsuz etkisiyle beraber bu peşin hükmün daima haklı çıkmayacağı açıktır. Bu sebeple dün olduğu gibi bugün de doğal ve coğrafi engeller yüzünden İslamiyet’i duymayan topluluklar bulunabildiği gibi psikolojik ve sosyolojik engeller yüzünden onun hidayetinden mahrum kalanlar da mevcuttur. Şu halde fetret kavramının hem İslamiyet’ten önce hem de İslam asırlarında yaşayan belli grupları kapsamına aldığını kabul etmek daha gerçekçi ve insafli bir tavır olsa gerekir.¹⁴⁹

İbrahim Peygamber’in risaletini duyan Araplar onun mesajının yaşadığı dönemle sınırlı olduğunu düşünmekteydiler. Ayrıca O’nunla aralarında üç bin yıl gibi uzun bir süre geçmişti. Bu süre zarfında dinle alakalı yazılı ve sözlü pek çok bilgiler tahrife uğramış veya yitirilmişti. Mekke’nin bu yapısı Hz. Peygamber’in anne ve babasının ilahî davetle karşılaşmalarına engel olmuştu. Bu karşılaşma Mekke’de olmadığı gibi Mekke haricinde de gerçekleşmemiştir. Zira Allah Resulü’nün babasının yolculukları Medine ile sınırlıdır. Abdullah Ehl-i Kitab’ın merkezi konumunda olan Şam bölgesine seyahat etmemiş, Ehl-i Kitab’la da dinlerini tanıyacak derecede sohbet yapma imkânı bulamamıştır. Vâlidesi Amine’nin de mütevâzi dünyasında masumane bir halde yaşayan ve genç yaşta dul kalan bir kadın olması, neden Ehl-i Kitab’la tanışmadığının makul bir cevabıdır. İşte Hz. Resul’ün ebeveyni bu fetret döneminde yaşayıp Hz. Peygamber’in davetine mazhar olamadan Rablerine yürümüşlerdir.¹⁵⁰ Bu tarihi arka planı gözler önüne serdikten sonra Ebeveyn-i Resul’ün (sav) ehli fetret olduğunu düşünen âlimlere, delillerine ve usuldeki metodlarının tahliline geçebiliriz:

Bu meseleyi kelâmî ekoller perspektifinden ele alacak olursak; fetret ehlini Eşariler ehli necat görürler.¹⁵¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ile ona tâbi olan bazı kelâmcılar ise: “Kişi düşünecek kadar bir zaman bulamadan iman ve küfre itikat

¹⁴⁹ Bekir Topaloğlu, Kelam Araştırmaları Üzerine Düşünceler, İFAV, s.40-41

¹⁵⁰ Şenocak, age., s.27

¹⁵¹ Ekinci, M.Salih, *Menhecü'l Eşâirati fi'l Akide beyne'l Hakaiki ve'l evham*, , “*Hukmu men lem teblüghu da'vetur- resul*”, Darul Kadiri, 2008\ s:299

etmeden ölürse ona azap yoktur. Peygamber davetiyle karşılaşmayanlar (fetret ehli) Allah'a inanmaları halinde âhirette kurtuluşa ereceklerdir. Mâtürîdîler'in bir kısmına göre ise inkârcılığı savunmayan fetret ehlinden kimseler -Allah'a inanmasalar da- kurtulabilirler.¹⁵² Fakat kişi küfrü benimser ya da düşünecek kadar bir zamanı olur da hiçbir şeye inanmadan ölürse hüküm farklı olur.” demektedirler. Maturidîlerin Buhara kolu, Eşarîlerin görüşünü benimsemiş ve Ebû Hanife'nin “Hiç kimsenin yaratıcısını bilmeme özrü kabul edilemez.” görüşünü de bi'setten (peygamber gönderildikten) sonrası için yorumlamışlardır.¹⁵³ Mütakellim İbn Hümam da bu görüşü tercih etmiştir. Yalnız bu görüş küfür itikadı üzere ölenleri kapsamamaktadır. İbn Melek'in (ö.801/1398), Ebû Zeyd Debûsî (ö.430/1039) ile Fahru'l-İslam Pezdevî'nin (ö.482/1089) görüşü de bu yöndedir. Onlar, iman ve küfre her hangi bir inançları olmadığı halde kendisine dinî davet ulaşmadan ölenlerin, sırf akıllarıyla dinî anlamda mükellef olmadıklarını, mazur olduklarını belirtmişlerdir.

Bazı sahih hadisler¹⁵⁴ fetret döneminde yaşayanların cehennemde kalmalarının ancak imtihandan sonra kesinleşeceğini bildirmektedir. Bu durum, fetret döneminde yaşayan babasının uhrevî durumunu soran kişiye, Allah Resulü'nün “baban cehennemdedir.” şeklindeki ifadesiyle tearuz etmektedir. Ortaya çıkan işkâl şu şekilde aşılabilir:

Fetret döneminde yaşayanlar, hadislerde de belirtildiği gibi, imtihana tabi tutulacak, itaat edenler cennette, asi olanlar ise cehennemde kalacaktır. Allah Resulü'nün babasının uhrevî durumunu soran kişiye onun cehennemde olduğunu söylemesi, babanın imtihanda isyan edip cehenneme gireceğine vahiyle vakıf olmasından kaynaklanabilir. Ya da “baba” Allah Resulü'nün risaleti döneminde yaşamış, İslam daveti kendisine ulaşmış fakat cahiliyye âdeti üzerine devam edip, o hal üzere ölmüştür. Bu hadislere göre kendisine herhangi bir peygamberin daveti ulaşmadan ölen kişi ahirette “ehl-i necât” addedilecektir. Fetret döneminde yaşayan Ebeveyn'in de, bu bağlamda değerlendirilmelidir. Yine Şankîti *Edvau'l Beyan* isimli tefsirinde cahiliye dönemi müşriklerin, kıyamette arasatta yapılacak bir imtihanda

¹⁵² Dâvûd-i Karsî, *Şerhu'l-Kasîdeti'n-nûniyye*, İstanbul 1318, s. 122-123

¹⁵³ Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-merâm*, İşârâtü'l-merâm, Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 2007, s. 79

¹⁵⁴ A.b.Hanbel, *Müsned*, 16302, Bezzar, *Müsned*, 2175,

Yüce Allah onlara ateşe girmelerini emredecek girenler kazanacak ve kurtulacak, girmeyenler ise kaybedecek şeklinde gelen rivayete binaen Ebeveyn’inde aynı kategoride değerlendirileceğini belirterek Ebeveyn’i de fetret ehli görmektedir.¹⁵⁵

Übbî ve Suyutî gibi âlimlerin büyük çoğunluğu, İslam daveti ulaşmadığı ve fetret ehlinden oldukları için Resulullah’ın (s.a.v) Ebeveyn’inin ehl-i necat olduğunu düşünmektedirler.¹⁵⁶

Abdulahad Nûrî’ye göre fetret döneminde ölen Ebeveyn’in kendilerine davet ulaşmayan veya Hz. İbrahim’in Hanif dinine mensup olanlardan olması uzak bir ihtimal değildir ve doğru olan da budur.¹⁵⁷ Muhyiddin İbnü’l-Arabî (ö.638/1240) ve Şa’rânî (ö.973/1565) fetret ehlinin on kusur gruba ayrıldığını, her grubunun hükmünün farklı olduğuna dikkat çekmişlerdir.¹⁵⁸ Onlardan bir kısmı, Sa’d b. Zeyd gibi Hz. İbrahim’in (A.S.) dinine tabi olanlardır. Nitekim Sa’d Allah’a secde ediyor; “İlahım, İbrahim’in İlahıdır; dinim, İbrahim’in dinidir”, diyordu. Ayrıca o, İsmail oğullarından Benî Abdulmuttalib’ten bir nebî’nin geleceğini bekliyordu.

Eşarî kelamcılarının ve Şafi fakihlerinin kabulüne göre İslam çağrısı kendisine ulaşmayan kişi mevcut hali üzere ölürse ahirette kurtulanlardan olur. Çünkü mükellefiyet ancak semiyâtla olur. Buna göre ilahi davet kendilerine ulaşmadan vefat eden Ebeveyn ehl-i necâttır ve azab görmeyecektir. Çünkü bunlar İslam davetine karşı direnmedikleri gibi, kendilerine bir peygamber de gelmemiştir. Doğdukları gibi “fitrat” üzere yaşayıp, vefat etmişlerdir.

“Hz. Musa ve İsa’nın şeriatları fetret döneminde mevcuttu. Bu durumda fetret döneminde yaşayan Ebeveyn nasıl ‘kendilerine İslam daveti ulaşmayan’ kişilerle bir kabul edilebilir?” şeklindeki mukadder bir soruya şu şekilde cevap verilebilir: Hz.

¹⁵⁵ Şankîti, Edvau’l- Beyan, 3/483

¹⁵⁶ Muhammed b. Hilfe el-Übbî, *İkmâlu ikmâli’l-mulim fi Şerhi’l-Müslim*, I, 616-621, (nşr. Muhammed Salim Haşim), Beyrut,1994; Suyûtî, *Mesâlikü’l-hünefâ*, s 1-2.

¹⁵⁷ Mustafa AKÇAY, *Abdulahad Nûrî’ye Göre Hz. Peygamber’in Ebeveyninin Dinî Konumu*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt IX / 1, Sivas, Haziran 2005. s. 125-160

¹⁵⁸ Muhyiddin İbnü’l-Arabî, *el-Fütühâtü’l-Mekkiyye*, II, 305-307, nşr. Osman Yahya, Kahire,1986; Şa’rânî, *el-Yevâkît ve’l-cevâhir*, II, 58-59, Kahire, 1959.

Musa ve İsa'nın şeriatları kendi milletleriyle sınırlıydı. Bu yüzden Araplar onlara muhatap olmadıklarından gereği gibi amel etmekle de sorumlu değillerdi.¹⁵⁹

Said Nursi de ünlü eseri Resail-i Nur'da bu konuya fetret penceresinden bakmakta ve kanaatini şöyle ifade etmektedir:

“Sual ediyorsunuz ki: "Zaman-ı fetrette Resul-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâmın ecdadı bir din ile mütedeyyin miydiler?"

Cevap: Hazret-i İbrahim Aleyhisselâmın, bilâhare gaflet ve mânevî zulûmat perdeleri altında kalan ve hususî bazı insanlarda cereyan eden bakiye-i dini ile mütedeyyin olduğuna rivâyat vardır. Elbette Hazret-i İbrahim Aleyhisselâm'dan gelen ve Resul-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâmı netice veren bir silsile-i nuraniyeyi teşkil eden efrad, elbette din-i hak nurundan lâkayt kalmamışlar ve zulûmat-ı küfre mağlûp olmamışlar.

Fakat zaman-ı fetrette, “ وما كنا معذبين حتى نبعث رسولا ” ayetinin sırrıyla, ehl-i fetret, ehl-i necattırlar. Bil'ittifak, teferruattaki hafiatlarından muahazeleri yoktur. İmam-ı Şâfiî ve imam-ı Eş'arîce, küfre de girse, usul-i imanî de bulunmazsa, yine ehl-i necattır. Çünkü teklif-i ilâhî irsal ile olur ve irsal dahi ittıla ile teklif takarrur eder. Madem gaflet ve mürur-u zaman, enbiya-yı sâlifenin dinlerini setretmiş; o ehl-i fetret zamanına hüccet olamaz. İtaat etse sevap görür; etmezse azap görmez. Çünkü mahfî kaldığı için hüccet olamaz.”¹⁶⁰

Yine bu çerçevede Bediüzzaman'ın bir soruya binaen verdiği cevabı kaydedeceğiz: "Resul-u Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm'ın peder ve vâlideleri, ehl-i necattır ve ehl-i cennettir ve ehl-i imândır. Cenab-ı Hak, Habib-i Ekrem'inin mübarek kalbini ve o kalbin taşıdığı ferzendâne şefkatini, elbette rencide etmez.

Eğer denilse: Madem öyledir, neden onlar Resûl-ü Ekrem Aleyhissalâtü vesselâm'a imana muvaffak olamadılar? Neden bi'setine yetişemediler?

¹⁵⁹ Suyûtî, et-Ta'zîm, s. 42.

¹⁶⁰ Bediüzzaman, Mektubât, 28. Mektup, 8.risale, 5.nükte

el-cevap: Cenâb-ı Hak, Habib-i Ekreminin peder ve vâlidesini, kendi keremiyle, Resul-u Ekrem Aleyhissalâtu vesselâm'ın ferzendâne hissini memnun etmek için, vâlideynini minnet altında bulundurmuyor. Vâlideynlik mertebesinden, manevi evlad mertebesine getirmemek için, hâlis kendi Minnet-i Rububiyeti altına alıp, onları mesut etmek ve Habib-i Ekremini de memnun etmekliğı rahmeti iktiza etmiş ki, vâlideynini ve ceddini, ona zahiri ümmet etmemiş. Fakat ümmetin meziyetini, faziletini, saadetini onlara ihsan etmiştir. Evet, âli bir müşirin, yüzbaşı rütbesinde olan pederi huzuruna girmesi, birbirine zıd iki hissin taht-ı tesirinde bulunur. Padişah, o müşir olan Yaver-i Ekremin merhameten, pederini onun maiyetine vermiyor."¹⁶¹

Ünlü kelamcı Gazzâlî (v. 505/1111) de kendisine islam daveti ulaşmadan ölen kişinin hükmen Müslüman olduğunu söylemektedir.¹⁶² Çünkü kişi, peygamberin getirdiğı inanılması zorunluluk arz eden konulardan birini yalanlarsa kâfir olur. Fetret ehline İslam daveti ulaşmadığından onlara kâfir denemez. Zira kişi hakkı yalanlama ve inkâr etmeksizin kâfir olmaz. Bu sorumluluk da ancak davetin ulaşmasından sonra mümkündür. Davet de peygamber geldikten sonra gerçekleşir.

Suyutî, Ebeveyn'in uhrevî durumu ile alakalı tesbitlerinden istifade ettiği Şerefuddin el-Münavî'nin de bu görüşü benimsediğini şu ifadelerle nakletmektedir: "Münavî'ye 'Allah Resulü'nün (s.a.v.) babası cehennemde midir?' diye sorulunca, soruyu yöneltten kişiye sert bir şekilde mukabelede bulundu. Bunun üzerine muhatabı sorusunu: 'Müslüman mıdır?' diye değiştirdi. Münavî: 'Fitrat üzere vefat etmiştir. Bi'setten önce yaşayanlar azap görmeyecektir.'" ¹⁶³

Ebeveyn'in dini durumu hakkındaki tartışmalara referans gösterilen Fıkhü'l-Ekber isimli risaledir. Bu risalenin Ebu Hanife'ye aidiyetiyle ilgili farklı değerlendirmeler olmakla birlikte eserin O'na aidiyetinin kesin olması durumunda şu gerçekler ortaya çıkmaktadır: Abdulaziz el-Buharî ve İbnu'l-Hatîb, Ebu Hanife'ye nisbet edilen risalede Ebeveyn ile alakalı söz konusu ifadelerin olmadığını belirtmektedirler. Abdulahad Nurî'de Fıkhü'l-Ekber'in eski bir nüshasını gördüğünü

¹⁶¹ Bediuzzaman, Mektubât,28. Mektup,8.risale,7.nükte

¹⁶² Gazzâlî, "Faysalü't-tefrika", Mektebetül Asriyye, I.baskı,2012, s.284-285

¹⁶³ Suyutî, Mesâlik, s. 16.

ve onda Ebeveyn ile alakalı “*Onlar küfür üzere ölmüştür.*” ifadelerinin yer almadığını ifade etmektedir.

Fıkhı'l-Ekber'in yazma ve matbu nüshalarının bir bölümünde Ebeveyn-i Resul'ün durumunu belirten ibarenin “*Onlar küfür üzere ölmüştür.*” (mâtâ ale'l-küfr...) şeklinde olması ile alakalı Muhammed el-Murteza ez-Zebîdî (ö.1205/1790): “*el-İntisâr li Vâlideyyi'l-Nebiyi'l-Muhtâr*” adlı eserinde şöyle demektedir: “Müstensih ‘*mâ mâtâ ala'l-küfr...*’ ifadesinde yer alan ‘*mâ*’ların tekrarını görünce birinin zaid olduğunu düşünüp onu düşürmüştür. Daha sonra ise bu hatalı nüsha yaygınlaşmıştır.”¹⁶⁴ Nitekim eserin ilgili bölümü bu görüşü desteklemektedir. Çünkü Ebû Hanife ibarenin devamında Ebû Talib'in durumunu ‘*mâte kâfiren...*’ (kâfir olarak öldü.) şeklinde ayrı bir cümle olarak belirtmiştir. Eğer Ebû Talib ile Ebeveyn'in konumu aynı olsaydı her üçü ile alakalı hüküm iki ayrı cümlede değil tek cümlede belirtilirdi.

Muhammed Zahid Kevserî ayrıca Fıkhı'l-Ekber'in aslında yer alan ‘*mâ mâtâ ala'l-küfr...*’(küfür üzere ölmediler) şeklindeki ibarenin varlık nedeni ile alakalı şunları söylemektedir: “Ebû Hanife bu ibareyle Müslim’de yer alan ‘*Benim babam da senin baban da cehennemdedir.*’¹⁶⁵ Hadisini rivayet edip, Ebeveyn'in cehennemde olduğunu iddia edenlerin görüşlerini reddetmek istemiştir. Zira kişinin cehennemde olduğu ancak yakîn bir delile dayanarak söylenebilir. Söz konusu hadis ise haber-i ahaddır. Bu konu ameli bir mevzu olmadığından zannî delil olan haber-i ahad ile istidlal edilmez.”¹⁶⁶ Kevserî, Daru'l-Kütubi'l-Mısriyye'deki iki eski nüshada ‘*mâ mâtâ ala'l-küfr...*’(küfür üzere ölmediler) ibaresini bizzat müşahede ettiğini, belirtmektedir.¹⁶⁷

Fıkhı'l-Ekber'in bazı nüshalarında yer alan “*mâtâ ala'l-küfr ...*” ifadesi risaleye ya daha sonra sokulmuş veya müstensihler “... ما ما تا...”nın başında yer alan

¹⁶⁴ İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtar ala'd-Durri'l-Muhtâr*, (tahk. Hüsameddin Farfur), Dimaşk, 2000, VIII, 615. Dip No: 1, VIII, 614.

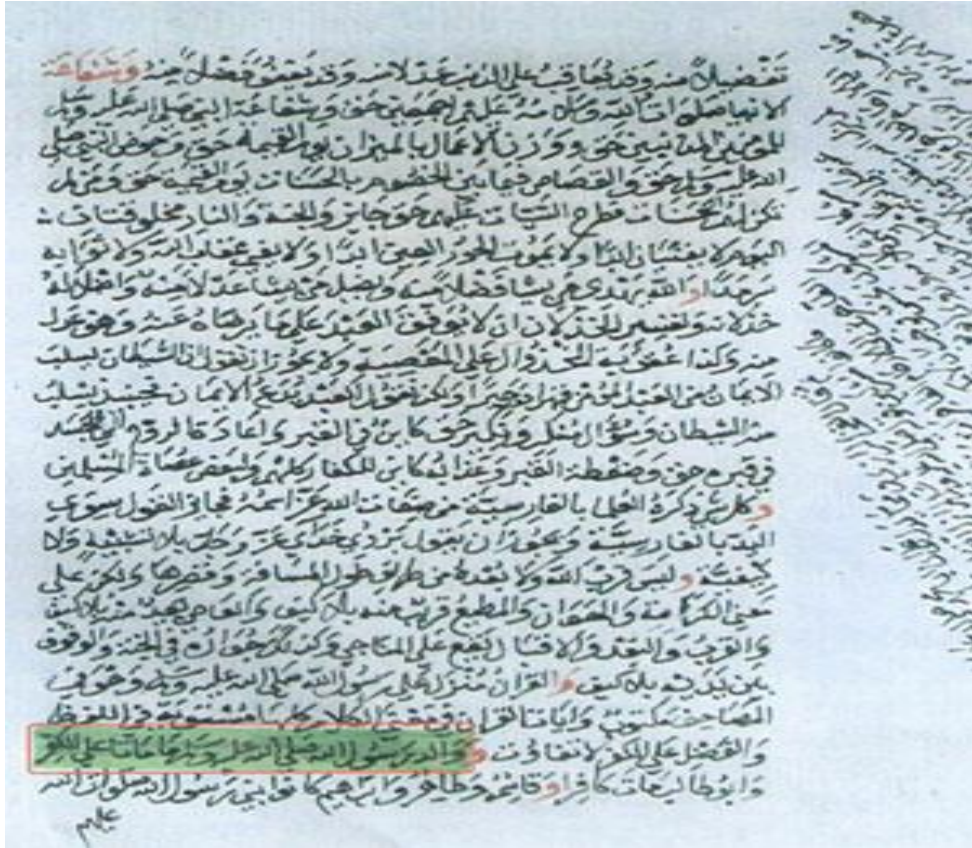
¹⁶⁵ Müslim, İman, 347; Ebu Davud, Sünnet, 17, 4718

¹⁶⁶ Muhammed Zahid Kevserî, *Kelimet-u ani'l-Alim ve'l-Muteallim*, (el-Alim ve'l-Muteallim'in Mukaddimesi) Kahire, ty., s. 7.

¹⁶⁷ Kevserî, a.g.e., s. 7-8.

“ma-i nafiye”yi gereksiz zannedip yazıdan düşürmüşlerdir. Böylece mana tam tersine dönmüştür. Elimizdeki deliller bu ihtimalin doğruluk payını güçlendirmektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi’nde ki Fıkhü’l-ekber nüshasında söz konusu ibarenin; “*Resulullah’ın Ebeveyn’i küfür üzere ölmemiştir.*” şeklinde olduğunu tesbit edilmiştir.¹⁶⁸ Aşağıda bu nüshanın el yazma görüntüsü verilmiştir.

“Küfür üzere öldüler.” şeklindeki ibarenin tahlili hakkında ihtimalleri sıralayan Kevseri ya böyle bir ibarenin metinde olmadığını veya fitrat kelimesi kufi hattıyla yazılınca kufi hattaki karakter benzerliğinden küfür okunduğunu ya da küfür üzere öldülerden maksat küfür zamanında öldüler, demektir; diyerek konuya açıklık getirmeye çalışmıştır.¹⁶⁹

Ebeveyn’in ehl-i necat olmadığını düşünen Molla Ali el-Kârî herhalde Fıkhü’l-Ekber’in hatalı bir nüshası üzerinden meseleyi temellendirmiştir. O, bu görüşünü

¹⁶⁸ Ebû Hanife, el-Fıkhü’l-Ekber, Süleymaniye Kütp., Esad Efendi, 1414, vr. 72a.

¹⁶⁹ Abdulhad Nurî, *Te’dibu’l-Mutemerridin*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 5293, v.r. 302b

konu ile alakalı Suyûtî'ye karşı kaleme aldığı reddiye mahiyetindeki mezkûr risalesinde de savunmuştur. Müellifin söz konusu risalesine gerek muasır gerekse de sonraki dönemlerde yaşayan çok sayıda âlim reddiye yazmıştır.

Ali el-Karî risalesinin ilk sahifesinde meselenin yerinin tayini ile alakalı “*liennehu min babi'l-i'tikadiyyât*”¹⁷⁰ ifadesini kullanır. O, bu ifade ile sanki her müslümanın Ebeveyn'in küfrüne inanmalarının vacip olduğunu iddia eder. Bizce kelâmî bir mesele olan bu konunun akaid meselesi görülmesi konunun abartıldığını göstermektedir. Hâlbuki itikatla alakalı meselelerin hükümleri ancak kat'î delillerle sabit olur. Fetret döneminde yaşayanların cehenneme gireceklerine dair kati bir delil yoktur.

Ali el-Karî risalesindeki görüşünü temellendirirken takip ettiği usûlünü arz ederken de şöyle demektedir: “Kişinin cennet ya da cehennem ehli olduğuna ancak Kur'anî bir nass, mütevatir hadis ya da bir kişinin imanlı veya kâfir olarak öldüğüne dair yapılan icmâ ile hükmedilir.” Ne varki müellif risalesinde bu usule riayet etmez. Zannî deliller ve zayıf ya da mensuh hadisler üzerine Ebeveyn'in küfür üzere öldükleri hükmünü bina eder.

Çalışmamızın merkezinde olan Saçaklızâde Muhammed el-Maraşî Ebeveyn ile alâkalı kaleme aldığı risalesinde Ali el-Karî'nin Ebû Hanife'nin “el-Fıkhü'l-Ekber”indeki Ebeveyn bahsini doğru anlayamadığını belirtmektedir. İmam-ı A'zam'ın söz konusu ifadeyle mecâzi anlamda bir küfrü kastettiğini, bunun da Ebeveyn'in imanına zarar vermeyeceğini söyler. Maraşî bu konuda Suyûtî'nin haklı olduğunu, Ali el-Kârî'nin “soğuğun etkisinden dolayı aklının karıştığını” bu yüzden de yanıldığını ifade eder.¹⁷¹

Nitekim, ibarenin İmam-ı A'zam'a ait olduğu kabul edilecek olursa yine ileride izahı geleceği üzere Saçaklızâde 'nin dediği gibi bu durumda ondan küfr-i hakiki değil, küfr-i mecazî anlaşılır. Zira küfr-i hakikin varlığına ancak kesin delillerle hükmedilir. Allah Resül'ünün Ebeveyn'inin küfrü ile ilgili yakîn ifade eden bir nass

¹⁷⁰ el-Kârî, a.g.e., vr. 81a.

¹⁷¹ Saçaklızâde Muhammed el-Maraşî, Risaletü's-Surur ve'l-Ferah, Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde, 726/2, vr. 13a-b.

yoktur.¹⁷² Ebeveyn-i resul aleyhine olan mezkûr rivayetler ise “haber-i vahid” olduklarından akidevî bir konuda kanıt olarak kullanılamazlar.

Âmine ve Abdullah tebliğ mazhar olmamalarına rağmen fitrî ve atalarından gelen bilgi, birikim veya aklîselimle kötülükten uzak insanlar olduklarını siyer kitaplarından öğreniyoruz. Ebeveyn’in iffet, edeb ve fitrî tevhid sahibi olduklarına, hanif kaldıklarına yine Ebeveyn’e nisbet edilen bazı şiirlerle delil getirilmiştir.

Amine’nin Ebva’da sekeratül mevt öncesi irad ettiği şiirinin, oğlunun peygamber olacağını hissettiğine işaret etmektedir. Rivayete göre: “Amine’ne Medine dönüşü yakalandığı ve neticede vefat ettiği hastalığında henüz Hz.Muhammed beş yaşındaydı. Âmine başucunda duran yavrusunun yüzüne baktı ve şu şiiri söyledi:

بارك فيك الله من غلام * يا ابن الذي من حومة الحمام
 نجا بعون الملك المنعم * فودي غداة الضرب بالسهام
 بمائة من إبل سوام * إن صح ما أبصرت في المنام
 فأنت مبعوث إلى الأنام * من عند ذي الجلال والإكرام
 تبعث في الحل وفي الإحرام * تبعث بالتحقيق والإسلام
 دين أبيك البرّ إبراهيم * فالله أنهاك عن الأصنام

ثم قالت : كل حي ميت وكل جديد بال وكل كبير يفنى وأنا ميتة وذكرى باق وقد تركت خيرا وولدت طهرا

ثم ماتت.¹⁷³

Şiirin tercümesi şöyledir: Ey başının vurulacağı sabah, Allah’ın yardımıyla ölümün şiddetinden yüz deve karşılığında kurtulan zâtın oğlu! Allah seni mübarek eylesin. Rüyada gördüğüm doğru çıkarsa eğer, Sen yücelik ve ululuk sahibi Allah tarafından, bütün varlığa gönderileceksin. Harem ve Hill bölgelerinde, İslâm’ı tebliğ

¹⁷² Muhammed b. Bahûddin, el-Kavlu’l-Fasl, Beyrut, 1998, s. 423.

¹⁷³ Ebu Nuaym Zuhri’den zayıf bir senetle *Delâilu’n-Nübüvve*’sinde hadisi tahrir etti. Bkz. Suyuti, el-Hâvî li’l-Fetâvâ, Darul-Kutubul İlmiyye, 1421 Beyrut, I.Baskı, c.2, s.211.

etmek, hakkı gerçekleştirmek ve baban İbrahim'in dini üzerine gönderileceksin. Allah seni putlardan da sakındırdı. Sonra şöyle devam etti: Her canlı ölür. Her yeni eskir. Her yaşlanan, yok olur. Ben de öleceğim. Fakat hatıram bâki kalacak. Çünkü geride hayır bıraktım; Temiz bir oğul dünyaya getirdim.

Şiirde Amine'nin; Hz. İbrahim'in dininden, Allah tarafından oğlunun peygamber olarak gönderileceğinden ve putlara tapmaktan alıkondüğundan bahsetmesi, tevhid akidesine sahip, hanif bir mümine olduğunu göstermektedir.

Yine tarih ve siyer kitaplarının verilerine göre Resûl-i Ekrem (s.a.v.) in babası Abdullah b. Abdilmuttalib (ö. 570 m.) fitratı temiz, dürüst, çok terbiyeli ve karakter sahibi bir insandı. Onsekiz yaşlarındayken Varaka bin Nevfel'in kız kardeşi Kutîle binti Nevfel, Kâbenin yanında Abdullah'a beraberlik teklif etmiş, isteğini yerine getirirse kendisine yüz tane deve vereceğini söylemişti.¹⁷⁴ O, asâletine uygun yolu seçmiş, ne servetin ne de şehvetin tesirine kendisini kaptırmış ve bahsi geçen kadına, hak ettiği cevabı edeb ve edebiyat çerçevesi içinde vermişti:

أما الحرام فالممات دونه * والحل لا حلّ فأستبينه

فكيف بالأمر الذي تبغينه * يحمي الكريم عرضه ودينه¹⁷⁵

Bu beyitlerin nazmen tercümesi:

Haram (olan zinâ suçu) / Ölüm ondan hafif acı;

Helâl (nikah) daha tatlı / Onu ara, ol kıymetli;

Şerefli korur kendini / Hem ırzını, hem dinini;

Senin istediğin (kötü) işi / Nasıl yapar kerim kişi?

¹⁷⁴ Bekir Topaloğlu, “Abdullah”, DİA, I, İstanbul 1988.

¹⁷⁵ Ali b. İbrahim Halebi (ö.1044 h.), *İnsân-ül-uyûn fi sîret-il-Emîn-il-Me'mûn*, II.Baskı, Darul Kutub-ul İlmîyye, Beyrut 1427 c. 1, s.3, “Siyer-i Halebî” diye bilinen bu eser; Şemseddîn Muhammed Sami'nin “Siyer-i Şâmî” adındaki kitabı esas alınarak ve ba'zı ilâveler yapılarak üç cild hâlinde basılmıştır. Ayrıca bkz. İbn-i Esir, el-Kamil fi't-Tarih, c.2, s.8

Kavurucu Mekke sıcaklarının altında ve delikanlılık çağında bulunan Abdullah, Allah korkusu ve fitrî hayâsıyla, her ferdin kolaylıkla gösteremeyeceği bir mertliği göstermiş, yüz deveyi de elinin tersi ile reddetmişti. Onun terennüm ettiği bu beyitlerin değeri, sadece edebî yönde kalmamakta; zinanın haram olduğuna dair inancını, meşrû bir nikâh akdi ile evlenmenin daha doğru bir hareket olduğunu karşısında ki kadına telkin etmekte ve zina suçunun ölümden daha acı ve feci bir durum olduğunu dile getirmektedir. Bu ifadeler akl-i selim süzgeçinden geçirilecek olur ise Peygamberimizin babası Abdullah'ın temiz bir yaratılışa ve hanif bir imana sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber soyunun asaletini vurgularken şöyle buyurdular: "Allah, ismâîl evlatları arasından Kinâne'yi seçti. Kinâne (evlatları arasın)den Kureyş'i seçti. Kureyş (kabilesin)den Haşim oğullarını seçti. Haşim oğullarından da beni seçti."¹⁷⁶

Tirmizî'de geçen rivayette ise: "O halde ben, aile ve şahıs itibariyle sizin en hayırlınızım" buyurulmaktadır.¹⁷⁷ Ebeveyn'in necatını savunan alimler bu ve buna benzer rivayetlerin, Allah Resûlü'nün atalarının ve dolayısıyla Ebeveyn'inin de salih insanlar olduğuna işaret ettiğini vurgulamışlardır.

Allah Resûlü, atası İbrahim *aleyhisselam*'ın duası,¹⁷⁸ kardeşi İsa *aleyhisselam*'ın müjdesi¹⁷⁹ ve annesi Âmine'nin rüyasıdır. Hz. Âmine, hamileliği sırasında bir rüya görmüş; rüyasında kendisinden bir nur çıktığını, bu nurun aydınlığıyla Şam ve Busrâ saraylarını seyrettiğini, bir oğlunun olacağı müjdesiyle adını Muhammed ya da Ahmed koymasının tavsiye edildiğini söylemiştir.¹⁸⁰ Her ne kadar bazı rivayetler zayıf olsa da bunların toplamı Ebeveyn'in hidayette olduğu kanaatini ağır bastırmaktadır. Bu rivayetlerin delaletiyle daha dünyaya gelmeden Peygamberinin geleceğini annesine ilham eden Yüce Allah'ın onu, kıymetli yavrusu Hz. Rasûl'ün bereketinden mahrum etmeyeceğini düşünüyoruz.

¹⁷⁶ Müslim, Fezâil 1 (2276)'de rivayet edilmiştir. Tirmizî de, Menâkib'da (3609)'da rivayet etmiştir. Tirmizî, bu hadis hakkında, 'Hasen-Sahîh' demiştir Hadisin tamamı için bkz.; İbn Esîr, el-Câmiul-Usûl, 8/535

¹⁷⁷ Tirmizî, Menâkib (3610). Muhammed Ali Sâbûnî, Peygamberler Tarihi, Ahsen Yayınları, s.498

¹⁷⁸ Bakara sûresi, 129.

¹⁷⁹ Saff sûresi, 6.

¹⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 127-128; İbn Sa'd, a.g.e. I, 102.

Abdülahad Nûrî gibi Allah Resulü'nün Anne-babasını ahirette kurtulacak kimselerden gören ve böyle inanmanın ahlaki, psikolojik ve toplumsal faydalarından bahseden âlimler bu konuyu pratik faydaları yönünden de değerlendirmişlerdir. Bu meyanda Müslümanların gönüllerini rahatlatma, art niyetli kimselerin itirazlarını reddetme, Hz. Peygamber'in sevineceği şeye inanıp O'nun şefaatinin umma, bu konuyu hasais-i nebiden görerek O'nun ve atalarının asaletini izhar etme ve din ile ilgili konularda en güzel olanı tercih ihtiyatla amel etme gibi daha nice faydalar gözükmektedir.¹⁸¹

Neticede müşrik olduklarına dair kat'i nass olmayan Ebeveyn'in mümin olduklarına hükmetmek en güvenilir yol gözükmektedir.

2.1.2. Ebeveyn-i Rasül'ün Ehl-i Necat Olmadığını ileri sürenler

Cahiliye döneminde Hz. Muhammed'in (sav) bi'setinden önce ölenlerin ehli fetret olmadığını düşünen bazı ilim adamları Ebeveyn-i Resül'ü de bu kategoride değerlendirmiştir. Zahiren onların cehennemde olduğunu hissettiren bazı rivayetleri de kendilerine delil alarak meseleye yaklaşmışlardır. Bu doğrultuda fikir beyan eden âlimlerden bazıları şunlardır: Beyhaki (ö. 458/1066), Kâdı İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149),¹⁸² Nevevî (ö. 676/1277), İbn-i Teymiye (ö.728/1328),¹⁸³ İbn-i Kesir (ö. 774/1373), İbnu'l Kayyim (ö. 751/1350) ve bu konuda özel bir eser kaleme alan Ali el-Kârî (ö.1014/1605) ile İbrahim Halebî (ö. 956/1549).

Babası değil de sadece Resülullah'ın annesi hakkında olumsuz yargı bildiren Sıddık Hasan Han (ö. 1307/1890) bu konunun sukut edilmesi gereken bir konu olduğuna dikkat çekmiştir. Bir kısım İslam âlimine göre Hz.Peygamberin anne-babası cahiliye döneminde yaşamış ve cahiliye inancı üzere yani küfür üzere ölmüşlerdir. Ebeveyn konusunda olumsuz düşünen bu âlimlerin meseleyi temellendirmelerinde fetret kavramına bakışları yatmaktadır. Onlara göre; kendilerine bir uyarıcı veya peygamber gelmeden bir kavmi Yüce Allah'ın helak etmiyeceğine dair ayetin yorumu hakkında; cahiliyye arapları Hz. İbrahim'in ve daha

¹⁸¹ Akçay, age., s.93

¹⁸² Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ, İkmalu'l-Mu'lim, 3/452

¹⁸³ İbn-i Teymiye, el-Minhac, 3/79

başka peygamberlerin haberleri ve mesajları onlara ulaştığı için uyarılmamış sayılmazlar. Çünkü onlar İbrahim as dininden tavaf, kurban gibi ibadetleri biliyor ve yapıyorlardı. Bu bakımdan ebevyn-i Resül'ü de bu hükme dâhil etmektedirler. Ebeveyn'in hakkında mevzu bahis edilen ihya rivayetlerinin bir kısmı uydurma ve yalandır. Diğer bir kısmı da son derece zayıf olduklarından, delil olma niteliğinden uzaktır.

Yukarıda da belirtildiği gibi İbrahim Halebî, bu mevzuda *Risâletün fi hakkı ebeveyi'r-resül* ismiyle müstakil bir risale yazarak Hz. Peygamberin Ebeveyn'inin cehennemlik olduğunu iddea ve ispat etmeye çalışmış. Yine Ali el-Kari de; bu mevzuda hazırladığı özel risalesinde Ebeveyn'in ehl-i necat olmayacağı görüşünü savunmuştur.

Ebeveyn'in küfür ve şirk üzere öldüğünü deliller muvacehesinde isbat etmeye çalışan muasır âlimlerden birisi de Abdullah Şümrandır. Bu konuya tahsis ettiği "*Der'ül-Hüzün*" isimli hacimli eserinde özellikle Suyutî'yi eleştirerek, reddiyeler hazırlamış ve meseleyi zahiri bir bakış açısıyla tahlil etmiştir. Takriben beşyüz sayfalık eserinin başında; nasıl ki müslüman bir kimseye kâfir demek caiz olmadığı gibi müşrik bir kişiye de müslüman demek caiz değildir, diyerek, görünen sahih rivayetlerin kendisini böyle düşünmeye sevk ettiğini arz etmektedir. Sadece ebevyn-i Resül'ün değil, Hz. İbrahim'in babasının, Hz. Nuh'un oğlunun, Nuh ve Lut'un (aleyhimesselam) eşlerinin ve Hz. Peygamber'e ve İslam'a çok hizmeti geçmiş olan Ebu Talib'in küfür üzere öldüklerini vurgulamıştır. Onların kâfir olarak ölmesinin Peygamberlere ne zararı olacağını, bilakis mümin kimsenin itikad ile ilgili bu gibi ciddi meselelerde sahih olarak gelen rivayetlere sarılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸⁴

Başta Ali el-Kari olmak üzere Ebeveyn'in ehl-i necât olmadığını ileri sürenlerin delillerinden bir diğeri de; Ebû Hanife (rahimehullah)'nin (v.150/767) "el-Fıkhu'l-Ekber" adlı akaid risalesinin bazı nüshalarında Ebeveyn hakkında "Resulullah'ın anne-babası küfür üzere ölmüştür." ifadesinin yer almasıdır. Yukarıda

¹⁸⁴ Abdullah Şümran *Der'ül-Hüzün (el-Kavlu'l-Mustafâ fi Valideyi'l-Mustafâ)*, s.6, Medârü'l-Vatan lin-neşr, 2014/1435, I.baskı, Riyad.

ayrıntılı bir şekilde incelediğimiz bu mesele, iki taraf içinde tartışma konusu olmuştur.

Bu meyanda varid olan bazı sahih hadisleri kendilerine referans alan bu gruptaki alimler bu rivayetlerin zahirinden yola çıkarak Ebeveyn'in ehl-i fetret olmadıklarına hükmetmişlerdir. Bu rivayetlerden biri İmam Muslim sahihinde zikrolduğuna göre: "Bir adam Rasûlullah'a: Babam nerededir? dedi. Rasûlullah: "Ateştedir", buyurdu. Adam dönüp giderken: ikimizin de babası ateştedir, diye ekledi"¹⁸⁵ Yine Sahîh-i Muslim'de Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu belirtilmektedir: "Annemin kabrini ziyaret etmek için Rabbimden izin istedim. Bana izin verdi. Bağışlanmasını dilemek için izin istedim, izin vermedi. Kabirleri ziyaret ediniz, âhireti hatırlatır"¹⁸⁶ Görüldüğü üzere özellikle ehl-i hadisin içerisinde olduğu bir kısım ulema bu nassların salt zahirlerinden yola çıkarak bu hükme vardıkları ve fetret kavramını dar bir çerçevede gördükleri anlaşılmaktadır.

Necat-ı ebeveyni savunan âlimlerin argümanlarını değerlendirip, tenkid eden bu gruptaki âlimler, özellikle ihya hadisinin mevzu olduğunu savunmuşlardır. Ebû'l-Hattâb b. Dîhye (ö. 633/1235) 'nin İhya Hadis'ini şöyle değerlendirmektedir: "Resûlün anne ve babasının diriltip îmân etmesiyle ilgili rivayet uydurmadır. Kur'ân-ı Kerim'e de terstir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Kâfir olarak ölenler için (kabûl edilecek) tevbe yoktur." Yine Allah Teâlâ buyuruyor: "Kim kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyâda da âhirette de geçersiz sayılmıştır." Yâni kim kâfir olarak ölürse, dünyâda yaptıklarına ona fayda vermez; aksine dünyâ gözüyle îmân etmek gerekir. Öldükten sonra dünyâyâ iâde edilmek de neymiş?!"

Bu ihya rivayeti hakkında olumsuz kanaat bildiren âlimlerden birisi de İbn-i Teymiyedir. *Mecmuu'l Fetava*'sında konuyu şöyle değerlendirir: Âlimlerin uydurma olduğunu tesbit ettiği bu rivayeti hiçbir hadîsçi nakletmemiş ve bunun bir yalan olduğunda ittifak etmişlerdir. Evet böyle bir haber Ebû Bekr el-Hatîb el-Bağdadî'nin (ö.463/1071) "*es-Sâbık ve'l Lâhık*" adlı kitabında geçmektedir. Yine bunu Ebû'l-Kâsım es-Suheylî (ö.581/1185) "*Şerhu's-Sîre*" de meçhul râvilerin bulunduğu bir

¹⁸⁵ Muslim, İmân, 347

¹⁸⁶ Muslim, Cenâiz, 105, 106, 108; Ebû Dâvud, Cenâiz, 77; Edeb, 128; Nesâî, Cenâiz, 101; İbn Mâce, Cenâiz, 48, İbn Hanbel, 2/441, 5/356.

senedle zikretmiş ve Kurtubî (ö.671/1273) "*et-Tezkira*" da belirtmiş ise de âlimlerin belirttikleri gibi, bunun düzmece bir yalan olduğu ittifakla sabittir.¹⁸⁷

Nitekim İbn-i Teymiye, bu rivayete ne Sahihlerden ne Sunenlerden ve ne de Musnedlerden muteber hiçbir hadîs kitabında raslayabiliyoruz. Meğazî ve tefsir sahiplerinin kitaplarında bile, içlerinde sahîh ve zayıf rivayetler bulunmasına rağmen böyle bir şey zikredilmemiştir, diyerek hadisin öncelikle seneden problemlî yapısından dolayı kayda değer olamayacağını vurgulamıştır.

Yine İbn-i Teymiye bu haberin zayıflığını, garib ve meşhur olmamasıyla da delillendirerek; böyle bir şey meydana gelseydi nakletmek için insanlar birbiriyle yarışır. Zira bu, iki yönden, yâni hem ölümlerin diriltilmesi ve hem de ölümden sonra imân etme yönünden fevkalâde bir olaydır. Onun için böyle bir şeyi nakletmek başka şeyleri nakletmekten evlâ olurdu, demiştir. Ayrıca İbn Şahin'i de doğru ve yanlış her şeyi rivayet etmeyle eleştiren İbn-i Teymiye bu rivayeti "*es-Sâbık ve'l-Lâhık*" kitabında Hatîb el-Bağdadî'nin zikretmekteki hedef, rivayet edilen şeyler ister doğru ister yalan olsun, önce ve sonra gelip bir tek kişiden rivayet eden muhaddisleri göstermek olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Suheyli de bunu, içinde meçhul kişilerin bulunduğu bir senedle rivayet etmiştir.

Sonra böyle bir şey Kur'ân, Sunnet ve ümmetin de icmâna aykırıdır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Allah kötülüğü bilmeyerek yapıp da hemen tevbe edenlerin tevbesini kabul etmeyi üzerine almıştır. Allah işte onların tevbesini kabul eder, Allah bilendir, Hâkim olandır. Kötülükleri işleyip dururken, ölüm kendisine geldiği zaman 'şimdi tevbe ettim' diyenler ile kâfir olarak ölenlerin tevbesi makbul değildir. İşte onlara elem verici azâb hazırlamışsınız" Yüce Allah, kâfir olarak ölenlerin tevbesinin söz konusu olmadığını açıklamıştır. Yine: "Ama şiddetli azabımızı görüp de öyle inanmaları kendilerine fayda verecek değildi. Bu, Allah'ın kulları hakkında, öteden beri yürürlükte olan yasıdır. İşte inkârcılar o zaman hüsranda kaldılar" buyurarak azabı gördükten sonra inanmanın hiçbir yararı olmadığını ilâhî bir yasa olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı ölümden sonra iman nasıl yarar sağlasın?!

¹⁸⁷ İbn-i Teymiye, Mecmuu'l-Fetâvâ, 4/ 324.

İhya rivayetini değerlendirirken İbn-i Teymiye bu meseleyi dört yönden batıl görerek şöyle sözlerine devam etmektedir;

1- Olmuş ve olacaklarla ilgili haberlerde nesh olmaz. Ebû Leheb hakkında, "Aevli ateşe yaslanacaktır" ve Velîd İbn Muğîre hakkında: "Onu sarp bir yokuşa süreceğim " buyurulması gibi, "İkimizin de babası ateştedir", "İkimizin de annesi ateştedir" haberlerinde de durum aynıdır. Böyle haberlerde hüküm değişmez. Bunlar, büyük günah işlemiş olanların girdikten sonra çıkacakları bir ateşten haber vermek değildir. Çünkü böyle olsaydı onların bağışlanmasını dilemek caiz olurdu. Allah katında makbul imânları mevcut olsaydı, yâni Allah'a inanmış olsalardı; Allah, peygamberini istiğfardan alıkoymazdı. Şüphe yok ki ameller ölüm anındaki duruma göredir. Mü'min olarak ölenleri Allah bağışlar ve onlar için istiğfar etmek yasak değildir.¹⁸⁸

2 - Rasûlullah, bu rivayete göre Mekke'nin fethedildiği yılda annesinin kabrini ziyaret etmiştir. Çünkü kabir yol üzerindeki Hacun mevkiindeydi.¹⁸⁹ Babası ise Şam'da gömülü olduğu halde nasıl ziyaret edecek ve Onun için nasıl "diriltiştir" denebilecektir.¹⁹⁰

3 - Yarar sağlayan bir imânları olsaydı, amcaları Hamza ve Abbâs'tan daha çok meşhur olurlardı. Bu ise, câhillerin, Râfîzîlerin ve onlara uyanların Ebû Tâlib'in mü'min olduğunu söylediği ve "es-Sîrah" isimli eserde "ölürken sessizce söyledi" mânâsını içeren zayıf bir rivayetle delil getirdikleri şeyden çok daha uzak bir ihtimaldir. Böyle bir şey bâtıldır ve hem sahih, hem zayıf bütün hadîslere de aykırıdır. Öleceği zaman Ebû Tâlib'in söylediği son şey, Abdulmuttalib'in dini üzerine olduğudur. Hz. Abbâs da onun ölümünde hazır bulunmamıştır

Hiz. Abbâs Hiz. Peygamber'e Ebû Tâlib imân etseydi; "Dalaletteki amcan sana destek olup arka çıkıyordu, ona bir yararın olur mu?" diye demezdi. Rasûlullah bu

¹⁸⁸ İbn-u Teymiye, Mecmu'ul fetâva c.4, s.325

¹⁸⁹ Hacun: Kabe'nin 2 km kuzeyinde, şimdi "Cennetü'l-Ma'la" diye bilinen şehir mezarlığıdır. Ancak Âmine Hacun'da değil, Ebvâ'da medfundur.

¹⁹⁰ Siyer ve Megazi kitaplarının verdiği bilgiye göre Abdullah'ın kabri Medine'dedir. Osmanlılar zamanında Abdullah'ın kabri Medine'de önceden Dar-ün Nâbigat-ul Câ'di' denilen daha sonra "Tuval Sokağı" diye bilinen yere defnolunmuştu. Bugün mevcut değildir. Suud tarafından belirsiz hale getirilmiştir. Bkz. İbn Sa'd, Tabakâtul Kübra, I, s.99; İbn Esîr, el-Kamil, II, s.10

soruya karşılık şöyle cevap vermiştir: "Hakkında şefaetim kabul edildi de ince bir ateş tabakası içinde oldu. Ayağında ateşten iki ayakkabı var, onlar yüzünden beyni kaynıyor. Ben olmasaydım, ateşin en alt tabakasında olurdu."¹⁹¹

Yine Hz. Peygamber, Ebû Tâlib ile anne ve babasını mü'minler zümresinden saydığına dair elimizde hiçbir delil yoktur. Örneğin Hamza, Abbâs, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin gibi kendisine iman edenler arasında zikretmemesi, bu ihya rivayetinin apaçık bir yalan olduğunu göstermektedir Böyle bir şey sahih olsaydı, Ebû Tâlib, Hamza ve Abbâs'tan meşhur olmağa daha lâyük olurdu.

4 - Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "İbrahim ve beraberinde olanlarda sizler için güzel bir örnek vardır. Onlar kavimlerine şöyle demişlerdi: Biz, sizden ve sizin Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız. Sizi reddettik. Bizimle sizin aranızda, bir olan Allah'a iman edinceye kadar ebedi bir düşmanlık ve kin başlamıştır." Yalnız, İbrahim'in "And olsun ki senin için mağfiret dileyeceğim, fakat sana Allah'tan gelecek herhangi bir şeyi savmaya gücüm yetmez" sözü bu örneğin dışındadır" Yine: "İbrahim'in babası için mağfiret dilemesi, sadece ona verdiği bir sözden ötürü idi. Allah'ın düşmanı olduğunu anlayınca ondan uzaklaştı..." buyurmaktadır. Allahu Teâlâ, Hz. İbrahim ve onunla beraber bulunan mü'minlerin örnek alınmasını emretmiştir, ancak Hz. İbrâhim'in babası için mağfiret dilemesini istisna etmiştir. Allah'ın düşmanı olduğunu anlayınca ondan uzaklaştığını bildirmiştir.¹⁹²

Bu grupta bulunan âlimlerin düşüncelerini ve delillerini genel olarak yansıtan İbn-i Teymiye'nin bakışının özetlediğini düşünüyoruz. Bir önceki bölümde ebeveyn konusunda olumsuz bakışa mesned gösterilen nasların tahlilini verdiğimiz için bu bölümü uzatmamaya gayret ettik. Netice olarak Ebeveyn'in ehl-i necat olmadığını savunan alimler meseleyi sadece zahiren ve rivayet yönünden değerlendirdiğini görüyoruz.

¹⁹¹ Tirmizî, Cehennem, 12

¹⁹² İbn-u Teymiye, Mecmu'ul fetâva 4. Cilt, s.325-327

2.1.3. Tarafsız Kalıp, Tevakkuf Edenler

Bir kısım İslam âlimine göre Ebeveyn'in dinî durumu hakkında kâfir veya mü'min oldukları şeklinde kesin hüküm vermekten kaçınmak ve meseleyi Allah Teâlâ'ya havale etmek gerekir. Bununla birlikte onlar hakkında ahlak ölçülerini aşarak sû-i edepte bulunulmamalıdır. Mümkün mertebe bu konuyu avamın gündemine taşımamalı onları böyle konulardan uzak tutmalıdır. İlmi meclislerde tartışılmış olan zamanla hakkında kitaplar yazılarak avamın da gündemine giren ebeveyn meselesini Allah'a havale etmenin en ihtiyatlı yol olduğu aşikârdır. Tevakkufu savunan âlimler bu meseleyi akaid değilde kelâmî bir konu olarak görmüşler ve delile dayanan farklı mütalaaları tekfir ve tatlil sebebi saymamışlardır.

Ebeveyn-i Resül meselesinin hassasiyeti cihetiyle orta yolu gözeterek kanaat belirtmeyip hükmü Allah'a havale etmek manasında tevakkuf mesleğini seçen âlimlerden ulaşabildiğimiz isimler şunlardır: Tacuttin el-Fakihâni (ö.731/1331), Muhaddis Şerefü'l Hak el-Azim Âbâdi (d.1857-ö.1911), Şems-ül-eimme Hulvânî (ö.456/1064), İbn-i Hacer (ö.974/1567), Kastallânî (ö.923/1517), Yusuf el-Karadavî¹⁹³ gibi âlimlerdir.

Nitekim Tacuttin el-Fakihâni (ö.731/1331) , *El-Fecrul Munir fis-salâti ael Beşîr-in-Nezir* isimli eserinde; Abdullah ve Âmine'nin dini durumunu en iyi Mevla bilir, diyerek sukut etmenin en selametli yol olduğunu bildirmiştir. Muhaddis Azim Âbâdi (d.1857-ö.1911) ise bu babda en eslem yol tevakkuftur, der. Onları bu meselede tevakkufa sevk eden iki sebep olabilir. Birincisi hakkında konuşulan kişiler Hz. Peygamberin ebeveyni olması ve onların aleyhinde konuşmanın kendisini incitebileceği, ikincisi ise deliler arasında teâruz gözükmektedir.

Necat-ı ebeveyni savunan âlimlerin bir kısmı aynı zamanda, netice-i kelim sadedinde hükmü Allah'a havale edip, müsbet mürcî bir tavır sergileyerek tevakkuf eden âlimlerden sayılabilir. Bu ulemâya göre bu bâbda sükût ve tevakkuf ihtiyâr edilmelidir. Nitekim Hülvânî'nin (ö.456/1064) *Mevâkib* isimli eserinde de belirttiği gibi Resûlullah'ın (sav) Ebeveyn'in in küfürlerine hükmetmek akıldan sudûr eden

¹⁹³ Yusuf el-Karadavî, *Keyfe Neteâmelü meâ's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Daru's-Şurug, II.Baskı Kahire, 2002, s.117

ağır bir zelledir. Böyle bir hükmün ağızdan kaçırılması, küfre kadar varabilir. Çünkü böyle bir söz sarfetmek, Resûl-i Ekrem'e ezâ vermektir.

Abdülvehhab Şa'rânî, (ö.973/1565) "Ebeveyn'in ahiretteki dini durumlarını araştırmakla meşgul olmaktan el çekmenin vacip olduğu düşüncesine gelince Suyutî bu konuda altı risale telif etmiştir. Ben bunların tamamını bizzat okudum. Meselenin Hz. Peygamber'e karşı edebi gözetmenin gerekliliğine dayanması ve Hz. Nebi'ye sıkıntı ve eziyet verenin "Allah ve Resûlüne eziyet edenleri Allah dünya da ve ahirette lanetlemiştir..."¹⁹⁴ anlamındaki ayetin delaletiyle Allah'a eziyet vermiş olacağını gördüm."¹⁹⁵ diyerek bu konuda müsbet veya menfi bir hüküm vermekten kaçındığını ve konunun iman boyutundan ziyade ahlaki bir yönünün olduğunu açıklamıştır. İbn-i Hacer el-Heytemi (974/1567) de tevakkuf edenlerin HZ. Peygamber'i (sav) incitecek bir kelam etmekten şiddetle sakınmaları gerektiğini belirtmiştir. Çünkü böyle bir şey, Hz. Nebi'nin (sav) 'Ölmüşlere hakaret ederek dirilere eziyet etmeyiniz' hadisini göz önünde bulundurarak Hz. Peygamber'e eziyet verilebilir.

Taberânî'nin rivâyetine göre: Ebû Cehl'in oğlu, İkrime (ra) bir kere Hz. Nebî'ye (sav) gelip babası hakkında ileri geri konuşulmasından şikâyet ettiğinde Resûl-i Ekrem, "Ölülere söverek dirilere ezâ vermeyiniz."¹⁹⁶ buyurmuşlardır. İkrime'nin babası hakkında "Cehennemliktir." denilmesinden rahatsız olmasından meselenin dillendirilmesi nehyolunursa, Resûl-i Ekrem'in yüce hatırlarına riâyet etmek daha evlâdır ve vâcibdir.

Kâtip Çelebi (ö.1070/1659) ebeveyn hakkında tartışmaları hoş görmeyenleri şu sözleriyle eleştirmiştir: Evvelâ boş kafalı ve ilimden nasipsiz kimseler, bu çeşit tartışmalar 'hâşâ, Hz. Peygamber'in şân-ı şerefinde kusur ve ayıp iktiza ve icap eder zannı ile mutlak olarak caiz değildir.' Diyerek ehliyetsizler hakkında varid olan yasakları ehil olanların önüne sürdüler. Bu mugalata ile tartışma kapısını kapamak

¹⁹⁴ Ahzap,33/57

¹⁹⁵ Şa'rânî, age., I, s.57.

¹⁹⁶ Buhari, Cenâiz, 96

istediler... Cenâb-ı Bârî hazretlerinin zat, sıfat ve fiillerinde bile korkulu tartışmalar vardır ki bu nevi bahisler erbabının yanında küçük kalır, yok olur gider...”¹⁹⁷

4-Ebeyn-i Resul’e Yönelik Hakaret ve Eziyet Etmenin Dinî Hükümü

Hz. Peygamber’in anne-babasının necatını savunan âlimler, Ebeveyn’in dini durumları hakkında olumsuz kanaat beslemenin dinî hükümü üzerinde de durmuşlardır. Bu hassas meseleyi Hz. Nebi’nin şahsının her türlü ayıp ve kusurdan bir tür tezkiye edilmesi mesabesinde görmüşlerdir. Onlar bu noktada konuya özellikle bir Müslümanın Resûlullah’a (sav) olan inanç, sevgi ve saygısına bir zaaf oluşabileceği endişesi gibi psiko-sosyal ve diğer yönden Resûl-ü Ekrem’i incitme ve eziyet etme gibi ahlâkî-îmanî açıdan yaklaşarak ebeveyn aleyhinde bulunmanın dinî-fikhî boyutunun hükümü üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bundan dolayı onlar, ebeveyn aleyhinde konuşma veya hüküm vermenin caiz olmadığını, hatta olumsuz sözler serdetmenin kişiyi küfre düşürebileceğini söylemişler ve bu kanaatlerini bazı ayet, hadis ve rivayetlerle delillendirmeye çalışmışlardır.¹⁹⁸

Ömer b. Abdülaziz (ö.101/719), Ebu Bekir İbnü’l-Arabî (ö.543/1148), Süheyli (ö.581/1185), İbnü’l-Cezerî (ö.833/1429, Suyutî (ö.911/1505), Şa’ranî (ö.973/1565), Şeyhülislam Kemal Paşazâde (ö.940/1534), Murteza ez-Zebidi (ö.1205/1790) gibi âlimler bu görüştedir.

Ebeveyn’in aleyhinde konuşmanın caiz olmadığını savunan âlimler, bu kanaatlerini Allah Teâlâ’nın “Allah ve Resûlüne eziyet edenleri Allah dünya da ve ahirette lanetlemiştir.” Anlamındaki ayeti, Hz. Peygamber’in “Ölümlere hakaret ederek yaşayanlara eziyet etmeyiniz.” şeklindeki sözüyle delillendirmişlerdir. Yine bu meyanda getirilen rivayetlerden bazıları şunlardır: Ebu Hüreyre’den rivayetle: Bir kere de Ebû Leheb’in kızı Dürre diye meşhur Sübey’a (r.anha) Resûl-i Ekrem’e gelmiş ve “Yâ Resûlallah! Halk beni ‘Ey cehennem odununun kızı!’ diye çağırıyor.” şeklinde şikâyet etmişti. Bunun üzerine Resûlullah (sav) hiddetlenerek kalkıp: “Bazı kimselerin benim nesebimle uğraşmaya ne hakkı vardır?” buyurmuş ve “Kim ki

¹⁹⁷ Kâtip Çelebi, Mizanu’l- Hak fi ihtiyâri’l-ehakk (sad. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İslam’da Tenkid ve Tartışma Usulü),s.79

¹⁹⁸ Akçay, Mustafa, age, s.109

benim nesebimle uğraşırsa, emin olunuz ki, o kimse bana ezâ verir. Kim ki bana ezâ eder, o kimse Allah-u Teâlâ'ya ezâ verir.” buyurmuştur.¹⁹⁹

El-Bâci (ö.474/1081) Şerhu'l Muvattâ'sında bazı âlimlerin Hz.Peygamber'e mubah olan veya olmayan her hangi bir fiille eziyet etmenin caiz olmadığını nakletmiştir. Bu kanaatlerini Hz. Ali'nin Fatima üzerine Ebu Cehl'in kızı Cüveyri'ye ile evlenmek istediğinde Resülullah'ın (sav) Hz.Ali'ye “Fâtımâ benden bir parçadır. Onu üzen beni de üzer. Allah'a yemin olsun Resulullah'ın kızı ile Allah düşmanının kızı bir adamın nikâhında asla birleşemez!” demiştir.²⁰⁰ Hz. Peygamber'in bu mesele de böyle hükmetmiş olması, mübah bir işte dahi O'na eziyet etmenin caiz olmadığını göstermektedir. Bu görüşte olanlar, konuya Halife Ömer b. Abdülaziz'in bir tutumunu da örnek göstermişlerdir. Buna göre Ömer b. Abdülaziz'in huzurunda kâtiplerinden birisi Ebeveyni Resül'ün kâfir olduğunu söylemiş bunun üzerine halife onu derhel görevinden azlederek ‘artık benim için ebediyyen yazamazsın’ demiştir.²⁰¹ Suyutî *ed-Derecü'l-Münife* isimli eserinde bu olayı anlatırken Ebeveyn'in kâfir olduğu şeklinde bir cümleyi bile yazmaktan kaçınmış, Hz. Nebi'ye (sav) karşı bir edep ve hayâ gereği bu kabil şeyleri söylemekten kaçınılmasını tavsiye etmiştir.

Bu konuda daha ihtiyatlı olunması ve olumsuz konuşulmaması gerektiğini savunan âlimlerin ileri sürdükleri gerekçelerden bir diğeri de Hz. Peygamber'in kabrinde hayatta olması ve ümmetinin bazı amellerinin kendisine arz olunması hususudur. Babası Ebu Cehl Hakkında cehennemlik denilmesinden İkrime rahatsız olduğu için Hz. Peygamber İkrime'ye böyle denilmesini yasaklıyorsa, Resül-ü Ekrem'in hâtır-ı âlilerine riayet etmek daha evladır ve vaciptir.²⁰² Ebu Bekir İbnu'l-Arabi'ye Hz.Peygamber'in babası cehennemliktir, diyen bir kimsenin dini durumu sorulmuş, o da buna Onların cehennemlik olduğunu söyleyen kimse ‘Şüphesiz ki Allah'a ve Resulü'ne eziyet verenlere Allah hem dünyada, hem ahirette lânet etmiştir. Onlara aşağılayıcı bir azab hazırlamıştır.’²⁰³ Ayeti gereği lanetlenmiştir, demiştir.²⁰⁴

¹⁹⁹ Taberânî, İbni Ömer ve Ebu Hureyre'den (r.anhuma) nakletti. Senedde İbni Hibban'ın sika; Ebu Hâtım'in zayıf gördüğü Abdurrahman b.Beşir var. Diğer raviler sikadır.

²⁰⁰ Buhari, Fezailu'l-Ashab 16, 12, 29, Cum'a 29, Humus 5, Nikâh 109, Talak 13; Müslim, Fezailu'l-Sahabe 96, (2449); Ebu Davud, Nikâh 13, (2071); Tirmizî, Menâkıb: 61.

²⁰¹ Ebu Nuaym, Hilyetü'l evliya, V,s.283, matbaatu's-saade, Kahire 1394/1974

²⁰² Kamil Miras, Tecrid-i sarih Tercemesi, IV,550-551

²⁰³ Ahzap,33/57

İnsanların en şerefli olan peygamberlere her hangi bir ayıp ve noksanlık isnad etmeye yol açacak yanlış ve tehlikeli bu tarz sözler sarfetmek asla doğru değildir. Ashab hakkında dilimizi korumakla emrolunmuşken peygamberler hakkında daha dikkatli olmak gerekir. Zebidi'ye (ö.1205/1790) göre Hz. Peygamber'in ebeveyni'ne (hâşâ) kâfir demek, bu sözden neredeyse gökler ve yerin çatlayıp paramparça, dağların dağılıp ufalanacağı kadar dehşetli büyük bir günahdır.²⁰⁵

Meselenin pratik fikhî yönüne değinen Kâdı İyaz (ö.544/1149) Hz. Peygamber'i ayıplayan bizzat zatına veya hasletlerinden her hangi birine noksanlık nisbet eden, O'na tarizde bulunan kimselerin hükmü tevbesinin kabul edilmemesi ve öldürülmesidir, demektedir.²⁰⁶

Abdulahad Nuri (ö.1061/1651) ebeveyn hakkında olumsuz konuşanları sert bir dille eleştirmekle beraber bu meseleyi bir akaid konusu olarak kabul etmemiş, bu sebeble muhalifleri tekfir etmemiştir.

Yine Kâtip Çelebi (ö.1070/1659) 'büyük âlimlerden ihtilafın aslını bilip tahkik ve incelemeye kadir olanlar evla ve layık olanı bilirler ve nice isterlerse öyle deyip icab-ı hale göre hareket ederler. Amma mü'minlerin avamına lazım olan şudur ki bu konuda dem vurmuyup söz söylemeyeler. Hüsn-ü zan ile bulunup gerekirse zayıf rivayetlere göre ebeveyn-i nebi'nin mü'min olması umulur, diyeler. Terk-i edep edip kâfir ismini vermeyeler. Zira -haşa- bu sözlerle aşağılama kast edilirse büyük hata olur... İndi evla ve uygun olan budur ki bu konuda dillerini tutalar ve titiz davranalar. Lakin sözümüz avamadır, havassa değil.'²⁰⁷ diyerek muhalif düşünen âlimleri bir delile dayanarak konuştuklarından dolayı istisna etmiştir. Bütün bunlara karşı Ali el-Kâri (ö.1014/1606) ebeveyn aleyhinde hüküm vermenin caiz olmadığına hükmedenleri, eleştirmiştir. O, Hz.Peygamber'e eziyet edenlerle ilgili İbnü'l-Arabi'nin mezkûr sözünün bu söz mutlak olarak bırakıldığında eziyet kasdıyla olursa geçerli olduğuna yorumlamak gerekir. Böylesi kimsenin hem lanetlenmiş hem de kâfir olacağı doğrudur. Ancak Hz. Peygamber'den gelen rivayetlere istinaden

²⁰⁴ Akçay, Mustafa, age, s.112

²⁰⁵ Murteza ez-Zebidi, el-İntisâr li Vâlideyyi'n-Nebiyi'l-Muhtâr, İSAM Ktp., nr. 14064, s. 158-162

²⁰⁶ Kâdı İyaz, eş-Şifa, II,214

²⁰⁷ Katip Çelebi, Mizanü'l-Hak, s.86

Ebeveyn'in küfür üzerinde olduklarını söyleyip inanan kimseleri suçlamak asla doğru olamaz.²⁰⁸ Bununla beraber Molla Ali el-Kâri konunun giriftliğinin yanı sıra hassasiyetini düşünerek, Hz. Peygamberin Ebeveyn'in e lanet etmenin caiz olmadığını çünkü Allah Resülü'nün ümmetin babası olduğunu ve hürmet konusuna da en layık olduğunu arz etmiştir. Eğer istiğfarda bulunmaktan yasaklanmamış olsaydık onların haklarında istiğfar ederdik fakat bizim için caiz olan onların azabının hafifletilmesi için dua etmek ve onların durumunu Allah'a havale etmek olduğunu belirtmiştir. Yine kendisi herşeye rağmen meselenin akılların şaşırıp kaldığı, ilgili nakillerin birbiriyle çeliştiği, hiç kimsenin bu konunun hakikatına vakıf olamadığı bir mesele olduğunu, Ebeveyn hakkında rastgele konuşmamak gerektiğini vurgulamış ve işin hakikatını Allah'a havale etmek zorunda kalmıştır.²⁰⁹

²⁰⁸ Ali el-Kâri, Edilletü'l-Mu'tekad, vr. 33b-34a, Süleymaniye Ktp., Damat İbrahim, nr.298/4

²⁰⁹ Ali el-Kâri, age, vr. 35a-35b

2.2. Saçaklızâde'nin Risâletü's-Surur Ve'l Ferah Adlı Eserin Tanıtımı Ve Değerlendirilmesi

Allah Resülû'nün anne ve babasının necâtı üzerine yazılan eserler içerisinde Saçaklızâde'nin *Risâletü's-Surur ve'l Ferah* ismini verdiği eseri, bu literatürde hacmi küçük ama orijinal bir çalışmadır. Tezimize konu olan bu eserde Saçaklızâde'nin kelâmî yönünü görmekteyiz. Müellif, bu risalesinde Hz. Peygamber'in Ebeveyn'in in ehli necat olduğunu savunmuş ve bu konuda karşıt görüşte olup bir de risale kaleme alan Ali el-Kârî'ye cevap vermiştir. Eserde, Hz. Peygamberin anne ve babasının, onun getirmiş olduğu ilâhî mesajla buluşamamalarına rağmen, dîni bakımdan sorumlu olup olmadıkları meselesi tartışılmakta olup, netice itibariyle her ikisinin de Cennetlik oldukları kanaatine varılmaktadır. Eser, tarafımızdan edisyon kritiği yapılmıştır. Saçaklızâde'nin bu risalesini, bulabildiğimiz kadarıyla ilk Türkçeye tercümesi Şeyhzade Muhammed Es'ad tarafından yapılmış ve 22 varaktan oluşmaktadır. Harekesiz nesih yazısıyla kaleme alınmış ve mütercimim düştüğü kayda göre h.1259/m1844 yılında tercüme yapılmıştır. İlk matbu nüsha Dersaâdet Mahmut Bey Matbaası'nda (İstanbul- h.1306) basılmış, Mehmed Esad Dilaveroğlu tarafından, Sürûr ve Ferah Risâlesi adıyla çevirilmiştir. Eserin matbu nüshası, Karadeniz Teknik Üniv., Rize ilâhiyat Fak. Ktp., nr: 5828'de 28 sayfa olarak bulunmaktadır. Bu risâlenin yazma nüshaları ise, izmir Millî Ktp. El Yazmaları, nr:959, vr. 180b-181b; Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa Tekke, nr: 683, 13 vr.;Kasidecizade, nr: 672'de, vr. 60-68 olarak kayıtlıdır. Ancak dili ağdalı ve eski Türkçeye tercüme edildiğinden güncel bir tercemesinin yapılması eserin meraklılarına hizmet edeceği izahtan varestedir.

Saçaklızâde risalesinde Hz. Nebi'nin Ebeveyn'in in cennetlik olduklarını savunmuştur. Müellif risalesinde aklî ve naklî deliller kullanmış, meseleye kelamcı bir bakışla çözüm getirmiştir. Fetret dönemi küfrünün, küfrü mecazi olacağını eğer bir olan Allah'a inanılırsa ibadetteki şirkin onlara zarar vermeyeceği tezinden yola çıkarak Ebeveyn'in fetret ehlinden olduğunu savunmuştur. Saçaklızâde, risalesinde tutarlı bir metod takip etmiş, naklî delillerin yanı sıra daha ziyade aklî delillere önem vermiştir. Saçaklızâde, eserine "Hz. Peygamberin bi'setinden evvel ölen ebeveyni

hakkında ne dersiniz?" şeklindeki bir soruyla başlamıştır. Birinci bölümde, semantik bir tahlille eb ile vâlid lafızlarını irdelemiş bunların arasındaki nüansa dikkat çekmiştir. Hz. Peygamberin anne ve babasının fetret ehli olduğunu ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerde hem Eş'arî hem de Mâtürîdî ekollerinin görüşleri doğrultusunda konuyu irdelemiş ve Hz. Peygamberin anne ve babasının ahirette ehl-i necat olduğu konusunda her iki kelami mezhebin ittifak ettiğini belirtmiştir. Beşinci bölümde ise Fıkhu ekber'in bir nüshasında bulunan menfi ifadenin yorumlanması gerektiğini Ebeveyn'in küfrünün onlara zarar vermeyecek olan mecazi küfür olduğunu savunmuştur.

Risalesinin sonunda yani altıncı bölümde de diğer bölümlerde ele aldığı meseleleri özetleyerek Ali el-Kari'nin hata ettiğini buna karşın Suyuti'nin ise isabet ettiğini belirterek kendi tercihini açıklamıştır.²¹⁰ Saçaklızâde, Ebeveyn'in dini durumuyla ilgili kendisinde önce kaleme alınan eserleri gördüğü ve bunlardan istifade ettiği görülmektedir. Çünkü risalesinde pek çok defa Suyutî'ye atıfta bulunmuş ve ondan alıntılar yapmıştır. Ayrıca Kurtubî, Beyzavî, Tefâtânî, Ali el-Kârî'yi ismen zikredip görüşlerini naklettiği gibi, yazarlarının ismini zikretmeksizin el-Mevâkîf, el-Medârik, Tefsîr-i Kebîr, Şerhu'l-Emâli gibi eserlere de atıfta bulunmuştur. Müellifimiz, amelde Hanefî, itikatta Mâtürîdî olmakla birlikte konuya yaklaşımında Eş'arî ve gerektiğinde Mu'tezile'nin fikirlerine de değinmiş, kimi yerlerde karşılaştırmalarda bulunmuştur. Saçaklızâde, bu meselede Mâtürîdîlerin bakışını arz ederken değerlendirmeye Ebû Hanîfe ile başlaması dikkate şayandır. İmâm Mâtürîdî'ye ait *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı eserleri görmediğinden olsa gerek bunlara her hangi bir atıfta bulunmazken, Ebû Hanîfe'nin Fikhü'l-ekber'ini pek çok defa zikretmiştir. Ayrıca Hanefî ve Mâtürîdî olduğu halde, kullandığı kaynakların hemen hemen hepsinin Eş'arî ekolüne ait olması bulunduğu çevrede söz konusu eserlerin yaygın olduğunu ve Eş'arî kelâm anlayışının etkili olduğunu da göstermektedir.

Müellif, bu eserinde, salt Allah Resülü'nün ahiretteki durumunu arz etmekle yetinmeyip, meseleye kelâmî bir perspektiften bakmış konuyu kelâmî arka planıyla

²¹⁰ Halil İbrahim Bulut, I. Kahramanmaraş Sempozyumu, "Osmanlı Müelliflerinden Maraşlı Saçaklızâde ve Ebeveyn-i Resül Konusundaki Görüşleri", 2005, s.70

birlikte gözler önüne sermiştir. Meselenin altında yatan fetret konusunu irdeleyerek Kelâm İlminin en çetrefilli meselelerine girmekten çekinmemiş; imân-küfür, hüsün-kubuh, peygamber kurumunun gerekliliği, sorumlulukta aklın rolü gibi başlıklardan yola çıkarak konuyu tahlil etmiştir. Eş'arilerin ve Mâtürîdilerin yaklaşımlarını ortaya koyup bunların arasını uzlaştırmış ve neticede kendi tercih ve kanaatini açıklamıştır. Risalesinde savunduğu görüşleri şöylece sıralayabiliriz:

2.2.1. Hz. Peygamberin Ebeveyni Fetret Ehli Ehlendirir

Saçaklızâde, fetret ehli olduklarından dolayı Hz. Peygamberin anne ve babasını cehennem ehli olmıyıp bilakis cennet ehli olduklarını belirtmiştir.²¹¹ Müellif fetret ehli konusunu öncelikle Kur'an ayetlerinden yola çıkarak izah etmiştir. Saçaklızâde, ebeveyn-i Resûlün fetret ehli olmasını, dolayısıyla muazzep olmayacaklarını; “Biz, bir peygamber göndermedikçe kimseye azap edecek değiliz”²¹² anlamındaki âyetlere dayandırmaktadır.²¹³ Çünkü ebeveyn her hangi bir peygamberin tebliğine muhatap olamamışlardır. Saçaklızâde, Suyûtî'nin *el-Mesâlikü'l-hunefâ* adlı risâlesine atıfta bulunarak; “ Ebeveyn bisetten önce ölmüşlerdir. Kuran'da “Biz, resûl göndermedikçe azap edici değiliz” ayetinin beyanı üzere Peygambere muhatap olmadan ölenlere azap olmayacağı kesindir. Nitekim Eş'arî kelâmcıları ve Şâfiî fukahası, kendisine tebliğ ulaşmadan ölen bir kimsenin kurtuluşa erenlerden olduğu hususunda hem fikirdirler.”²¹⁴ Suyûtî'nin Şâfiî ve Eş'arî olduğuna da dikkat çeken müellif, Allah Resûlünün anne-babasının, söz konusu âyete dayanarak cehennemlik olmayacaklarını açıkladığını, belirtmektedir. Çünkü Eş'arî ekolüne göre, Allah'ın lütfü veya şefaathçilerin şefaatiyle fetret ehlinin cennete girmesi caizdir, mümkündür, yoksa vacip değildir.²¹⁵ Müellifimiz, “Elbette Rabbin sana ileride öyle ihsan edecek, ta ki sen de O'ndan ve verdiğinden razı olacaksın”²¹⁶ âyetine dayanarak, Hz. Resûl'ün, ancak Ebeveyn'in in cennette olmasıyla razı ve

²¹¹ Saçaklızâde, *Risâle-i surur*, s.3-4.

²¹² İsrâ 17/ 15; ayrıca bkz. es-Secde 32/ 3, el-Kasas 28/ 46.

²¹³ Saçaklızâde, *Risâle-i surur*, s.3-4.

²¹⁴ Suyûtî, *Mesâlikü'l-Hunefa fi vâlideyi'l-Mustafa*, Beyrut 1989, s.45 vd.

²¹⁵ Bulut, age.,s.73

²¹⁶ Duhâ 93/ 5.

memnun olacağını, dolayısıyla o ikisinin cennete girmesinin Allah'ın lütfundan beklenen mümkün bir durum olduğunu belirtmiştir.²¹⁷

Evet, Ebeveyn-i Resûl'ün de içerisinde yaşadığı Mekke toplumu Allah'ın varlığını ve yaratıcı olduğunu kabul etmekle beraber şirk koşuyorlardı. “Şayet onlara: Gökleri ve yeri yaratan kimdir? diye soracak olursan, elbette Allah'tır, diye cevap vereceklerdir”²¹⁸ anlamındaki âyetleri, genelde Mekkelilerin özelde de Hz. Peygamberin anne ve babasının Allah'ın yaratıcı olduğuna ve ondan başka yaratıcı bulunmadığına iman ettiklerinin göstergesidir. Bu itibarla, ebeveyni Resûl, her ne kadar İslâm öncesi dönemde ölmüşlerse de şirk koştuklarına dair her hangi bir delilde mevcut değilken birkaç zanni delille küfürlerine hükmetmenin doğru bir tercih olmadığı açıktır. Saçaklızade Ebeveyn'in hanifler kategorisinde olduklarını savunmuş, onların muvahid olduklarını gösteren diğer bir delil olarak isimlerine dikkat çekmiştir.²¹⁹ Hz. Peygamberin babasının adı, Allah'ın kulu anlamında olan “Abdullah” tır. Annesinin ismi ise “Âmine” yani iman etmiş hanım kişi anlamında olması, onların mümin olduklarını ve ailelerinin böyle bir inanca sahip bulunduğunu göstermektedir. Aslında müellifin ortaya koyduğu bu delil, ebeveyn-i Resûlün Hanîfler arasında sayılabileceği anlamına da gelmektedir. Hanîfler, Hz. İbrahim'in dininin takipçileri olup Allah'ın birliğine inanan kimselerdir. Nitekim Mekke'de İslâm öncesi dönemde yaşayan ve Hz. İbrahim'in dinine inanan Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ve Varaka b. Nevfel, Kus b. Sâide el-İyadi, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi kimseler vardı.²²⁰

Saçaklızâde, Mekke Araplarının dinî konumunu ortaya koyarak küfür kavramını, babaları uyarılmamış bir kavim için ancak mecazi bir küfür olacağını ancak davetle karşılaştıktan sonra ibadetteki şirkten mesul olacakları, hakiki küfre düşeceklerini belirtmiştir.²²¹ Ona göre Mekkeliler, kulluk yani ibadet hususunda şirke düşmüşlerdi. Onlar, Allah katında kendilerine şefaate edeceklerini umarak putlara

²¹⁷ Saçaklızâde, *Risâle-i surur*, s.9-10.

²¹⁸ Lokman 31/ 25; ayrıca bkz. ez-Zuhruf 43/ 9.

²¹⁹ *Risâle-i surur*, s.4.

²²⁰ T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Şaban Kuzgun, “hanif” maddesi, 1997, c.16, s.38

²²¹ Saçaklızâde, *Risâle-i surur*, s.4. Küfür kavramının mahiyeti ve ilgili tasnifler için bkz.

Reşid Rıza, *Tefsir-i Menar*, c.4, s.206.

tapınmış ve onlardan yardım beklemişlerdir. Bununla birlikte onlar, Allah'ın yaratıcı ve bir olduğuna da inanıyorlardı. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in (sav) tebliğ başlağığı döneme kadar onların içinde buldukları küfür, mecâzî anlamda bir küfür olup, Hz. Peygamberin davetinden sonra hakîkî küfür olmuştur. Çünkü hakîkî inkâr ya da küfür, peygamberin Allah katından getirdiği zorunlu olarak bilinen şeyleri tasdik etmemek suretiyle gerçekleşir.²²² Her ne kadar toplumda bazı hanifler olsada iki peygamber arasında geçen uzun müddet ve gizli kalan hakikatlerden dolayı o dönemin insanların durumu, fetret ehlinin hali gibidir. Böylece Saçaklızâde, Eş'arîlerin fetret ehli hakkındaki görüşünden de istifade ederek Mekke toplumunun dini durumunu izah etmeye çalışmıştır.

Müellifimiz Saçaklızâde küfrü hakiki ve mecazi kavramlarını açıklarken Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) "Fetret ehlinin yaratıcıyı bilmemesi hakikî küfürdür," 223 şeklindeki açıklamasına da atıfta bulunmuştur. Mekke halkının Allah'ı bilmesi ve onun yaratıcı olduğunu kabul etmesi hususu göz önüne alındığında onların hakîkî küfür üzere olduklarını söylemek güç olur. Bundan dolayı umumen fetret ehli hususen ise Mekke toplumu Hz. Nebi'nin davetinin başlağığı vakte kadar mazur gözükmektedir ve dinen de sorumlu değillerdir. Çünkü Yaratıcıyı akıl ile bulmaktan başka bir sorumlulukları yoktur. Her ne kadar Allah'ı bilmede tefekkürün, düşünmenin değeri konusunda Selefîyye hariç, Mu'tezile, Eş'ariyye ve Maturidiler dini değer bakımından, Allah'ı bilmeye götüren "nazar"ın gerekliliği konusunda, detayda farklı anlayışları benimsemiş olsalar da, onların fetret ehli olduğunda görüş birliğindedirler.²²⁴

Saçaklızâde, Ebeveyn'in necâtiyla ilgili kullandığı kelâmî kavramlardan birisi de hüsün-kubuhtur. Fetret döneminde yani; peygamberin tebliğinin olmadığı bir dönemde, insanlar eylemlerinin iyi ya da kötü olduğuna akıllarıyla bilip-bilemeyeceğidir. İlahi mesajın, tebliğın ve uyarıların olmadığı ya da ulaşmadığı zaman ve zeminde; yaratıcıyı bilmek ve şükretmek, insanlara iyilik yapmak, bağışta bulunmak, cömertlik, anneye babaya ihsan gibi fiillerin ve insanlara zulüm etmek,

²²² Bulut, age., s.74

²²³ Saçaklızâde, *Risâle-i surur*, s.4.

²²⁴ Ramazan Altıntaş, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, Pınar yay., Birinci Basım, Temmuz 2003, s. 295

adam öldürmek, yalan söylemek, küfrân-i nimette bulunmak gibi eylemlerin çirkin ya da güzel olduğunun bilinmesinin aklen mümkün olup olmayacağı ihtilaf konusu olmuştur. Bu tarz eylemlerin hüsün ve kubhu (iyi ve kötü olduğu), Mu‘tezilî, Hanefî ve Mâtürîdî bilginlerine göre akılla bilinebilir. Eş‘arî ve Şâfiîlere göre ise, bu tür fiillerin iyi ya da kötü olduğunu akılla bilmek mümkün değildir. Bunlar ancak peygamberin bildirmesi (sem‘îyyat) ile bilinebilir.²²⁵ Saçaklızâde, hüsün-kubuh konusunda bu kelâmî tartışmaya atıfta bulunarak konuyu ele almıştır. “Eş‘arîler ve Mâtürîdîler, iman ve küfürde aklın ve sem‘îyyatın rolünü tartışmışlardır. İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) , Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) bu konudaki görüşünden hareketle iman ve küfürde aklın rolünü kabul etmiştir. Eş‘arîler ise aklın rolünü kabul etmeyip şöyle demişlerdir: İman ve küfür konusunda aklın söz hakkı yoktur. Çünkü bu ikisi nakle dayanan bir konudur. Eş‘arîlere göre bir kimse, kendisine peygamber tebliği ulaşmadığı halde Yaratıcıyı bulamayıp imandan mahrum olsa ve şirke düşse, o kişi mazurdur. Bu mevzuda onların dayanağı, “Biz, bir peygamber göndermedikçe kimseye azap edecek değiliz”²²⁶ anlamındaki âyetlerdir. Eş‘arî düşünceye göre, fetret ehlinde olan bir kimse sadece akıyla âlemi yaratan bir aşkın gücün var olduğuna iman etse, bu inancından dolayı mükâfatlandırılmaz. Zira onlara göre inanç esaslarının muteber olabilmesi için şeriat yoluyla yani bir peygamberin bildirmesiyle açıklanmaları gerekir.²²⁷

Görünen o ki; Eş‘arîlere göre, Hz. Nebî’nin anne ve babası Abdullah ve Âmine’nin Allah’ın ihsan ve lutfuyla ve ya Hz. Peygamber’in şefaatiyle cennete girmeleri mümkündür. Çünkü o ikisi, Allah’ın yaratıcı olduğuna inanıyorlardı. Ancak kendilerine ilâhî mesaj ulaşmadığından dolayı ibadet konusunda şirke düşmüş olabilirler.²²⁸ Şirkin yanlışlığını da akılla bilemeyeceklerine göre onlar sorumlu değildir. Allah dilemesine bağlı olarak isterse onları cennetine koyar. Saçaklızâde, bu yargının Bağdat Mu‘tezilesi’nin²²⁹ ve Buhâralı bir kısım ilim adamının görüşü

²²⁵ Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Akçay, “Çağdaş Dünyada İnsan ve Dini Sorumluluğu”, s.311

²²⁶ İsrâ 17/ 15; ayrıca bkz. Secde 32/ 3, Kasas 28/ 46.

²²⁷ Bulut, age., s.74. Saçaklızâde, *Risâle-i surur*, s.5 - 6.

²²⁸ Müellif, Hz. Peygamberin anne ve babasının şirke düşme olasılığını zikretmiştir. Oysaki Suyûtî, ebeveynin Hanîf ve muvahhit olduklarını özellikle savunmuştur. (bkz. Dercü’l-münîfe, s.32 vd.)

²²⁹ Hicrî üçüncü asrın başlarında Bîşr b. el-Mu‘temir {v. 210/825) tarafından Bağdat Mu‘tezilesi kurulmuştur. Sümâme b. Eşres, Ebû Mûsâ el-Murdâr ve Ahmed b. Ebû Duâd onun en meşhur

olduğunu beyan etmiştir. Netice de kendi görüşünü de; “semeresi Resûlullah olan bu iki insana Allah nasıl lütufta bulunmasın ki, Hz. Peygamber uzak yakın pek çok insana şefaatte bulunduğu halde nasıl olur da kendi anne babasına şefaate eylemez...” diyerek ifade etmiştir. Meselenin Resûlullah’ın anne babası olması hasebiyle ve yine onların fetret ehlinden sayılmaları da mümkünken, merhameti engin olan Yüce Allah’ın onları cennete koyması hiçbir akla uzak gelmemelidir. Saçaklızâde onlara azap edilmeyeceğini, “Elbette Rabbin sana ileride öyle ihsan edecek, ta ki sen de O’ndan ve verdiği razı olacaksın”²³⁰ ayetiyle ilişkilendirmiştir.²³¹ Bu bağlantı ile Hz. Resûl’ün memnuniyetinin ancak anne-babasının bağışlanmasıyla ve cennete konulmasıyla mümkün olacağını dile getirmiştir. Saçaklızâde, Risale-i Surur isimli bu eserinde gözüken o ki; bu hassas konuyu kelâmi ekolleri mukâyese ederek incelemiş ve görüşünü delillendirirken husun-kubuh, fetret gibi, kavramları kullanmıştır.

Mâtürîdîlere göre, fetret ehli, yaratıcının varlığına inanmamışsa o kimse mesuldür ve cehennemlidir. Çünkü insana verilen akıl ve tefekkür gücü sayesinde Allah’ın varlığına ulaşır, iman etmesi gereklidir. İnsanoğlu akli ile, mevcudattan ve evrendeki nizamdan yola çıkarak bunları yapan, yaratan, yöneten hayat, ilim ve irade sahibi bir aşkın gücün varlığını bulma ve bilme hususunda yeterlidir. Nitekim Ali el-Kârî gerek *Fıkhu’l-Ekber Şerh*’inde gerekse de *Şerhu’l Emâli* de, kendisi bir peygamberin tebliğine ulaşmamış fetret ehlinden kimselerin aklını kullanarak iman etmelerinin gerekli olduğu şeklinde bir görüşü Ebû Hanîfe’den nakletmiştir.²³² Ancak kendisi dini hükümlerin tafsilatının bilinmesinde ise sadce aklın yeterli olmadığını, mutlaka bir peygamberin tebliğinin ve irşadının gerekli olduğunu da kabul etmiştir.²³³ Hulasa Mâtürîdîlere göre, şayet Allah bir elçi göndermese bile, insanlara Allah’ı akılları yoluyla bilmeleri gereklidir. Bu konuda Mâtürîdîler, nakli

öğrencileridir. Bu okulun müteahhir âlimlerinden olan Ebû’l-Kâsım el-Kâ’bî, Tirmiz’de açtığı medrese ile Mâverâünnehir’in her tarafında tanınmıştır.

²³⁰ Duhâ 93/ 5.

²³¹ Saçaklızâde, *Risâle-i surur*, s.6.

²³² Ali el-Kârî, *Şerhu’l-fikhu’l-ekber*, s.216-217, Beyrut 1404/1984. Ali el-Kârî, *Şerhu’l-Emâli*, İstanbul, Dersaadet, trs., s.9

²³³ Saçaklızâde, *Risâle-i surur*, s.8.

delil olarak: “Bilmediğin şeyin ardına düşme; doğrusu, kulak, göz ve kalb (akıl), bunların hepsi o şeyden sorumlu olur”²³⁴ âyetini getirirler.

Ebeveyn-i Resûl; Allah’ı, yaratıcı olarak bilmiş ve inanmışlar. Ebû Hanîfe’ye göre, fetret döneminde yaşayan kimselerin sadece Yaratıcıya iman etmeleri gerekir. Bu ise aklî bir imandır. Bu görüş zaviyesinden baktığımız zaman Hz. Peygamberin ebeveyni, ehl-i fetret de olsa, akıllarıyla Allah’ı bilmek zorundadırlar.²³⁵ Bundan dolayı Abdullah ve Âmine, her ne kadar ibadette şirke düşmeleri mümkünse de, ne aklen ne naklen hakîkî küfürle nitelendirilemezler. Allah’ın yaratıcı olduğuna ve yaratma hususunda bir olduğuna iman ettikleri için Ebû Hanîfeye göre de Hz. Peygamberin anne ve babasının cennete girmesi gerekmektedir.

Ebu Hanife’ye aidiyetiyle şöhret bulan Fıkhul Ekber isimli küçük risalenin iki ayrı kanalla günümüze ulaştığı kabul edilmektedir. Bu rivayetlerden biri oğlu Hammâd diğeri ise öğrencilerinden Ebû Mutî’ el-Belhî tarikiyle, gelmiştir. İki rivayet arasında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Bir nüshada ebeveyn ve Ebu Talip’in küfür üzerine öldüğü bir diğeri nüshada fitrat üzere öldüleri kayıtlıdır. Bir kısım nüshalarda ifadenin başında olumsuzluk edatıyla beraber Ebeveyn’in küfür üzere ölmediği gözükmektedir. Bazı nüshalarda ise bu konu hiç zikrolunmamaktadır.²³⁶ Fıkhü’l-Ekber’de İmam Azam dönemi için erken sayılabilecek cevher, araz gibi kavramların geçmesinden dolayı eserin ona aidiyetinde şüphe duyan bazı âlimler olsa da, son dönem İslam âlimleri ibarelerine bazı ilaveler yapıldığı düşüncesiyle beraber risalenin İmam’a aidiyetini kabul etmişlerdir. İşte Saçaklızâde de, Hanefiler arasında, tartışmalara ve aykırı görüşlere zemin hazırlayan Fıkhü’l-Ekber’deki ebeveyn-i Resûl ile alakalı “ o ikisi küfür üzere ölmüşlerdir”²³⁷ şeklindeki ibarenin olduğu nüshayı görmüş olmalı ki bu ifadenin nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durmuştur. Saçaklızâde’ye göre bu ibarenin manası, ebeveyni Resûlün hakîkî küfür üzere değil mecâzî küfür üzere öldükleri

²³⁴ İsrâ 17/36

²³⁵ Ebû Azbe, Hasan b. Abdülmuhsin, Ravzatü’l-Behiyye Fîmâ beyne’l-Eş’ariyye ve’l-Mâtürîdiyye, Beyrut, ts. s. 93-99.

²³⁶ Abdülkerim Tattân’ın neşrinde de bu ibareye rastlanmamıştır. (Dersaadet, İstanbul, s.45)

²³⁷ Şerafettin Gölcük-Adil Bebek, “Fıkhü’l-Ekber”, *DİA*, XII, s.544-546; Ali-el-Kari, *Şerhu’l-fikhi’l-ekber*, Beyrut 1404/1983, s.160-161).

şeklindedir. Çünkü onlar, yaratıcıya iman etmişlerdi.²³⁸ Daha öncede geçtiği üzere Ebû Hanîfe'ye göre fetret ehlinin kurtuluşa erebilmesi için sadece bir olan yaratıcının varlığına iman etmesini yeterli görmüş ve bu iman sebebiyle de mükâfatlandırılmaları gerektiğini açıklamıştır. Ebû Talib ise davete muhatap olmuş, ne yazık ki kendi tercihiyle inkar ederek kâfir olarak ölmüştür. Nitekim Ebû Hanîfe, kullandığı üslupta Ebu Talip ile ebeveyni aynı kefeye koymadığını göstermektedir. Zira önce ebeveyni getirip sonra Ebu Talib'i zikri bu farkı hissettirmektedir.²³⁹

2.2.2. Saçaklızâde'nin Hz.Peygamber'in ebeveyniyle ilgili Hadisleri Değerlendirmesi

Saçaklızâde, risalesinin ilk kısımlarında Hz. Peygamberin Ebeveyn'in in cehennemde olduğunu ifade eden hadislerde baba manasına gelen "eb", anne manasına kullanılan "ümm" kelimelerinin arap dilinde ifade ettiği farklı manalar olduğunu belirtmiştir. "Eb" ve "vâlid" kelimelerinin içerdikleri anlam derinliğine temas ederek kullanıma göre aralarında mana farkının izah yoluna gitmiştir. Burada o, "vâlideyi'n-nebî" kelimesi ile "ebeveyi'n-nebî" lafızları arasındaki farklılıklara dikkat çekmiş, bunlar arasında umum-husus ayrımı olduğunu belirtmiştir. "Eb" kelimesinin daha kapsamlı olup; amca, dede ve mürebbî anlamlarını da içerdiğini açıklamıştır. Böylece o, Hz. Peygamber'in Ebeveyn'in in muazzep olduklarını ifade eden rivayetlerin "eb" ve "ebeveyn" kelimelerinin anlam genişliğinden yararlanarak yorumlanmasının daha isabetli olacağını anlatmaya çalışmıştır.²⁴⁰ Örneğin "Bir adam Rasûlullah'a: Babam nerededir? dedi. Rasûlullah: "Ateştedir", buyurdu. Adam dönüp giderken: ikimizin de babası ateştedir, diye ekledi"²⁴¹ Bu rivayetin güvenilirliğiyle ilgili değerlendirmeler bir yana,²⁴² Saçaklızâde bu rivayette geçen "eb/ ebeveyn" kelimesini geniş anlamıyla ele almış ve buradaki "eb" kelimesiyle Hz. Peygamberin amcası Ebû Talib'in kastedildiğini ifade etmiştir. Buna delil olarak Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in gerçek amcası olan Âzer'in İbrahim'in babası olarak

²³⁸ Bulut, age., s.76.

²³⁹ Saçaklızâde, *Risâle-i surur*, s.10-12. Bulut, age., s.76

²⁴⁰ Bulut, age., s.77

²⁴¹ Müslim, "İmân", 347; ayrıca bkz. Ebû Dâvud, "Sünne", 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 14.

²⁴² Müslim de geçen bu rivayet hakkındaki eleştirileri Ebeveyn-i Resul'in ehl-i necattan olduğunu söyleyenler başlığı altında tahlil ettik. Yine bu hadisin senedi konusundaki farklı görüşler için bkz. Kamil Miras, *Tecrid Tercemesi*, IV, 537-538.

isimlendirilmesini²⁴³ göstermiştir. Ayrıca Saçaklızâde, “eb ve ümm” kelimelerinin terbiye edici dadı veya lala manasında da kullanıldığını belirterek Hz. Peygamberin sütanesi olan Halîme’ye “Resûlullah’ın annesi” denildiğini belirtmiştir. Aynı genellemenin Ebû Talib için de mevzu bahis olduğuna dikkat çekmiş, Hz. Peygamberin amcası olduğu halde “Ebü’n-nebî” şeklinde isimlendirilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, anne ve babasının küçük yaşta kaybetmiş ve Ebû Talib’in yanında büyümüştür. Bu itibarla Ebû Talib, Ebü’n-nebî, hanımı da “ümmü’n-nebî” yani “ebeveyni’r-Resûl” şeklinde isimlendirilmiştir. Böylece Saçaklızâde, söz konusu rivayette geçen “inne ebî fi’n-nâr” ibaresinden Ebû Talib’in kastedildiğini açıklamaya çalışmıştır. Saçaklızâde, aynı şekilde “Keşke ebeveynimin ne yaptıklarını bilseydim” sözünde geçen ebeveyn kelimesiyle de Ebû Talib ve hanımının kastedildiğini belirtmiştir.²⁴⁴ Saçaklızâde’ye göre Ebû Talib ve hanımı, Hz. Peygamber’in tebliğine muhatap oldukları halde iman etmemişler ve cahiliye üzere ölmüşlerdir.²⁴⁵ Bu itibarla söz konusu rivayette zikredilen “ebeveyn” kelimesiyle Ebû Talib ve hanımının kastedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer rivayette zikredilen “eb” kelimesini de bu şekilde izah etmek mümkündür.²⁴⁶ Ancak tarihi kaynakların verdiği bilgiler ışığında Ebu Talib’in eşinin de, Hz. Peygamber’in sütanesi Halîme Sa’diyye’nin²⁴⁷ de Müslüman olduğu bir realitedir. Kanaatimizce Saçaklızâde, ebeveyn kelimesini davete mazhar olup iman etmeyen Hz. Nebi’nin iki amcası Ebu Talib ve Ebu Leheb ile tevil etseydi daha başarılı bir yorum olurdu.

²⁴³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul, 1936, c:3, s. 196. Ayrıntı için bkz. En’am 6/ 74

²⁴⁴ Bulut, age., s.77, bkz., Saçaklızâde, *Risâle*, s.2-3.

²⁴⁵ Saçaklızâde eserinde Ebu Talib’in eşi Fatıma binti Esed’in(r.anha) iman etmediğini ifade etmiş olması tarihi bilgilerle örtüşmemektedir. Zira hadis, tarih ve siyer kitaplarımızın verdiği bilgiye göre Ebû Tâlib’in ölümünden hemen sonra ve hicretten yaklaşık iki yıl önce Fâtıma’nın İslâmiyet’i kabul ettiği ve Medine’ye ilk hicret eden kadın sahâbilerden olduğu tahmin edilmektedir. Hz. Peygamber onun için; “annemden sonra annem” demiştir. Habeşistan’a ve daha sonra da Medine’ye hicret etmiştir. Hicretin 4. yılı Medine’de vefat ettiğinde, Hz. Peygamber öyle üzümüştür ki, O’nu kendi elleri ile kabre indirmiş, sırtındaki gömleği ona kefen etmiş, cenaze namazını kıldırıştır. Fatıma binti Esed’e gösterdiği bu ilgi sahabenin dikkatini çekmiş, bunun sebebini sorduklarında; “O, beni kendi öz çocuklarından ayırmadı. Onlara yedirmediğini bana yedirdi. Onlara giydirmediyini bana giydirdi” demiştir. “Cebrâil (a.s.), ‘Bu kadın, cennetliklerdendir.’ diye bana haber verdi. Ayrıca Yüce Allah, meleklerinden 70 binine, bu kadının cenaze namazını kılmalarını emretti. Melekler de onun cenaze namazını kıldılar.” buyurmuştur. (Bkz.Üsdü’l-Gâbe, 5: 517; Müstedrek, 3: 108; Hz. Muhammed ve İslamiyet, 4137; İbn Sa’d, Tabakat, VIII, s.222, Hakim, Müstedrek, III, s.108, Heysemi, Mecmeu’z-zevaid, IX, s.257)

²⁴⁶ Bulut, age., s.77.

²⁴⁷ TDV. İslam Ansiklopedisi. “Halîme”mad., İstanbul, 1997 c.15. s.338

Müellif Ehl-i Sünnet, ehli bidatın zıttıdır, diyerek başladığı üçüncü bölümde ehl-i sünneti oluşturan düşüncenin Eşari ve Maturidi ekoller olduğunu ifade etmiştir. Ehl-i sünnet, önceleri; Ehl-i sünnet-i hassa olarak bilinirdi. Daha sonraları Ehl-i Sünnet-i âmme adıyla şöhret buldu. Gerçek şu ki; Kur'an ve sünnette yer verilmeyen, ashâb ve tâbiînin de üzerinde görüş beyan etmedikleri meselelere dalmayıp, dinî naslarda aşırı yorumlardan kaçınarak onları olduğu gibi alanlara, Ehl-i sünnet-i hassa, ehl-i tevhid veya Selefiyye denildi. Hakkında nass, Sahabe ve tâbiînin görüşü bulunmayan bazı itikâdî meseleleri de yeni bir metodla inceleyerek, gerektiğçe aklî yorum ve te'vile gidenlere ise ehl-i sünneti âmme adı verildi. Bu metodu Eş'ârî ve Mâtûridî ekolleri temsil etti.²⁴⁸ Saçaklızâde de risalesinde bu iki ekolün fetret ehline nasıl baktıklarını izah ettikten sonra her iki kalamî mezhep açısından Ebeveyn'in cennetlik olduğunu isbatlamaya çalışmıştır.

Saçaklızâde'nin risalesinde yorumlayarak tahlil ettiği hadis; “ Annem için istiğfar etmek üzere Rabbimden izin istedim. Müsaade buyurulmadı. Kabrini ziyaret etmek için izin isteğime ise ruhsat verildi...”²⁴⁹ şeklindedir. Müellif bu sahih hadiste geçen istiğfarın anlamı, Hz. Peygamber'in validesinin günahları için bağışlanma isteğinde olduğudur. Oysa ki fetret ehlinin yaratıcıya inanma ve onu bir kabul etmenin dışındaki bir mesuliyeti yoktur. Kendilerine bir peygamberin daveti ulaşmıca kadar, mazurdurlar. Realite o ki Âmine, oğlu Hz. Muhammed'in (sav) bi'setinden önce ölmüştür. Ayrıca O, Mekke halkı gibi Allah'ın varlığına inananlardandı. Bundan dolayı o fetret ehliendir ve onun için istiğfara mucip bir günah da yoktur. Belki de tarafı ilâhîden istiğfara lüzum görülmemiş, sadece ziyarete müsaade edilmiştir.²⁵⁰ Saçaklızâde, bu durumu, küçük yaşta ölen bir çocuğun cenaze namazında nasıl ki istiğfar edilmesine gerek görülmemişse yine Âmine için de durum böyledir, diyerek izah etmiştir. “Şayet Hz. Peygamber, ölen bir çocuğun bağışlanması için Rabbinden izin istemiş olsaydı ona da izin verilmezdi. Bu sebepten dolayıdır ki, ölen çocukların cenaze törenlerinde onlar için istiğfar edilmesine izin verilmemiştir. Bu boş ve gereksiz bir dua olacaktır. Aynı şekilde Hz. Peygamberin

²⁴⁸ İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlmî Kelâm, 2013 Ankara Okulu, s.97

²⁴⁹ Müslim, “Cenâiz”, 105, 108; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 77; “Edeb”, 128; Nesâî, “Cenâiz”, 101; *Müsned*, II, 441.

²⁵⁰ Bulut, age., s.78, yine bkz. Saçaklızâde, Risâle, s.11.

boş ve gereksiz bir işle uğraşması caiz değildir. Bu sebepten dolayı yüce Allah, annesinin günahlarının bağışlanması için izin talebine müsaade buyurmamıştır.²⁵¹ Diyerek hadisi anlam ve yorum süzgecinden geçirerek Âmine hakkında olumsuz bir mana görmemiştir.

Müellifin risalesinde zikrettiği diğer bir rivayet ise, Bu konuda “İhya hadisi” olarak bilinen Hz. Peygamberin duası bereketiyle Ebeveyn’in diriltip ve ona iman ettikten sonra tekrar vefat etmeleri şeklindeki haberdir. Kendisi, bu rivayeti sahih kabul etmemiştir. Çünkü bu rivayetin isnadını meçhul görerek problemlili addetmiştir. Bu da O’nun hem usul-u hadise vukufiyetini hem de senedi şaibeli olan bir delili davasına esas almadığını göstermektedir.²⁵² Her ne kadar Suyutî bu rivayeti mevzu görmese bile söz konusu rivayeti müellifimiz değerlendirmeye gerek duymamıştır.

Saçaklızâde, eserinin son bölümünde, risâlenin genel bir değerlendirmesini yapmış ve konu hakkındaki kanaatini vurgulamıştır. Öncelikle, İmam Eş‘arî’nin Hz. Peygamberin anne ve babasının cennete girmesinin caiz olduğu görüşü ile İmam Ebû Hanîfe’nin bunların cennete girmesinin vacip olduğu şeklindeki görüşleri Eş‘arî ve Mâtürîdî ekollerinin görüşlerine uygundur.

Ali el-Kârî’nin, Fıkhü’l-Ekber’de mezkûr “ve vâlidâhu mâta ‘ale’l-küfri” ibaresinden yola çıkarak Abdullah ve Âmine’nin cehennemlik oldukları iddiasını, Saçaklızâde analiz edilerek eleştirilmiş ve Hanefiler arasında tartışmalara sebep olan bu konuya dikkat çekmiştir.²⁵³ Bu görüşü sebebiyle Ali el-Kârî, pek çok âlim tarafından da tenkit edilmiştir. Müellife göre o, buradaki küfürden muradın hakiki küfür değil de, küfrü mecâzî olduğunu anlamamıştır. Yine Ali el-Kârî, Ebeveyn’in azap göreceklerine dair varid olan ahad rivayetleri de tam anlayamamıştır. Çünkü bu haberlerde var olan “ebeveyn”, “eb” ve “ümm” kelimelerinden murad, Hz. Peygamberin (sav) amcası Ebû Talib ve onun hanımı olabilir. Yine Saçaklızâde, risalesinin başında Suyutî’nin ebeveyn-i Resûl’ün kurtuluşa erdikleri şeklindeki

²⁵¹ *Risâle*, s.11.

²⁵² *Risâle*, s.11-12.

²⁵³ Ali el-Kârî, *eFıkhü’l-Ekber ve Şerhu’l-emâli* adlı eserlerinde her ne kadar ebeveyn-i resûlün dinî konumuyla alakalı bir bilgi vermemişse de, onun *Edilletü Mu‘tekâdi Ebî Hanîfe fî hakkı ebeveyi’r-Resûl*, (Süleymaniye Ktp., Damat İbrahim, nr.298/4) isimli bir risâle yazıp burada ebeveyn-i Resûlün muazzep olduklarını ileri sürmüştür.

görüşünü haklı bulurken, risalenin sonunda ise Ali el-Kârî'nin hata ettiğini belirterek²⁵⁴ herhalde soğuk kafasına geçmiş akli karışmış diyerek O'nu eleştirmiştir. Kanaatimiz şu ki; Saçaklızâde, risâlesinin tamamında ortaya koyduğu metod ve yaklaşımıyla Ali el-Kârî'nin görüşünde hataya düştüğünü belirterek cevap vermeyi amaçlamış ve risalesini bu red üzerine bina etmiştir.

Saçaklızâde Muhammed Mar'aşî, kendi kanısını: “Allah Teâla, Elçisi'ni ve onun anne babasını rahmet ve bereketine bürsün. Bizler, ebeveyn-i Resûlün cennette olduğuna kesin olarak inanırız. Çünkü bizler, Hanefî ve Mâtürîdiyiz” diye ifade ederek aidiyetini ve mezhebini de ortaya koyarak risalesini tamamlamıştır.²⁵⁵

²⁵⁴ *Risâle*, s.13.

²⁵⁵ Halil İbrahim BULUT, age. s.78

SONUÇ

Allah Resülü'nün Ebeveyn'in in uhrevî durumu; öteden beri ümmetinin dikkatini çeken bir konu olmuştur. Evrensel mesajlarıyla insanlığın kurtuluşu için gönderilen Hz. Peygamber (sav) bütün insanlığa rahmet olurken fetret ehlinden olan Ebeveyn'in e fayda vermemesi makul gözükmemektedir. Çünkü onun getirdiği ilahi mesajda mükellefiyetin tebliğ ve imkânlarla sınırlı olduğu bildirilmektedir. Kendisinin varlık sebebi olan ebeveyni, herhangi bir peygamberin saf davetine ulaşamamıştır. Her ne kadar bize ulaşan ve teville açık bazı rivayetlerin zahirinden olumsuz bir mana anlaşılıyorsa da akîde konusunda temel referans olan Kur'an'ın perspektifinden konuya bakılınca Ebeveyn'in ehl-i fetret olması düşüncesinin daha isabetli bir tesbit olacağı kanaatindeyim.

Evet, bu konu ümmetin zihninin karıştığı ve pek çok maddi ve manevi problemlerle yüzyüze olduğu bir dönemde dillendirilmesi tâli bir mesele olarak gözükse de; İslam'ın, insana mükellefiyet yüklemesindeki kriterlerini göstermesi ve fetret kavramının tekrar gözden geçirilmesi adına akademik bir zenginlik olduğunu düşünüyorum. Kaldı ki ilim dünyamızda hakkında literatür oluşacak kadar kalem oynatılan bu konunun ilim erbabı mâbeyninde sorulduğu zaman müzakeresinin faydadan hâlî olmayacağı bir gerçektir.

İtidali kendisine dustur edinmiş olan bu ümmetin ana gövdesi Ehl-i sünnet düşüncesinin cumhuru, her konuda olduğu gibi bu nazik ve hassas konuda da ya hayr söylemiş veya sukut etmişler. Hz. Peygamberin (sav) ebeveyni hakkında menfi gözükken sahih rivayetlerin ya ayetlerle mensuh olduğuna ve yahutta bu haberlere, tevakkuf edilecek muzdarib rivayetler gözüyle bakmışlar. Yine menfi gözükken rivayetleri, vahyin ruhuna, adalet-i ilahiyeye, Hz. Peygamberin hasâisine ve bazı usul kaidelerine dayanarak hüsnü teville tabir etmişler.

Teknik ve teknolojik gelişmelerle küçülen dünyamızda herkesin kendi dinini ve ideolojisini savunmak için her türlü argümanı kullandığı günümüzde, Ebeveyn-i Resulle alâkalı olumsuz bir yargı belirtmenin islama ve ümmete faydadan ziyade zarar vereceğini düşünmekteyim.

Saçaklızâde'nin *Risaletu's Surur ve'l Ferah* isimli bu muhtasar ve nadide eseri altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde müellif; ana, baba, hala, amca kavramlarını ele alarak, kelimelerin geldiği kökler ve vezinlerinden hareketle anlamlarını belirlemiştir. Daha sonra Peygamber'imizin anne-babasının vefatından sonra kendisine bakan amcası Ebu Talip ve eşinin üstlendiği anan babalık konusuna temas etmiştir. Bundan yola çıkarak 'ebeveyn' kelimesi hakkındaki olumsuz rivayetleri Ebu Talip ve eşi Fatıma binti Esed'e haml etmiştir. İkinci bölümde fetret kavramının tahlilini yaparak, Hz. Peygamber'in ana-babasının imanları konusunu ele almıştır. Bu küçük risalesinde yedi kere ismini zikrederek referans verdiği Suyutî'yi takip ederek Ebeveyn'in ehl-i fetret olduğunu savunmuştur. Küfrü; hakiki ve mecâzi olarak ikiye ayırmış, Ebeveyn'in Allah'ı inkâr etmediğini belki olsa olsa ibadette şirke düştüğünü, bununda hakiki değil mecâzi bir küfür olduğunu belirtmiştir. Fıkhul ekber'in bir nüshasındaki 'küfür üzere öldüler' cümlesinde, bu küfrün sorumluluk doğuran bir küfrü hakiki olmadığını savunmuştur. Hatta Yaratıcıya inanan Ebeveyn'in küfrü aklıden de uzak olduğunu belirtmiştir. Üçüncü bölümde ise; Ehlisünnet kavramının kısaca neyi ifade ettiğini belirtmiş, itikadî ve amelî mezheplerin fetret konusuna yaklaşımlarından dolayı Ebeveyn'in necatını mukayeseli bir şekilde delillendirmiştir. Usul kitaplarından kaynak vermiş, Eşari ve Maturidi ekollerinin yaklaşımlarını serdetmiştir. Dördüncü bölümde; husun-kubuh nazariyesinden mihenk olarak Ebu Hanife'nin, Maturidilerin ve Eşarilerin Peygamber görmemiş, tebliğe mazhar olamamışların imanı meselesini irdelemiştir. Neticede risalesinde birkaç kere tekrar ettiği gibi Ebeveyn'in Yaratıcıya iman etmelerinden dolayı Eşarilerce cennete girmesinin caiz, Maturidilerce vacip olduğunu ifade etmiştir. Diğer bölümlere nazaran içerik yönünden daha zengin olan beşinci bölümde ise; İmam-ı A'zam'a nisbet edilen Fıkhul Ekber isimli küçük risalesinde geçen Ebeveyn'in küfür üzere öldükleri tarzındaki ibarenin nasıl anlaşılacağına dair bilgiler vermektedir. Tekrar Küfr-ü mecâzî ve hakikî perspektifiyle konuya eğilerek, Ebeveyn'in mazur olduğunu belirtmektedir. Ebeveyn'in dini durumu hakkında olumsuz gözükten rivayetlerin tevil edilmesi gerektiğini ve bu rivayetlerin, fetret ehline azabın olmayacağına dair kat'i naslar ışığında okunması gerektiğini ön görmüştür. Saçaklızâde risalesinin bu bölümünde, eğer dersenden derim tarzında cedel uslubuyla meseleyi işlemektedir. Âmine için istiğfar izninin verilmemesini, bi'setten önce

öldüğü için mükellef olmadıklarını dolayısıyla onun için istiğfarın abes olduğunu düşünmüştür. Nebi'nin de (SAV) abes ve boş şeyleri istemekten nehyedildiğini ifade ederek, bu meseleyi yorumlamıştır. Saçaklızâde 'ye göre; çocukların cenaze duasında istiğfar olmadığı gibi Âmine için de istiğfara hacet olmamıştır. Bu bölümü ebevenden kastın anne-babası değil başkaları olacağı iddeasıyla tamamlamıştır. Risalesinin sonunda yani altıncı bölümde de risalesinin başlangıcında zikrettiği gibi Hz Nebi (sav) 'in Ebeveyn'in in eşarilere göre cennete girmesi caizken Ebu Hanife'ye göre vacip olması, Eşarî ve Maturidî'lerin usullerine muvafıktır, diyerek diğer bölümlerde ele aldığı meseleleri özetlemiştir. Bu konuda haber-i vahidle amel etmektense usul-u fıkıh kaidesiyle hükmetmenin doğru olacağını belirterek vahye mazhar olamayan Ebeveyn'in cennetlik olduğunu savunmaktadır. Bu bölümde Ali el-Kari'yi zahiri bakışından dolayı eleştirmekte, Suyutî'yi ise haklı bulmaktadır. Dua ile eserini bitiren müellif biz maturidî ve hanefiyiz, dolayısıyla Ebeveyn'in cennetlik olduğuna inanıyoruz, demek suretiyle kalamî duruşunu da gözler önüne sermektedir.

Bu genel değerlendirmemizden sonra tahkik, terceme ve değerlendirmesiyle meşgul olduğumuz bu risale de müellif, Allah Resül'ünün anne-babasının ahiretteki konumuyla ilgili Eş'arî ve Mâtürîdî bakış açılarını mukayese ederek uzlaştırmıştır. Ayrıca bu risale, kendisi de Hanefî olan Ali el-Kârî'nin Fıkhü'l-Ekber'de mevcut olduğunu düşündüğü ibareyi esas alarak bu konuya hasır ettiği “*Edilletü mu'tekadi Ebî Hanîfe fi[hakkı] ebeveyi'r-Resûl*” isimli eseriyile yanlış anlaşılmalara vesile olan iddeayı açıklaması yönüyle oldukça dikkat çekicidir.

Saçaklızâde, risalesinde, akli delillere daha fazla öncelik vermekle beraber nakli delilleri de gerek metin gerekse de sened yönünden irdelemiştir. Nitekim kendinden önce konuyla ilgili eser yazarlara göre bu risalesinde akîf ve mantıkî açıklamalara daha fazla yer verdiği görülmektedir. Ebeveyn'in diriltilmesiyle alakalı rivayetin mevzu olduğunu açıkça belirtmiş, böyle rivayetlerle istişhad getirilemeyeceğini göstermiştir. Ayrıca Meseleye semantik yaklaşıp kavram tahlilleriyle davasını ispatlamaya çalışmıştır. Sistemantik bakışıyla usulüddin ve usul-u fikhî mezcederek konuyu değerlendirmiştir. Fetret kavramı ve alt yapısında Marifetullah, hüsün-kubuh ve aklın yeterliliği gibi kelimelerin en tartışmalı

konularını maharetle işlemiş ve bu doğrultuda Abdullah ve Âmine'nin ehl-i necât olduklarını açıklamıştır. Karşılaştırmalı yapılan delillerin tahlilinden sonra ve Ehl-i sünnetin iki kolunu temsil eden Eş'arî ve Mâtürîdîlerin görüşleri, Hz. Peygamberin anne ve babasının fitrat üzere vefat ettiği üzerinde birleşmektedir. Netice olarak Allah Resül'ünün (sav) Ebeveyn'in in muazzep olduğuyla alakalı rivayetleri kelâmî bakış açısıyla değerlendirmiş, bu rivayetlerin yoruma açık olduğunu belirterek ebeveyne tahsis edilmesini uygun bulmamıştır. Her şeyin doğrusunu da derûnunu da Alîm-i Habîr olan Allah Teâlâ bilir.

Çalışmamı bir Kur'an düsturu olan şu ayetle bitirmek istiyorum: "Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz." Bakara,134

EK- I. SAÇAKLIZÂDE'NİN RİSÂLETÜ'S-SÜRUR VE'L FERAH ADLI ESERİNİN TAHKİKİ/EDİSYON KRİTİĞİ

بسم الله الرحمن الرحيم

هذه رسالة ساجقلي ذاته في حق إيمان والدي رسول الله صلى الله عليه وسلم

بسم الله الرحمن الرحيم و بحمده و الصلاة علي رسوله.

يقول إلياس الفقير محمد المرعشي المدعُو بساجقلي ذاته أكرمه الله تعالى بالسعادة.

إن قلت: ما تقول في والدي رسول الله صلى الله عليه وسلم وهما عبدالله و زوجته آمنة عليهما السلام ماتا قبل بلوغ النبي صلى الله عليه وسلم قبل نبوته؟

قلت: أصنع في هذا الباب رسالة إن شاء الله تعالى وأجعلها فصلاً سِنَّةً:

الفصل الأول: والده أَخَصُّ من أبويه لأن الثاني يطلق على العمِّ والعمَّة لقول "القاموس" : إنَّ أَدْرَ (كهاجر) اسمُ عمِّ إبراهيم عليه السلام. فأما أبوه فإنه تاريخ. انتهى. وقد سمي أدر في القرآن اب إبراهيم. وقس عليه العمَّة فإنها تُسمى أُمَّ. ويطلق الثاني أيضاً علي المرَبِّي والمرَبِّيَّة لما في "المصابيح" في باب علامات النبوة انه يسمى ظنُّره عليه السلام وهي حليلة أمه عليه الصلاة و السلام و قس عليه المرَبِّي فانه يسمى أبًا.

أبوطالب عمه ومربيه. لأنه عليه الصلاة والسلام كان عند أبي طالب في زمان صباوته بعد موت والديه فيسمى أبًا له عليه الصلاة والسلام من وجه واحد وأبوطالب وجهين. وزوجته مربيته عليه الصلاة والسلام فتسمى أُمَّ له من وجه واحدٍ وأبوطالب وزوجته يسميان أبوين. فاحفظ ذلك.

وقد دعى رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم عمه أبا طالب إلى كلمة التوحيد حين الوفات فأبى من ذلك فهو مات كافرًا وزوجته صادفت زمان دعوة النبي صلى الله تعالى عليه وسلم ولم يُنقل إسلامها فالظاهر أنها ماتت كافرةً.²⁵⁶ فهما من أهل النار. فإن قال عليه السلام: "إن أبي في النار" مريدًا بالأب أبا طالب لصحَّ هذا وإن قال عليه الصلاة والسلام : « ليت شعري ما فعل أبوي »²⁵⁷ مريدًا بهما أبا طالب وزوجته لصحَّ هذا. لأنَّ أهل

²⁵⁶ فالظاهر إسلامها

²⁵⁷ حدثني أبو عمارة ، ثنا علي بن ثابت ، وسعيد بن محمد ، عن موسى بن عبيدة الريزي ، عن محمد بن كعب القرظي قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « ليت شعري ما فعل أبوي ؟ فأنزل الله عز وجل (ولا تسأل عن أصحاب الجحيم) ، قال : فما ذكرهما حتى مات. هذا الحديث مرسل. اسناده ضعيف. قال البخاري: منكر الحديث اله احمد بن حنبل. في اسناده موسى بن عبيدة هو ضعيف جدا

النار متفاوتون في العذاب ولو قلنا إن أباه عليه الصلاة والسلام في النار أو مات كافرًا مريدًا به أبا طالب لصح هذا ولو قلنا إن أبوي النبي عليه السلام في النار أو ماتا علي الكفر مريدًا بهما أبا طالب وزوجته لصح هذا.

الفصل الثاني: والدا رسول الله صلي الله تعالى عليه وسلم من أهل الفترة. والمراد بأهل الفترة من لم تبلغ إليه دعوة نبي. صرح بذلك السيوطي في رسالته في حق ولدي رسول الله صلي الله تعالى عليه وسلم ويدل عليه قوله تعالى خطابا لنبيه: (لِنُنذِرَ قَوْمًا مَا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ) (سورة السجدة 32/3).²⁵⁸

والدا رسول الله صلي الله تعالى عليه وسلم آمنة بأن الله تعالى هو الخالق لا خالق غيره. فهما مؤمنان بأن الله تعالى هو الخالق وموحدان لله تعالى في الخلق لقوله تعالى في لقمان في حق مشركي أهل مكة

(وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ) (سورة لقمان، 31/25) وفي الزخرف (وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ) (سورة الزخرف، 43/9) ولأن اسم أبيه صلي الله تعالى عليه وسلم عبد الله وأمه عليه الصلاة والسلام آمنة زوجة عبد الله فهما مؤمنان بالله. فشارك أهل مكة ليس في الخلق بل في العبادة فقط ومعناه أنهم يعبدون الاصنام ويسجدون لها طمعًا في شفاعتهم لهم عند الله تعالى كما هو في صريح الآية

ويُسمى شركهم في العبادة بعد دعوة النبي صلي الله تعالى عليه وسلم إلى كلمة التوحيد أي التوحيد الله تعالى كفرًا حقيقياً وأما قبل دعوة النبي عليه الصلاة والسلام إلى التوحيد في العبادة كما فعله أهل الفترة فيسمى ذلك الشرك كفرًا مجازًا تشبيهاً له بالشرك بعد دعوة النبي عليه الصلاة والسلام إلى التوحيد في العبادة وليس كفرًا حقيقياً وذلك لأن الكفر حقيقة هو عدم تصديق نبي فيما علم ضرورةً مجيئه به من عند الله تعالى كما هو رأى الأشعري وليس في تلك العبادة عدم تصديق نبي حينئذٍ وللكفر حقيقةً قسم آخر وهو عدم تصديق العقل فيما دل عليه من أركان الاسلام وهو الخالق كما هو رأى أبي حنيفة رحمة الله عليه كما سيأتي في الفصل الآتي وقُبح عبادة الاصنام لا يدل عليه العقل يقيناً بل فُبحه سمعيٌّ قال في تفسير الكبير ونسيت موضعه وإنما الكفر العقلي الجهل بالخالق عند أبي حنيفة رحمة الله تعالى عليه لأهل الفترة كما سيأتي في الفصل الآتي و والدا رسول الله صلي الله تعالى عليه وسلم مؤمنان بأن الله تعالى هو الخالق وموحدان في الخلق ولم يُتصفا بالكفر الحقيقي العقلي كما لم يُتصفا بالكفر الحقيقي السمعي.

الفصل الثالث: أهل السنة ضد أهل البدعة.

قسمان؛ أحدهما: الأشاعرة وهم أتباع الشيخ أبي الحسن الأشعري. والشافعيون كلهم أشاعرة. والآخر: الماتريدية وهم أتباع الشيخ أبي المنصور الماتريدية تلميز أبي حنيفة بالواسطة وكلهم حنفيون. وقع الخلاف بينهم في بعض المسائل. وكلا الاختلافين من مذهب أهل السنة والجماعة وليس أحدهما اعتقاد أهل البدعة.

²⁵⁸، وأيضاً راجع يس/6 ، القصص/46.

ومما اختلفوا فيه اعتبار العقل في الايمان والكفر كاعتبار السمع فيهما. قال به الماتريدي لقول أبي حنيفة بذلك وأنكره الأشاعرة وقالوا ولا اعتبار للعقل في الايمان والكفر بل هما سَمْعِيَّانِ فقط قال في المنار وعند الأشاعري ان غفل عن الاعتقاد بالخالق او اعتقد الشرك ولم تبلغ إليه الدعوة كان معذوراً انتهى. ودليله قوله تعالى:

(وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا) (سورة الاسراء، 15/17) قوله ان غفل عن الاعتقاد بالخالق بأن كان خالي الذهن عن الاعتقاد بالخالق او انكر قوله او اعتقد الشرك اي الشرك في الخالق او في العبادة وقال شارحه لان المعتبر عندهم هو السمع دون العقل انتهى.²⁵⁹ قوله لان المعتبر أي في الايمان والكفر عند الأشاعرة هو السمع دون العقل ولذا فسر الايمان والكفر في المواقف²⁶⁰ بتصديق الرسول فيما علم ضرورة مجيئه به من عند الله تعالى وعدم تصديقه في بعض ما علم ضرورة مجيئه به من عنده تعالى لان صاحب المواقف شافعي أشعري ولو آمن أهل الفترة بالخالق مجرد عقلة لا يثاب على الايمان عند الأشعري لقول شارح المواقف في أوائله في كلام صاحب المواقف اشار بان العقائد يجب ان تأخذ من الشرع ليعتد بها وان استقل العقل فيه انتهى. قوله ليعتد بها أي يثاب عليها فلا ثواب لايمان أهل الفترة بالخالق بعقله عند الأشاعرة وصاحب المواقف شافعي أشعري وما استقل فيه عقل كل عاقل هو وجود الخالق لدلالة المصنوعات عليه كما سيجيى وقال في كتاب التحقيق قالوا أي الأشاعرة من اعتقد الشرك ولم تبلغ إليه الدعوة فهو معذور حتى جاز ان يكون من أهل الجنة انتهى. قوله من اعتقد الشرك أي الشرك في الخالق او في العبادة ووالد رسول الله صلي الله تعالى عليه وسلم مؤحذان في الخالق ويعتقدان الشرك في العبادة ولم تبلغ إليهما الدعوة فجاز عند الأشاعرة ان يكونا من أهل الجنة بفضل الله تعالى عليهما أو بشفاعه الرسول عليه الصلاة والسلام وكيف لايفضل الله تعالى عليهما وهما شجرتان مثمرتان حبيبه وكيف لايشفع لهما وهو يشفع الأجانب وقال في ميزان الأصول قال عامة أصحاب الحديث من الأشعري وغيرهم ومن تابعهم بأنه لايجب عليهم الايمان ولا يحرم عليهم الكفر حتي لو ماتوا على الكفر او على الايمان قبل بلوغ الدعوة إليهم فهم في مشيئة الله تعالى إن شاء عذبهم وإن شاء أدخلهم الجنة وهو قول معتزلة بغداد وهو اختيار بعض مشايخ بخارى غير أنهم قالوا إنهم من أهل الجنة في الاحوال كلها بمنزلة الصبيان والمجانين؟²⁶¹ انتهى. قوله غير أنهم قالوا أي بعض مشايخ بخارى قوله في الاحوال كلها أي في حال موتهم على الايمان بالخالق او في الكفر به إذ لايتصور ايمانهم السمعى لعدم بلوغ الدعوة إليهم يعني أنهم يجعلونهم في مشيئة الله تعالى بل يقطعون لهم بالجنة وبعض مشايخ بخارى من الماتريديية قوله على الكفر او على الايمان أي على الكفر بالخالق أو على الايمان به لان ماعدا الخالق سمعي كما سيأتي اذ لا يتصور الايمان به قبل بلوغ الدعوة فاذا كان في مشيئة الله تعالى ادخال أهل الفترة الجنة و والدا رسول الله صلي الله تعالى عليه وسلم من أهل الفترة فهل يقول عاقل بان الله تعالى لايدخلهما الجنة مع ان دخولهما الجنة في مشيئة الله تعالى ولا يجب عليهما العذاب مع أنه قال تعالى (ولسوف يعطيك ربك فترضي) قوله إن شاء عذبهم فيه

²⁵⁹ İbn-i Melek, Şerh-u Menar, Salah Bilici Kitabevi, 1385, İstanbul, s.333.

²⁶⁰ الإيجي، المواقف: ص.388

²⁶¹ مكتبة دار التراث، ص؛192، الطبعة الثانية 1997 ميزان الأصول في نتائج العقول.

نَظَرُ لَانِهِمْ لَايَعْبُدُونَ عِنْدَ الْأَشَاعِرَةِ وَ إِنْ مَاتُوا عَلَي الْكُفْرِ لِمَا سَبَقَ نَقْلَهُ مِنَ الْمَنَارِ فَهُوَ سَهْوٌ نَاشِرٌ مِنْ قَوْلِهِ إِنْ شَاءَ أَدْخَلَهُمُ الْجَنَّةَ وَهُوَ صَاحِبٌ كَمَا نَقَلْنَاهُ عَلَى التَّحْقِيقِ وَالْإِنْسَانَ مُشْتَقٌّ مِنَ النَّسِيَانِ

الفصل الرابع: وعند الماتريدية يعتبر العقل في الايمان والكفر فهما على قسمين عند الماتريدية أحدهما :سمعي كما هو المذكور في المواقف والآخر :عقلي قال في المنار على مذهب الماتريدية من لم تبلغ إليه الدعوة اذا لم يعتقد ايماناً ولا كفراً كان من أهل النار انتهى. وذلك قول ابي حنيفة رحمه الله تعالى , قوله "ايماناً ولا كفراً" أي ايماناً بالخالق ولا كفراً به كما سيأتي التصريح به قال شارحه لوجوب الإيمان بمجرد العقل انتهى. أي لوجوبه عند الماتريدية أي الإيمان بالخالق قوله بمجرد العقل لأن العقل يستقل في معرفة الخالق بالنظر الى المصنوعات قال التفازاني في شرح العقائد وقال المصنوعات المشتملات على الأفعال الحكيمية والنقوش المستحسنة , تدل ضرورة على صانع متصف بالحياة والعلم والقدرة والإرادة قال عليّ القاري في الملحقات شرح فقه الأكبر وجوب الإيمان بالعقل مروى عن ابي حنيفة وقال الأشعري لايجب لقوله تعالى (وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا) وأجيب بأن الرسول أعم من العقل والنبي انتهى. وقال علي القاري في شرح الأمالي نقلا عن الحاكم الشهيد قال أبو حنيفة لا عذر لعاقل في الجهل بخالقه لما يرى من خلق السموات والأرض وخلق نفسه ولو لم يبعث الله تعالى رسولا لوجب على الخلق معرفته بعقولهم انتهى. قولهم بعقولهم متعلق بوجوب معرفته على التنازع فالمعنى رسولا يُنبئ عن الخالق وعن وجوب معرفته فالمعرفة للخالق كما يستقل فيه العقل كذلك وجوب معرفته يستقل فيه العقل وهذا مبني على الحسن والقبح العقليين قال به أبو حنيفة وأنكره الأشعري والتفصيل في شرح المواقف وقال في التلويح²⁶² في باب المحكوم به بعد بيان مراد أبي حنيفة في عدم العذر في الجهل بالخالق وهذا مراد أبي حنيفة حيث قال لما يرى من خلق الآفاق والانفس وأما في الشريعة فيعذر الى قيام الحجة انتهى. أي يعذر عند أبي حنيفة بجهله بالشرايع ما لا يستقل في معرفة العقل وهو ما عدا معرفة الخالق و المراد بقيام الحجة السماع من طرف الرسول عليه السلام وصرح في التلويح إن لم تبلغ إليه الدعوة لو آمن بالخالق بعقله لصح إيمانه أي يثاب على إيمانه عند أبي حنيفة و والدا رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم آمننا بأن الله تعالى خالق السموات والارض وخالق أنفسهم ووحداه في الخلق وأبو حنيفة لم يوجب على أهل الفترة إلا الايمان بالخالق وهو إيمان عقلي ووالدا رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم لم يتصفا بالكفر الحقيقي السماعي ولا العقلي. نعم اتصفا بالشرك في العبادة ولما كانا من أهل الفترة لم يكن ذلك الشرك كفرا لهما حقيقة بل مجازا كما عرفت ولا يضرهما لأنهما اتصفا بالايمان العقلي فوجب لهما الجنة عند أبي حنيفة ويجوز عند الأشعري ولا عذاب لهما البتة عند الأشعري ولا عند أبي حنيفة وقال السيوطي في رسالته في حق والدي النبي صلى الله تعالى عليه وسلم انهما ماتا ناجيين وليس في النار صرح بذلك جمع من العلماء ولهم في تقدير ذلك مسالك المسلك الاول انهما ماتا قبل البعثة ولا تعذيب قبلها لقوله تعالى (وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا) وقد اطبق أنمتنا الأشاعرة من أهل الكلام والاصول والشافعية من الفقهاء على أنه من مات ولم تبلغ إليه الدعوة يموت ناجيا انتهى. أقول السيوطي شافعي أشعري ولم يصرح في تلك الرسالة بدخولهما الجنة لأن أهل الفترة يجوز عند الأشعري دخوله الجنة بفضل الله تعالى أو شفاعاة بعض الشافعين كما عرفت ولا يجب. لكن قال الله سبحانه

²⁶² سعد الدين مسعود بن عمر التفازاني (المتوفى: 793هـ)

وتعالى ولسوف يعطيك ربك فترضى وجاز دخولهما الجنة بفضل الله تعالى ولا يرضى النبي صلى الله تعالى عليه وسلم إلا بدخولهما الجنة ولذلك قال السيوطي في رسالته الاخرى إن والديه عليه السلام من أهل الجنة واما عند ابي حنيفة فيجب دخولهما الجنة لانهما آمنة بان الله تعالى هو الخالق ووحده في الخلق ووجب الثواب على ايمانها بالخالق عند أبي حنيفة كما سبق آنفاً والشرك في العبادة لا يضرهما كما عرفت

الفصل الخامس: فما معنى قول أبي حنيفة في الفقه الأكبر ووالدا رسول الله صلى الله تعالى عليه الصلاة والسلام 'ماتا على الكفر وابو طالب عمه مات كافرا'. قلت: ليس معناه أن والديه عليه السلام ماتا على الكفر الحقيقي بل على الكفر المجازي وهو لا يضرهما لانهما آمنة بالخالق ولم يوجب أبو حنيفة رحمة الله تعالى عليه على أهل الفترة إلا الإيمان بالخالق أو يجب عنده الثواب على ايمان أهل الفترة بالخالق أبوطالب مات كافرا حقيقة لأنه امتنع عن قبول دعوته عليه لصلاة و السلام فغيّر أبوحنيفة اسلوب العبارة اشارة الى هذا فلو كان المراد من كفر والديه الكفر حقيقة لقال ووالدا رسول الله و أبو طالب ماتوا كافرين فاعرف. انما صرح بقوله ماتا على الكفر لرفع توهم ان دعوة الرسول عليه الصلاة والسلام وصلت إليهما فامتنعا عن الشرك في العبادة او انهما كانا على شريعة ابراهيم عليه السلام وكما قيل فالمعنى انهما ماتا على الشرك في العبادة وهو لا يضرهما وليس ذلك الكفر حقيقةً لهما فوجب لهما الجنة عند أبي حنيفة ويجوز دخولهما عند الاشعري إن قلت كيف يقال إنهما ماتا على الكفر وانهما في الجنة وذلك امر عجيب قلت ذلك كعكس ما يقال إن فرعون مات على الإيمان وانه من أهل النار لحدوث ايمانه حال اليأس لما قال الله تعالى فلم يك ينفعهم ايمانهم لما رأوا بأسنا²⁶³

وحديث : إن أبي في النار²⁶⁴ محمول على أبي طالب وحديث « ليت شعري ما فعل أبوي» على تقدير صحته محمول على أبي طالب وزوجته كما سيأتي بيانه إن قلت ما تقول في حديث: «استأذنتُ ربي لاستغفار لوالدي فلم يأذن»²⁶⁵ قلت معنى الاستغفار طلب مغفرة الذنب و هي آمنت بالخالق وحدثت الله في الخلق وفيما سواه معذورة الى قيام الحجة ولم يقد عليها الحجة فلا ذنب لها فالاستغفار لها كالاستغفار للصبي يتضمن الكذب في ان له ذنبا ولو استأذن النبي عليه الصلاة و السلام ربه للاستغفار للصبي لا يأذن له ولهذا لايجوز الاستغفار لصبي في جنازته فالاستغفار لها لغو متضمن للكذب ولايجوز للنبي عليه الصلاة و السلام ان يلغو أو يكذب فهذا لم يأذن له ربه للاستغفار لأمه قال السيوطي و أما حديث عدم إذن الله تعالى لنبيه عليه السلام للاستغفار لأمه فهو خبر آحاد لاتعارض النص القاطع الدال على عدم عذاب أهل الفترة انتهى أقول الأولى في وجه عدم الإذن للاستغفار لأمه عليه السلام ان الاستغفار لها لغو متضمن للكذب كما ذكرنا واما بكاء عليه السلام عند زيارة قبر أمه كما نقل فتحسراً على فراقها لا لعدم إذن ربه للاستغفار لها واما حديث إحياء والديه وإيمانها له فغير ثابت

²⁶⁴ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ رَجُلًا قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيْنَ أَبِي قَالَ « أَبُوكَ فِي النَّارِ ». فَلَمَّا قُتِيَ قَالَ « إِنَّ أَبِي وَأَبَاكَ فِي النَّارِ ». أخرجه مسلم في صحيحه

²⁶⁵ عن أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم : استأذنت ربي أن أستغفر لأمي فلم يأذن لي واستأذنته أن أزور قبرها فأذن لي . رواه مسلم (976)

لأن في اسناده مجهولين كذا في التذكرة للقرطبي قال البيضاوي في قوله تعالى ما كان للنبي والذين آمنوا ان يستغفروا للمشركين ولو كانوا اولى القربى من بعد ما تبين لهم انهم من أصحاب الجحيم نزل في أبي طالب حين هم عليه السلام للاستغفار له بعد عدم قبول دعوته عليه السلام وقيل نزل حين للاستغفار لأمه انتهى فضعف الثاني فلم يذكره في المدارك وقال البيضاوي في قوله تعالى (ولاتسأل عن اصحاب الجحيم) (سورة البقرة، 119/2) على قراءة نافع على صيغة النهي عن السؤال انها نزلت عند قوله عليه السلام «ليت شعري ما فعل أبوي» انتهى فالمراد من الابوين لايحوز ان يكون والديه عليه الصلاة و السلام لأنهما ليسا من اصحاب الجحيم فيجب أن يكون المراد بهما غيرهما فالمراد بهما اما أبو لهب وأبو طالب أو أبوطالب و زوجته فلا الثالث فاعرف فالظاهر أن المراد بهما أبو طالب وزوجته كما عرفت في أول الرسالة

الفصل السادس : إن ما ذكرته في أول الرسالة أن والديه عليه الصلاة و السلام يجوز دخولهما الجنة عند الاشعري ويجب دخولهما الجنة عند أبي حنيفة موافق لاصل الاشعري والماتريدي المذكور في الأصول كما عرفت فخير الأحاد الوارد في عذاب أبيه محمول على أبي طالب وزوجته فالعجب من علي القاري صنع رسالة وتكلف فيها يكون والداه عليه السلام في النار واتي في تلك الرسالة بأسجاع تورث ملالة لمن نظر إليها وصدر رسالة بالمنقول عن أبي حنيفة رحمة الله عليه في الفقه الأكبر ووالد رسول الله ماتا على الكفر ولم يدر ان المراد بالكفر فيه الكفر مجازا وهو لا يضرهما كما عرفت ويجب دخولهما على الاصل أبي حنيفة واتي باخبار أحاد في عذاب ابيه عليه السلام مع انه محمول على أبي طالب وزوجته يصح ما ذكر في الاصول كما ذكرنا والعمل بالأصول الفقه أولى من العمل باخبار الأحاد مع انها يمكن حمل الاب فيها على أبي طالب وحمل الابوين على أبي طالب و زوجته وقال السيوطي في رسالته الأخرى ان والديه عليه السلام في الجنة وانما قطع بذلك مع ان السيوطي شافعي اشعري ويجوز دخولهما الجنة عنده ولا يجب لقوله تعالى (ولسوف يعطيك ربك فترضى) والنبي صلى الله تعالى عليه السلام لا يرضى بعدم دخولهما الجنة مع جواز دخولهما الجنة فالحق مع السيوطي رضي الله عنه واما علي القاري فلعل البرودة أثرت في رأسه فاختلف عقله فصلى الله تعالى على رسوله وعلى والديه ونقطع بانهما في الجنة لانا حنفيون ماتريديون وسميتها رسالة السرور والفرح لانها تُسر الناظرين المؤمنين ويفرحون بها الحمد لله الذي بعزته وجلاله نتم الصالحات.

وسبحان ربك رب العزة عما يصفون وسلام على المرسلين و الحمد لله رب العالمين.

EK-II. SAÇAKLIZÂDE'NİN RİSÂLETÜ'S-SÜRÛR İSİMLİ ESERİNİN TERCÜMESİ

Bu, Saçaklızâde'ye ait, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Ebeveyn'in in imanı hakkında bir risalesidir.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, O'na hamd ederek ve Rasül'üne salat ederek başladım. Saçaklızâde diye bilinen Maraşlı İlyas Muhammed (Allahu Teâla ona mutluluk ikram etsin.) der ki:

Şayet dersen; Rasûlullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) peygamberlik gelmeden önce vefat eden ebeveyni (Abdullah ve Âmine) hakkında ne dersin?

Derim ki: inşaallah bu konuda bir risale kaleme alacağım ve onu da altı bölümde işleyeceğim.

Birinci Bölüm:

“Vâlidâh”(والداه) kelimesi , “Ebevâh”(أبواه) kelimesinden daha özeldir. Çünkü ikincisi (ebevâh kelimesi) amcaya da (amcalara da), halaya da kullanılır. Kâmusta da geçtiği üzere ‘âzer’ , İbrahim (aleyhisselam)’ın amcasının ismidir.²⁶⁶ Babasına gelince onun ismi Tarih’di. Kur’an’da İbrahim (as)’ın babası Âzer diye isimlendirildi. Buna halayı kıyas et. O da anne diye isimlendirilir.

Yine ikincisi (ebevâh kelimesi), lala (mürebbi) ve dadı (mürebbiye) içinde kullanılır. Mesabih isimli kitabın, peygamberliğin alametleri bölümünde geçtiği gibi; Hz. Peygamberin (sav) sütannesini Hâlîme, annesi olarak isimlendirilmiştir. Lalayı sen buna kıyas et. O da baba diye isimlendirilmiştir. Ebu Talip, Rasûlullah’ın (sav) hem amcası hem de mürebbiydi. Çünkü Hz. Peygamber(as), Ebeveyn'in in ölümünden sonra çocukluk dönemini Ebu Talib'in yanında geçirdi. Bunun için iki yönden baba diye isimlendirilir. Ebu Talibin eşi ise O'nun mürebbiyesiydi. Onun için O'da bir cihetten annesi diye isimlendirilir. Öyleyse Ebu Talip ve eşi, ebeveyn diye isimlendirilir. Bunu böyle kavra.

Gerçekten Rasûlullah(sallallahu aleyhi ve sellem) amcası Ebu Talib’i vefatı hengâmında kelime-i tevhide davet etti. O ise bundan yüz çevirdi ve kâfir olarak öldü. Eşi ise Hz. Peygamber’in (sav) davet zamanına yetişti ancak onun Müslüman olduğuna dair bir şey rivayet olunmadı. Görünüşe göre O da kâfir olarak öldü.(?) Öyleyse her ikisi de cehennem ehliendir.

Şayet Peygamber (sav) baba ile ebu Talib’i kastederek ‘‘Gerçekten babam ateştedir.’’ dediyse bu doğrudur. Yine Hz.Rasûl (sav) ebeveyn ile Ebu Talib ve eşini kastederek ‘‘Keşke ebeveynim ne yaptılar, bir bilseydim.’’ dediyse bu da doğrudur. Çünkü cehennem ehli azapta farklı farklı derecelindedir. Ebu Talib’i kastederek, babası cehennemdedir veya kâfir olarak ölmüştür dersen bu doğrudur. Yine Ebu Talib ve eşini kastederek ebeveyni Rasûl ateştedir yahut kâfir olarak öldüler dersen buda doğrudur.

İkinci Bölüm

Hz. Rasûlullah’ın ebeveyni fetret ehliendir. Fetret ehlinden kasıt; her hangi bir peygamberin davetinin kendisine ulaşmadığı kimsedir. Suyutî ebeveyni Rasûl ile alakalı yazdığı risalede bunu böyle açıkladı. Bunu Allah-u Teâlâ’nın Nebi’sine hitaben buyurduğu şu sözü de işaret ediyor. *"Onu Peygamber kendisi uydurdu" diyorlar öyle mi? Hayır! O, senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı (peygamber) gelmemiş bir kavmi uyarman için -doğru yolu bulalar diye- Rabbinden gönderilen hak (Kitap) tır.*²⁶⁷ Ebeveyni Rasûl (sav) Allah-u Teâlâ’nın kendisinden başka bir yaratıcı olmadığı halde Hâlik olduğuna iman ettiler. Her ikisi de Allah-u Teâlâ’nın yaratıcı olduğuna inananlardı ve yaratma da O’nu birleyicilerdi.(yani muvahhid idiler.) Bunun da böyle olduğunu Allah-u Teâlâ Lokman suresinde, Mekke halkının müşrikleri hakkında buyurduğu şu kavli şahittir.’’ Andolsun ki onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka "Allah..." derler. De ki: (Öyleyse) övgü de yalnız Allah'a mahsustur, ama onların çoğu bilmezler.’’²⁶⁸ Zuhuruf suresinde de *‘‘Andolsun ki, onlara gökleri ve yeri kim yarattı? Diye sorsan; "Onları şüphesiz*

²⁶⁷ Secde,3

²⁶⁸ Lokman,25

güçlü olan, her şeyi bilen Allah yarattı" derler.'²⁶⁹ Ayrıca Hz.Peygamberin (sav) babasının isminin Abdullah(Allah'ın kulu) ve annesi ki (Abdullah'ın eşi) ismi Âmine (inanın kadın) olması da bu manayı te'yid eder. Mekke halkının şirki ise yaratma konusunda değil sadece ibadet konusundaydı. Bunun manası ayetin izahında da olduğu gibi onlar putlara tapıyor ve Allah (cc) katında putların şefaatinin umarak onlara secde ediyorlardı. Onların Hz. Peygamber'in (sav) kelime-i tevhide yani Yüce Allah'ı (cc) birlemeye çağrısından sonra ibadetteki şirkleri “ *küfrü hakiki* ” diye isimlendirilir. Hz. Peygamber'in (sav) ibadette tevhide davetinden öncesinde ki şirke gelince (ki Fetret ehlinin yaptığı gibi), ibadetteki tevhide davetindeki şirke benzemesi cihetinden küfrü mecazî denir. Bu da küfrü hakiki değildir. Çünkü küfrü hakiki; Eşarî'lerin de görüşü olduğu üzere, Allah katından geldiği zaruretle bilinebilecek şeylerde bir nebiyi tasdik etmemektir. O vakit (fetrette) ibadet konusunda bir nebinin tasdik edilmemesi söz konusu değildir. Hakiki küfürse başka bir kısımdır. O da İslam'ın erkânlarına delalet eden bir şeyi aklın tasdik etmemesidir. Gelecek bir bölümde izah edileceği üzere bu da Ebu Hanife'nin görüşüdür. Putlara ibadetin çirkinliğine akıl yakinen delalet etmez. Bilakis onun çirkinliği sem'idir. Tefsiri Kebir'de Râzi (ö.606/1210) böyle dedi. Ama yerini unuttum.

Gelecek bir fasılda görüleceği gibi, Ebu Hanife'ye göre akli küfür yaratıcıyı bilmemektir. Oysaki Allah Rasülü'nün ebeveyni Allah-u Teâla'ya yaratıcı olarak inanıyorlardı. Ve onu yaratmada birliyorlardı. Bundan dolayı o ikisi sem'î hakikî küfürle sıfatlanamayacakları gibi aklî hakikî küfürle de sıfatlanamazlar.

Üçüncü Bölüm

Ehli sünnet ehli bidatın zıttıdır. Ehli sünnet de iki kısımdır. Birisi Eşarîler ki onlar Ebu Hasan el-Eşariye tâbi olanlardır. Şafîlerin hepsi Eşarîdir. Diğerisi ise Maturidîlerdir ki onlarda Şeyh Ebu Mansur el-Maturidiye tâbi olanlardır. O, dolaylı olarak Ebu Hanife'nin talebesidir. Maturidîlerin hepsi Hanefîdir. Her iki mezhep arasında bazı meselelerde ihtilaf vuku bulmuştur. Her iki mezhebin ihtilafı ehli sünnet ve'l cemaat mezhebindendir. O ihtilaflı görüşlerden hiç biri ehli bidatın itikadı değildir. İhtilaf ettikleri konulardan biri de iman ve küfür konusunda da nakle

²⁶⁹ Zuhuf,9

itibar edildiği gibi akla da itibar edilip edilmemesidir. işte buna Ebu Hanife'nin sözünden dolayı imam Maturidi de böylece hükmetti. Eşariler bunu kabul etmediler.(inkar ettiler) ve dediler ki: iman ve küfürde akla itibar yoktur. Bilakis iman ve küfür sadece sem'idirler. (nakle dayanırlar) Menar'da (müellifi) dedi ki²⁷⁰; Eşarilere göre birisi yaratıcıya itikaddan gaflet etse ve kendisine davet ulaşmadığı halde şirki itikad etse o mazurdur. Bunun delili de Allahu Teâlâ'nın şu kavlidir. “ Biz bir rasül göndermedikçe azap ediciler değiliz.”²⁷¹

“Yaratıcıya itikaddan gafil olursa” sözü, zihin yaratıcıya itikaddan hâli olursa ve inkar ederse demektir. Yahut şirki itikad ederse; yani yaratıcılıkta şirki veya ibadette şirki demektir.

Menâr'ın şârihi dedi ki²⁷²: Eşarilere göre iman sem' (nakil) muteberdir. Akıl değildir. Çünkü Eşarilere göre iman ve küfürde itibar edilen şey sem'iyatdır. Akıl değil. Bundan dolayı Mevakıf²⁷³ (isimli eserin sahibi bu kitabın) da iman ve küfür; Allah'tan geldiği zaruretle bilinen şeylerde rasülü tasdiktir ve Allah'tan geldiği zaruretle bilinen şeylerin bazısını tasdik etmemektir diye tefsir etti. Çünkü Mevakıf'ın yazarı Şafî ve Eşari'dir. Eşarilere göre şayet fetret ehli mücerret akıllarıyla yaratıcıya iman etseler bu imanlarıyla sevap kazanamazlar. Çünkü Mevakıfın şârihi, kitabının başında Mevakıf'ın müellifinin kelamı hakkında işaret etmiştir ki; akıl yeterli olsa bile sevap alınabilecek bir akaidin, şeriattan alınması gerekir. Eşarilere göre aklıyla yaratıcıya iman eden ehli fetret için bir sevap mevzu bahis değildir. Mevakıf'ın yazarı Şafî ve Eşaridir. Tafsilatı geleceği gibi, her akıl sahibinin aklının yeterli olduğu şey, sanatlarının delaletiyle yaratıcının varlığıdır. *Tahkik* isimli eserin yazarı(Abdulaziz Buhari)²⁷⁴ şöyle dedi: Eşariler, kendisine davet ulaşmayı şirki itikad edinen kimse mazurdur, dediler. Hatta cennet ehlinde olması

²⁷⁰ Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin (ö. 710/1310) fıkıh usulüne dair eseri.

²⁷¹ İsrâ,15

²⁷² İbn-i Melek, Şerh-u Menar, Salah Bilici Kitabevi, 1385, İstanbul, s.333. Hanefî fıkıh âlimi ve lügat yazarı İbn-i Melek'e (ö. 821/1418) ait Şerhu Menârî'l-envâr isimli eser, Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin fıkıh usulüne dair muhtasar eserinin şerhidir.

²⁷³ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413), Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimi. ‘*Mevakıf*’ usul-ü fıkha dair yazdığı eseridir. Bkz.s:388

²⁷⁴ Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî el-Hanefî 'nin (ö. 730/1330) fıkıh usulüne dair eseri, Hüsâmeddin el-Ahsîkesi'nin الأخصيكي (ö. 644/1247) *el-Müntehab* adlı eserine *et-Tahkik* (Dâyetü't-tahkik veya Şerhu'l-Husâmî) adıyla yaptığı şerhtir.

da caizdir. Burada ‘şirki itikad edinen’ sözünden kasıt ya yaratmada şirk veya ibadette şirktir. Ebeveyni Rasül ise yaratma konusunda muvahhiddiler. İbadette şirki itikad ediyorlardı. Her ikisine de davet ulaşmadı. Eşarilere göre ya Allah’ın fazlıyla veya Rasül’ünün şefaatiyle her ikisinin de cennet ehli olması caizdir. Yüce Allah’ın fazlı her ikisine nasıl olmasın ki; her ikisi de Allah’ın sevgilisini meyve veren iki ağaçtır ve yabancılara şefaahat ederken o ikisine şefaahat etmemesi nasıl olur. Yazarı (Alauddin es-Semerkandî) *Mizânu’l-usûl*²⁷⁵ de şöyle dedi: Eşarilerden ashâbı hadisînin geneli, başkaları ve onlara tâbi olanlar, (ehli fetret için) iman gerekmez ve küfür de onlara haram değildir ki iman ve küfür üzerine öldüler, diyelim. Onlar Yüce Allah’ın meşietindedir. Dilerse azap eder dilerse cennete girdirir. Bu fikir Bağdat mutezilesinin²⁷⁶ sözü olduğu gibi, Buhara meşayihinin²⁷⁷ bazısının da tercihidir. Ne var ki onlar ehli fetret için çocuklar ve deliler menzilesinde oldukları için her hâlükârda cennet ehli değildir, derler. ‘her hâlükârda’ sözünden murad; yaratıcıya iman ederek öldükleri halde veya Onu inkâr halinde demektir. Çünkü onlara davet ulaşmadan sem’î iman düşünülemez. Yani onlar (buhara meşayihî) davet kendisine ulaşmadan ölen ehli fetreti, Allah’ın meşietine havale etmiyorlar bilakis onların cennetlik olduklarına hükmederler. ‘ kendilerine davet ulaşmadan iman ve küfür üzerine ölseler bile’ sözünde iman ve küfür üzerinden kasıt yaratıcıya iman yahut onu inkâr demektir. Çünkü yaratıcı dışındaki meseleler sem’îdir, beyanı geleceği gibi. Çünkü davetten önce iman düşünülemez. Fetret ehlini cennete girdirmek

²⁷⁵ Alauddin Muhammed b. Ahmed es-Semerkandi’ye (ö. 539/1144), *Mizânu’l-usul fi netaici’l ukul*, II.baskı, Mektebe daru’t-Türas, 1997, s.192. Hanefî fıkıh âlimlerindedir. Buhârâ’da vefât etti. Meşhur “*Tuhfet-ül- fukahâ*” kitabının sahibidir.

²⁷⁶ Mu'tezile mezhebi, hicrî ikinci asrın başlarında Basra'da Vâsıl b. Atâ' (v. 131/748) ve Amr b. Ubeyd (v.144/761) tarafından kurulmuştur. Hicrî üçüncü asrın başlarında da Bişr b. el-Mu'temir {v. 210/825} tarafından Bağdat Mu'tezilesi kurulmuştur. Sümâme b. Eşres, Ebû Mûsâ el-Murdâr ve Ahmed b. Ebû Duâd onun en meşhur öğrencileridir. Bu okulun müteahhir âlimlerinden olan Ebû'l-Kâsım el-Belhî el-Kâ'bî, Tirmiz'de açtığı medrese ile Mâverâünnehir'in her tarafında tanınmıştır. Bağdat Mu'tezilîliği'nin son temsilcisi olarak Ebû Ca'fer el-İskâfî'nin oğlu Ebû'l-Kâsım Ca'fer b. Muhammed zikredilebilir.

²⁷⁷ Buhârâ Meşâyihî; Ebû Hafs Ahmed b. Hafs b. ez-Zibrikân el-İclî el-Buhârî (ö. 217/832)'nin başını çektiği Hanefî mezhebi içerisinde önemli bir ekoldür. Abbasilerin başlangıç döneminden başlayarak Horasan ve Maveraunnehir'de önemli Hanefî kültür havzaları oluştu. Hatta III./IX. asırdan itibaren Irak, Hanefî mezhebinin merkezi olmaktan çıktı, bu iki bölge onun yerine almaya başladı. Samaniler döneminde Semerkand ve Buhara'ya yerleşen Hanefîlik, Karahanlılar döneminde o kadar gelişti ki, mezhebin kendi içerisinde “Belh Meşâyihî”, “Buhara Meşâyihî”, “Semerkant Meşâyihî” ve “Fergana Meşâyihî” gibi ekoller ortaya çıktı. Kutlu, Sönmez, ‘Ali b. Osman el-Ûşî el-Fergânî'nin (ö. 569/1174) Hanefî-Mâtürîdî Kültür Çevresi’, Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu Bildirileri, s.131. Bedir, Murteza, Buhara Hukuk Okulu, İstanbul: İsam Yayınları, 2014

meşieti ilahide ise ebeveyni rasül'de fetret ehlinden ise akıllı kimse onlar cennete girmeyecek diyebilir mi? Allah-u Teâla'nın 'Rabbin sana verecek ve sen de razı olacaksın.'²⁷⁸ buyurmasıyla beraber onlara azap gerekmez. (Mîzanu'l-Usul'de geçen) "dilerse onlara azap eder" sözüne itiraz edilir: Çünkü -Menar'da nakli geçtiği gibi- küfür üzere ölseler bile Eşarilere göre azap edilmezler. Bu ise nâşirin hatasıdır. Araştırarak naklettiğimiz üzere doğru olan 'Dilerse cennete girdirir' sözüdür. İnsan kelimesi unutmak kökünden türemedir. (Müstensihin hata etmesi de normaldir.)

Dördüncü Bölüm

Maturidilere göre iman ve küfürde akla itibar edilir. Onlara göre bu ikisi iki kısımdır; Mevakıf'da geçtiği üzere birincisi sem'idir. Diğeri aklidir. Musannif Menar'da maturidi mezhebine göre kendisine davet ulaşmayan kimsede iman itikadı olmayıp küfür de yoksa cehennem ehlindedir, der. Bu Ebu Hanife'nin de görüşüdür. Salt akılla yaratıcıya iman maturidilere göre vaciptir. Çünkü akıl; eserlerine, sanatlarına bakarak yaratıcıya ulaşma konusunda yeterlidir. Taftazâni Şerhu'l Akaidde; güzel nakışlarda ve hikmetli fiillerde gözükten mükemmel eserler mecburen iradeli, ilimli ve hayattâr bir sanatkâra işaret eder, dedi. Ali el-Kârî ise Fıkhu'l Ekber şerhinin ilavelerinde şöyle dedi; Akılla imanın vacip olması Ebu Hanife'den mervidir. Eşariler ise " Biz bir rasül göndermedikçe azap ediciler değiliz." kavli ilahisinden dolayı akılla iman vacip değildir, dediler.²⁷⁹ Bu söze; Akıl, rasülden ve nebiden daha umumidir, diye cevap verilir. Ali el-Kârî, Hâkim eş-Şehid'den²⁸⁰ nakille Emâli şerhinde şöyle dedi: Ebu Hanife dedi ki: Akıl sahibi bir kimse, kendisinin yaratılışından, yerin ve göklerin yaratılışından gördüklerinden dolayı yaratıcısını bilmemekte mazur görülemez, velev ki Yüce Allah bir resul göndermese bile insanların akıllarıyla yaratıcıyı tanımaları vaciptir. İbarede geçen بعقولهم kelimesi وجب fiiline ve معرفته mastarına ala sebilî'tenazuu müteallıktır. Buna göre yukarıda ki kelamın anlamı; "Yaratıcıdan ve Onu tanımanın vucubundan haber veren bir elçiyi Allah göndermese bile" demektir. Öyleyse yaratana tanımada akıl nasıl müstakilse

²⁷⁸ Duha,5

²⁷⁹ Şehristâni, *Nihayetu'l İkdâm*, I.Baskı, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2004 Beyrut, s.208

²⁸⁰ Ebü'l-Fazl Muhammed el-Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehid (ö. 334/945) Sâmanîler zamanında vezirlik yapan ve şehid edilen Hanefî fakihidir. Hem fakih hem de muhaddistir. Sem'ânî, Hâkim'in 60.000 hadisi ezbere bildiğini söyler. DİA. c.15. s.195-196, 1997

aynı şekilde O’nu tanımanın zorunluluğunda da müstakildir. Bu konu aklî olan husun ve kubuh meselesine dayanır. Ebu Hanife buna böyle hükmetti. Eşariler ise inkar ettiler. Meselenin tafsili Şerhu’l Mevakıf’tadır.

Telvih isimli eserde yazarı²⁸¹, Ebu Hanife’nin muradını beyandan sonra yaratıcıyı bilmemenin mazur görülemeyeceği görüşünün izahı; enfüste (içerde) ve afakta (dışarda) görülen yaratılış (gerçeklerinden) dolayı yaratıcıyı bilmemekte mazur görülemez, demektedir. Ama şeriatla ise (amel edeceği hususlarda) hüccet onun için kaim olana dek mazurdur. Yani o kimse Ebu Hanife’ye göre şeriatları bilmemekten mazurdur. Yaratıcıyı bilmenin dışındaki salt aklın yeterli olmadığı konuları bilmemekten mazurdur. “*Bir hüccet kaim olana kadar*” demek bir resulden işitmektir. Telvih’te de izah olunduğu üzere Ebu Hanife’ye göre kendisine tebliğ ulaşmadığı halde birisi akıyla yaratıcıya iman etse bu iman sahihtir ve karşılığını görür. Ebeveyn-i Resul, Allah-u Teâlâ’nın göklerin, yerin ve kendilerinin yaratıcısı olduğuna iman ettiler ve O’nu yaratmada birlediler. Ebu Hanife de fetret ehli için sadece akli iman olan yaratıcıya imanı vacip gördü. Allah Resulü’nün anne babası ne sema’i akli küfürle, ne de aklî küfürle vasıflanırlar. Evet fetret ehli olmalarından dolayı ibadette şirkle vasıflanabilirler. Bu şirkte onlar için küfrü hakiki değil, mecazidir ve bu da onlara zarar vermez. Çünkü onlar aklî imanla muttasıftır. Ebu Hanife’ye göre o ikisi için cennet vaciptir. Eşarilere göre caizdir. Elbette ne Ebu Hanife’ye ne de Eşarilere göre o ikisine azap mevzu bahis değildir.

Suyutî Ebeveyn-i Resulle alakalı risalesinde dedi ki: O ikisi ehli necat olarak öldüler ve ateşte değiller. Bunu böylece ulemadan pek çok kimse açıkladılar. Tabi ki bu izahlarda her birinin farklı üslupları (meslekleri) var. Birinci meslek: Onlar bi’setten önce öldüler. Allah-u Teala’nın şu kavlimden dolayı bi’setten önce ölene ise azap yoktur. “ Biz bir rasül göndermedikçe azap ediciler değiliz.” Kendisine davet ulaşmadan ölen kimsenin ehli necat olduğuna şafî fukahâsı, usûl ve kelam ehli Eşarî imamlarımız hükmettiler. Ben (Saçaklızade) derim ki: Suyutî şafidir, eşaridir. Ebeveyni rasülle alakalı bu eserinde onların cennete gireceğini açıklamamıştır. Bildiğin üzere eşarilerce vacip olmamakla beraber ehli fetret için Allah’ın fazlıyla

²⁸¹ Mesud b. Ömer b. Abdillâh Sa'duddin Taftazânî'nin (v. 791/1389), *Telvîh fî Keşfî Hakâiki't-Tenkîh*, Bâb-ı Mahkûmu aleyh, c.4, s.4

veya şefa'at edicilerin şefa'atıyla cennete girmesi caizdir. Lakin Allah-u Teâlâ'nın "Rabbin sana verecekte sende razı olacaksın" kavline binaen fazlından cennete girişleri caizdir. Çünkü Hz. Nebi, onların cennete girişleriyle razı olur. Bunun için Suyutî başka bir risalesinde ebeveyni Rasül cennet ehli'ndendir, dedi. Ebu Hanifi'ye göre ise onların cennete girmesi vaciptir. Çünkü onlar Allah-u Teala'ya hâlik olarak iman ettiler. Yani yaratmada tevhid ettiler. Az önce de geçtiği gibi Ebu Hanife'ye göre yaratıcıya imanlarından dolayı sevap vacip olur. Bildiğin gibi ibadetteki şirk onlara zarar vermez.

Beşinci Bölüm

Ebu Hanife'nin Fıkhı Ekber'de Ebeveyn-i Resul küfür üzere öldüler, amcası Ebu Talip te kâfir olarak öldü, sözünün manası nedir?

Derim ki: Burada küfrü hakiki üzerine değil, mecazi küfür üzerine öldüler demektir. Bu da onlara zarar vermez. Çünkü onlar Hâlik'a iman ettiler. Ebu Hanife'de fetret ehline sadece yaratıcıya imanı vacip gördü ve Ona göre ehli fetretin yaratıcıya imanı da sevaba şâyandır. Ebu Talip ise küfrü hakiki ile öldü. Rasülüllah'ın(sallallahu aleyhi ve sellem) davetini kabulden imtina etti. Buna işaret etmek için Ebu Hanife ibareyi değiştirdi. Şayet burada Ebeveyn'in küfrünü hakiki saysaydı, ebeveyni rasül ve amcası Ebu Talip küfür üzere öldüler, demesi gerekirdi. Öyleyse bil ki burada 'o ikisi küfür üzere öldüler' kaydı; Resul'ün daveti onlara ulaştı da onlar ibadette şirkten imtina ettiler diye bir tevehhümü kaldırmak içindir. Veya o ikisi İbrahim (as) şeriatı üzere öldüler de denilmiştir. Onlar küfür üzere öldüklerinin manası şu şekilde de izah edilmiştir; ibadette şirk üzere öldüler. Bu da onlara zarar vermez. Çünkü bu şirk o ikisi için küfrü hakiki değildir. Ebu Hanife'ye göre cennet vacip, Eşarilere göre caizdir.

Şayet dersin ki o ikisi küfür üzere öldükleri halde nasıl cennette olurlar? Bu acaip bir iştir. Derim ki: Bu, Firavun'un ye's halinde meydana gelen iman üzerine ölmesine binaen kendisine söylenen sözün aksi gibidir. Çünkü Cenab-ı Hakk "azabımızı gördükten sonra imanları onlara fayda vermedi." buyurdu.

"Babam ateştedir." Hadisine gelince; o Ebu Talib'e yorumlanmıştır.

“ Keşke anne, babam ne yaptılar bilseydim.” Hadisi ise (sahih olması takdirinde) beyanı geleceği üzere o da Ebu Talib ve eşine hamledilmiştir.

“Rabbimden annem için istiğfar etmeye izin istedim, bana izin verilmedi.” Hadisi hakkında ne dersin dersin: Derim ki: istiğfarın manası günahın mağfiretinin istenmesidir. O (Âmine) ise yaratıcıya iman etmiş ve O’nu, yaratmada tevhit etmiştir. Bunun dışındaki meselelerde ise bir hüccet getirilene kadar mazurdur. Kendisine de hüccet ulaşmamıştır. Bundan dolayı Onun için bir günahta mevzu bahis değildir. Binaenaleyh (O’nun için) istiğfar, çocuk için istiğfar dilemek gibidir ki bu da çocuğun günahı olması konusunda yalanı tazammun eder. Eğer Nebi (sav) bir çocuk için istiğfar dileseydi, ona da izin verilmeyecekti. Bundan dolayı çocuğun cenaze namazında istiğfar caiz değildir. O çocuk için istiğfar boş bir iş olur ki o da yalanı içerir. Nebi (sav) için boş iş yapması, yalan söylemesi düşünülemez. Binaenaleyh Rabbisi O’na annesi için istiğfara izin vermedi. Suyutî der ki: Rasûlüllah’ın (sav) annesi için istiğfar etmesine Allah-u Teala’nın izin vermemesi haberi, haberi vahiddir. Öyle bir haberi vahid ki; fetret ehline azap olunmayacağına dair varid olup, delaleti kat’i olan ayetlere karşı koyamaz.

Ben derim ki: zikrettiğimiz gibi Hz. Nebi’nin annesi için yapmak istediği istiğfara izin verilmemesi konusunda ki en uygun yorum; istiğfar O’nun (sav) annesi için yalan içeren boş bir iştir. Resül-ü Ekrem’in (sav) annesinin kabrini ziyaretinde ağlaması ise nakledildiği gibi Rabbisinin kendisine annesi için istiğfara izin vermemesinden değil, annesinden firkatından dolayıdır. Kurtubi’nin (671/1273) Tezkira’sında geçtiği gibi, Ebeveyn’in diriltilip, Hz. Nebi’ye iman etmeleri ile ilgili rivayete gelince sabit değildir. Çünkü isnadında meçhul adamlar vardır.

Allah-u Teâlâ’nın “Cehennem ehli oldukları belli olduktan sonra akraba dahi olsalar, müşrikler için istiğfar dilemek peygambere de müminlere de yakışmaz.” Ayeti hakkında Beydâvi şöyle dedi: Bu ayet Hz. Peygamber (sav) Ebu Talib’i islama davet edip o da kabul etmeyince onun için istiğfara meyletti. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu. Bu ayetin Hz. Nebi (sav) annesi için istiğfara niyetlenince indiği de rivayet edilmiştir de denmiştir. Ama bu ikinci görüş zayıftır. Bundan

dolayı Neseî, tefsiri “*Medariku't-Tenzil ve hakaiku't-Te'vil*” de bu zayıf görüşü almadı.

Yine Beydâvî ‘ ‘ Cehennem ehlerinden sorma’ ’ ayeti hakkında da bu Nâfi'nin sormaktan nehiy sigası üzere olan kıraatına göre bu ayet; Hz. Nebi (sav) ‘ ‘Anne babam ne yaptılar keşke bileydim.’ ’ Sözüni irad edince indi. Burada ki ebeveynden murad Allah Rasûlü'nün (sav) anne babası değildir. Çünkü onlar cehennem ehlerinden değildir. O ikisiyle kastedilen ebeveynden başkası olması gerekir. O da ya Ebu Leheb ve Ebu Talip veya Ebu Talip ve eşidir. Üçüncüsü değil, bunu böyle bil. Gerçek ise o ikisinden murad risalenin başında da görüldüğü gibi Ebu Talib ve eşidir.

Altıncı Bölüm

Risalenin başlangıcında zikrettiğimiz şey Hz Nebi (sav) ‘in ebeveyni hakkında eşarilere göre cennete girmesi caizken Ebu Hanife'ye vacip olması Eşarî ve Maturidî'lerin usullerine muvafıktır. Bilindiği gibi usulde bu dile getirilmiştir.

Hz. Peygamber'in (sav) babasının azapta olduğuna dair vârid olan haber-i vahidler, Ebu Talip'e hamledilmiştir.

‘ ‘Keşke bilseydim ebeveynim ne yaptılar.’ ’ Hadisine gelince o da Ebu Talip ile eşine hamledilmiştir. Şaşılacak şey Ali el-Kârî'nin bu konuda yaldızlı bir usulde bir risale kaleme alıp orada ebeveyn-i Rasûl'ü ateşte göstermeye olağan üstü çaba göstermesidir. Bu risalesinde okuyucuyu usandıracak şeyleri nakletmiş. Risâlesine, İmam Azam'ın Fıkhı Ekber'de ebeveyni rasûlün küfür üzere öldüğüne dair nakliyle başladı. Oysaki orada ki küfürden murad küfrü mecazidir. Bildiğin üzere bu da onlara zarar vermez. Ebu Hanife'nin usulüne göre cennete girmeleri vaciptir. Yine Hz. Nebi'nin (sav) babasının azapta olduğuna dair ahad haberleri getirmiş. Oysa bu haberler ya Ebu Talip'e ve onun Ebeveyn'in e veya Ebu Talip'e ve eşine hamledilmiştir. Bizim de söylediğimiz gibi usulde zikredilen şey doğrudur. Usulü fıkıhla amel etmek ahad haberle amel etmekten daha evladır. Bununla birlikte bu rivayetlerde baba kelimesiyle, Ebu Talibe; ebeveyn kelimesinin de Ebu Talip ve eşine yorumlanması mümkündür.

Suyutî başka bir risalesinde ebeveyni Rasûl'ün kesin cennette olduğuna kâni oldu. Hâlbuki O şâfi ve eşarîdir. Onlara göre o ikisinin cennete girmesi caizdir. Allah-u Teâla'nın "Rabbin sana verecekte sen razı olacaksın." kavlinden dolayı vacip değildir. Ebeveyni Rasûl'ün cennete girmesi caiz olmakla beraber onlar cennete girmedikçe de Hz. Peygamber razı olmaz. Suyutî haklıdır.

Alüyyü'l Kârî'ye gelince herhalde soğuk kafasına geçmiş aklı karışmış. Allah-u Teâlâ, Rasûl'üne ve Onun Ebeveyn'in e salat eylesin. Biz de Ebeveyn'in cennetlik olduğuna hükmediyoruz. Çünkü biz hanefî ve maturidiyiz. Bu risalemi *Risale-i surur ve'l Ferah* diye isimlendirdim. Çünkü ona bakan sürura gark olup, sevinsin.

Hamd yalnız salih amellerin kendisinin izzet ve celâliyle tamamlandığı Allah'a olsun. Senin izzet sahibi Rabbin, onların isnat etmekte oldukları vasıflardan yücedir, münezzehtir. Gönderilen bütün peygamberlere selam olsun! Âlemlerin Rabbi olan Allah'a da hamd olsun!

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULAHAD NURÎ, Te'dîbü'l-Mütemerridîn, Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 5293
- ABDULCEBBAR, Kadî, Şerhu Usûli'l-Hamse, Kahire, 1965,
- AHMED B. HANBEL, Müsned, Çağrı Yay., ist., 1413/1992.
- AKÇAY, 'Hz. Peygamber'in anne ve babasının dini konumuna dair Ebu Hanefi'ye atfedilen görüş etrafındaki tartışmalar.' Sakarya üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19/2009
- AKÇAY, Abdülahad Nûrî'ye Göre Hz. Peygamber'in Ebeveyn'in in Dinî Konumu, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt IX, Haziran 2005.
- SİVAS
- _____, Çağdaş Dünyada İnsan ve Dini Sorumluluğu, ı ışık yay., 2001
- _____, Mustafa, Ebeveyn-i Resûl Risâleleri, Yeni Akademi Yay. izmir, Mayıs/2005.
- ALİYYUL KÂRÎ, Ali b. Sultan Muhammed, Edilletü'l-mu'takadi Ebî Hanîfe fî Ebeveyi'r-resûl, Süleymaniye Ktp. Yahya Tevfik, nr. 1736/444.
- ALİYYUL KÂRÎ, Şerh 'ale'l-Fıkhî'l-ekber, II. baskı, ist., 1375/1955.
- _____, Şerhu's-Şifâ, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, ist., Rûmî 1291.
- ALTINTAŞ, Ramazan, Kelamda Aklın ve Naklin İşlevselliği, Pınar yay., Birinci Basım, Temmuz 2003
- ATALAY, Besim, Mar'aş Tarihi ve Coğrafyası, İstanbul 1339
- AYNÎ, Bedruddin Ahmed, Umdetu'l-Kârî, Beyrut, 2001
- BEDİUZZAMAN, Said Nursi, Mektubât. Hayrat vakfı, 2009
- BERZENCÎ, Muhammed b. Resul, Sedâdu'd-dîn ve sidâdu'd-deyn fî İsbati'n-necâti ve'd-derecâti li'l-valideyn, Kahire.
- BEYÂZÎZÂDE, İşârâtü'l-merâm, Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 2007.
- BEYHAKÎ, Ebu Bekr, Delailu'n Nübüvve ve ma'rifetü ahvali Sahibi's Şeria, Darul Kutubu'l İlmiyye, Lübnan, 2008
- BUHARÎ, Muhammed b. İsmail, Sahihul Buhari, Daru'l-ibnul Kesir, Dımeş, 2002
- BULUT, Halil İbrahim, "Osmanlı Müellifleri'nden Saçaklızâde ve Ebeveyn-i Resûl Konusundaki Görüşleri" (I.Kahramanmaraş Sempozyumu, istanbul 2005, I, 69-79).

- CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerif, et-Ta'rifât, Darul kutubil İlmiyye, Beyrut, 1983
- ÇELEBÎ, İlyas, İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin itikadî Görüşleri, (Beyazizade'nin el-Ussulu'l munifesinin tercemesi) iFAV, ist. 1996.
- ÇELEBÎ, Katip, Mizanu'l- Hak fi ihtiyârî'l-ehakk (sadeleştiren.Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İslam'da Tenkid ve Tartışma Usulü),
_____, Mîzânu'l-hak fi ihtiyârî'l-ehakk (sad. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İslâm'da Tenkit ve Tartışma Usulü), Marifet Yay., ist. 1990.
- ÇETİNTAŞ, İbrahim, Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması (doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006)
- DEHLEVÎ, Şah Veliyyullah, Hücetullâhi'l-bâliğa, İz Yay.
- DEMİRCİ, Osman, "Medrese Geleneğinde Kelâm İlminin Meşrûiyeti Sorunu", KTÜİFD, c. 3, sy. 2, Güz 2016
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, es-Sünen, Çağrı Yay., İst., 1413/1992.
- EBÛ HAFS, Osman b. Şahin, en-Nâsîh ve'l-Mensûh, Beyrut, 1992,
- EBÛ HANÎFE, Numan b. Sabit, el-Fıkhu'l-ekber, Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde, nr. 682/2.
- EBÛ HAYYAN, Muhammed b. Yusuf, el-Bahru'l-Muhît, Beyrut, 1993
- EBÛ'L-MÜNTEHÂ, Şerhu'l-Fıkhu'l-ekber, Mektebetü Melik Abdülaziz, el-Medinetü'l-münevvere, Mecmûatü Mektebeti Ârif Hikmet, nr. 363.
- EBÛ'L-MÜNTEHÂ, Şerhu'l-Fıkhu'l-ekber, s. 30, ist., ts.
- EBÛSSUÛD, Efendi, İrşadu'l-Akli's-Selîm, Beyrut, 1999
- EKİNCİ, M.Salih, Menhecü'l Eşâirati fi'l Akide beyne'l Hakaiki ve'l evham, Daru'l Kadiri, 2008
- EŞ'ARÎ, Makalâtu'l-İslâmiyyîn, Mektebetü'l Asriyye, 2009, Beyrut
_____, Risaletu Ehli's-Sağr, Mısır-1987
- FÎRÛZÂBÂDÎ, el-Kâmusü'l- muhît, Kahire, 1913
- GÂVCÎ, Vehbî Süleyman, Ebu Hanife en-Nu'man, Dimeşk 1407/1987
- GAZALÎ, Ebu Hamid, Faysalü't-tefrika, Mecmuati resaili el-İmamü'l Gazali,, Mektebetül Asriyye, I.baskı,2012.
- GAZALÎ, el-Müstasfa, Darul erkam, 2011.

- GAZALÎ, Muhammed, Düstur-u'l Vahdetü's Sekafiyyetu beynel Müslimin, Daruş'şuruk, 1997.
- GÖLCÜK, Şerafettin, "el-Fıkhü'l-ekber" md. DİA, XII,ist. 1995.
- GÜNDOĞDU, Cengiz, "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsîler-Kadıızâdeliler Mücadelesi", İLAM Araştırma Dergisi, III/1, İst. 1998.
- İBN ABİDİN, Muhammed Emin, Reddu'l-muhtar ala'd-Durri'l-muhtâr, (tahk. Hüsameddin Farfur), Dımaşk, 2000, VIII, 615
- İBN KESİR, Ebu'l Fedâ ismail b. Ömer, Tefsiri'l Kur'an'ni'l-Azim, I, 162, Beyrut, 1982.
- İBN-İ SA'D, Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd, Tabakâtul Kübra, Darul Kutubil İlmıyye, Beyrut, 1990.
- İBNİ TEYMİYYE, Ahmed b. Abdulhalim, Mecmuul Fetava, Vizaretüş Şuunil İslamiyye, 2004
- İBNU MÂCE, Ebu Abdullah Muhammed bin Yezid, Sünenu ibnu Mâce, Daru İhyau kütübül arabiyye, 2009.
- İBNÜ'L-ARABÎ, Muhyiddin, el-Fütühâtü'l-Mekkiyye, II, nşr. Osman Yahya, Kahire,1986
- İSFAHANÎ Râgıb: El-Mufredât, Darul Marife, Beyrut
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelâm, Ankara okulu, 2013.
- KARADAVÎ, Yusuf, Keyfe Neteâmelü mea's-Sünneti'n- Nebeviyye, Daru's-Şurug, ikinci baskı Kahire, 2002
- KARARAH, Cemil "Mesıru Ehli'l Fetre fi'l âhire" , Mecelletu Câmıatu Ummu'l Kura, sayı:38, hicri 1427, Ramazan
- KARSÎ, Dâvûd, Şerhu'l-Kasîdeti'n-nûniyye, İstanbul, 1318
- KASIMOĞLU, Hatip, Enbâu'l-İstifâ fi Hakkı Âbâi'l-Mustafâ, Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah, nr. 405.
- KAYACIK, Ahmet, Saçaklızâde 'nin İlimleri Sınıflamasına Dair Görüşleri Görüşleri (Kahramanmaraş-sempozyumu)
- KEVSERÎ, Muhammed Zahid, Kelimet-u ani'l-Alim ve'l-Muteallim, (el-Alim ve'l-Muteallim'in Mukaddimesi) Kahire.
- KİRAZ, Celil, "Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin Beyzâvî'ye Yönelik Eleştirileri", Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 15, Sayı: 1, 2006

- KÖKTAŞ, Yavuz, 100 Soruda Hadis Meseleleri, İnsan yay. İstanbul 2017
- KURTUBÎ Et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Ahire, Mektebetu'l-Minhâc, Beirut, 1985
- KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed, el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân, II, 92, Darul Kutubil-Mısriyye Beyrut, 1965.
- KUŞEYRÎ, Müslim b. Haccâc, es-Sahih, Çağrı Yay., ist., 1413/1992
- KUTLUAY, Halil İbrahim, el-imâm Aliyyu'l-Kârî ve Eseruhû fi 'ilmi'l-hadîs, Beyrut, 1408/1987.
- MES'ÛDÎ, Ebul Hasen b. Ali, Murücüz-Zeheb, Darul Hicre, h.1409
- MUHAMMED B. BAHÂUDDÎN, el-Kavlu'l-fasl, Hakikat Kitabevi, ist., 1990
- MÛNECCÎD, Salahaddin, Mu'cemu mâ üllife 'an Resûlillah, Kâhire
- NESEFÎ, Ebu'l Muin Meymun b. Muhammed, Tebsiratü'l Edille, II. s:406, D.İ.B.Yay.
- _____, Ömer Akaidi, el-Mektebetü'l Hanefiyye, İst. 1999
- NÛRÎ, Abdülhad, Te'dîbü'l-Mütemerridîn, Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 5293.
- ÖZ, Mustafa, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri, iFAV, ist. 1992
- PAŞAZÂDE, Kemâl, Fî Hakkı Ebevey'in-Nebî (nşr. Ahmed Cevdet, Resâil-i ibn Kemâl içinde), ist. h. 1316.
- SABUNÎ, M.Ali, Fethu'l İlâhi'l-Münim fi şerhi Sahihi'l Müslim, Kalkan matbacılık, Ankara
- _____, Nurettin, çev.Bekir Topaloğlu, Matüridiyye Akaidi, D.İ.B.Yay.,2005 Ankara
- SÂVÎ, Ahmet b. Muhammed, Cevheretu't-Tevhid şerhi, Nida yay., 2013.
- SEMERKANDÎ Ebu'l Kasım el-Hakîm, Sevadü'l-Azam Tercemesi, yasin yay. es-Semerkindî
- SENUŞÎ, Resâil, Mektebetul Asriyye, Beyrut, 2013
- SEYYÎD MAHMÛD, Birru Vâlideyi Hayri'l-verâ, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa, nr. 626.
- SUYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. Kemaleddin *et-Ta'zîm ve'l-minne*, Haydarabad, 1381/1961.
- _____, Dürücü'l-münîfe fi'l-âbâi'ş-şerîfe,
- _____, es-Sübülü'l-celîle fi'l-âbâi'l-aliyye

- _____, Lübübu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nuzûl, Beyrut, 1997
- _____, Makamâtü's-sündüsiyye fi'n-nisbeti'l-Mustafaviyye
- _____, Mesâlikü'l-hunefâ fi vâlideyi'l-Mustafâ,
- _____, Neşrü'l-alemeyni'l-münîfeyn, Haydarabad, 1381/1961.
- ŞA'RÂNÎ, el-Yevâkît ve'l-cevâhir, II, 58-59, Kahire, 1959.
- TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed bin İsâ, Sünen-i Tirmizi, Darul garbil islami, 1996
- TOPALOĞLU, Bekir, Kelam Araştırmaları üzerine düşünceler, İFAV,
- TOPRAK, Süleyman, GÖLCÜK, Şerafettin, KELAM, Tekin kitabevi, Konya 2001
- ÜBBÎ Muhammed b. Hılfe, İkmâlu ikmâli'l-mu'lim fi Şerhi'l-Müslim, (nşr. Muhammed Salim Haşim), Beyrut, 1994
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, Hak Dini, Kur'ân Dili,
- YURDAGÜR, "Fetret" md., DİA, XII, 475-480, ist. 1995.
- _____, Metin, "İslâm Düşüncesinde Fetret Kavramı", II.baskı, ist., 1998.
- <http://www.alim.gen.tr/haber/iman>, Erişim Tarihi: 01.04.2018
- [https://www.islam-tr.net/konu/yusuf-elkaradavi, Tekfir](https://www.islam-tr.net/konu/yusuf-elkaradavi-Tekfir) Erişim Tarihi: 14.07.2008.